

CUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI

TOIMKOND:

J. Aavik, A. R. Cederberg, M. J. Eisen,
A. Jürgeustein, L. Kettunen,
Loorits, J. Luiga, A. Saareste

SISU:

Päeva lugeja seisukohalt.
 Ühine kokkuvarisemine keskajal.
 Kirikukroonika järgi.
 Kroonika?
 Lapsed?
 Tõll.
 Uued maarahvad.
 Mägiste, B. Linde.
 Ühine 1925.
 Jus teaduslik asutis.
 1924. a. aates.

1 VÄLJAANNE

Eesti Kirjanduse Seltsi

kirjastusel ilmunud ja praegu saada olevate
raamatute nimestik.

Uudisteosed!

Uudisteosed!

Fr. R. Kreutzwald

Viru lauliku laulud.

II täiendatud trükk. Redigeerinud J. Johanson-Jaanson ja Gustav Suits.
Ühes sissejuhatava lühenäga Gustav Suits'i poolt ja Fr. R. Kreutzwaldi
näopildiga kriitpaberil. Hind 200 marka, kalingorköites 360 marka.

... „Viru lauliku laulude“ praeguse uuendatud väljaande k...
võtjaks on olnud Eesti Kirjanduse Seltsi koolikirjanduse-toimkond
kohaks kirjanduspedagoogiline ja kirjandusajalooline huvi. Esialg-
seti uuesti trükki toimetada ainult seda, mis 1865. a. ilmunud
kogu „Viru lauliku laulude“ pealkirja all sisaldas... Kõrv-
kogutud luuletuste käsikirja sama-aegse trükikavatsusega. K...
koolikirjanduse-toimkonnas ometi päevakorrale mõn-
lude“ koosseisu laiendada pärast 1865. a. aval-
matute Kreutzwaldi värsside lisandusega.
Otsustati nüüd 60 aasta eest trükitud algku-
ja selle ülesande teostamine usaldati nend

Sealsamas lausub redigeeri-
ilmunud esimese trüki hindamis.

„Suure virulase täie nim-
olid liiga peenelt instrumenta-
sest ja pimedusest veevu-
sobinud need haritud is-
vaimuga täidetud koolim-
maailmavalud ja meele-
rühmide ja rühmide n-
arusaamine.“

Kuukirja „Eesti“

798 lehekülge, 18 pilti.
eripoognatel veel Koidu
125 m.) ja 1925. aastal
nimestiku. Hind broš-
duse* endisi aastal

Hinnaalendus kõige
liikmetele 20%, raam-

— — Raha ettesaatjai

Eesti Kirjandu

asub Tartus, Riia tän-

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1926

XX AASTAKÄIK

№ 1

A. Kitzberg tänapäeva lugeja seisukohalt.

1.

A. Kitzbergi arvavad oma kaaslaseks noored, ehk küll vanemad inimesed teavad rääkida tema 70-st aastast. Kui ta nii noor püsinud 70 aasta kiuste, kas ta millalgi sureb? Kas tulebki aeg, millal võid leida teda ainult kirjanduslooliste raamatute kaante vahelt?

Ärgem ennustagem; kuid tänapäev on A. Kitzberg Eestis populaarsemaid kirjanikke. Paistab, et teda tunnevad tööde kaudu sajast üheksakümmend ja neist on kaheksakümmend üheksa tema sõbrad: kuivõrt ja kuidas sõbrad, see on iseküsimus.

A. Kitzbergi teatakse osalt eriti tema lavatööde tõttu: „Libahunt“ ja „Tuulte pöörises“ on olnud meile nii mitmel tähtsal päeval kunsti keskenduse avaldajaks, nad on võitnud südameid meist põhja pool ja meist lõuna pool; siis tunnevad näitelavad küünides ja maa seltsimajades Kitzbergi teisi näidendeid juba kümneid aastaid. Pikal ajal olidki üldsusele A. Kitzbergilt peasjalikult tema näitemängud. Siis tulid külajutud eriraamatuina ja hakkasid kirjutama Tiibuse Jaak ning Mari. Viimastel on suured teened A. Kitzbergi üldiseks, kuigi ühekülgseks ning pealiskaudseks tutvustamiseks. Aasta või paar tagasi võis ikka kuulda ajalehelugejailt märkusi Kitzbergi sõnade üle Tiibuse Jaagu kirjutustes; nii tehti kohvikuis, nii tehti kodudes. Tiibuse Jaagu sulg oli aga ainult joonealuseks ja kirjanik patustas enese vastu, kui laskis avaldada oma följetonid eriraamatuina. Kirjanik Kitzberg muidugi ei ole oma vahelugemisi võtnud tõsiselt, ei saa ta meie neid võtta mingis hinnangus tõsiselt — jäägu need Tiibuse Jaagule ühes perekonnaga ning vaikigem neist, rääkides Kitzbergi kirjanduslikust toodangust.

A. Kitzbergi jutustava proosa tõist võivad lugejat kõita peasjalikult „Külajutud“, „Ühe vana tuuletallaja“ mälestused“ ja osalt ka „vanamoodi raamat“ „Lastejutud“.

„Maimu“ oli oma aja laps, tal puudub olukorra tõepärane kujutelu ning ajavaimu tabavus, et saada huvistinitavaks ajalooliseks jutustuseks — muidu aga jääb maha külajuttude värskus.

Ka külajutud on oma silmatorkavate puudustega, ühed vähemate, teised suurematega, mida autor kas oleks pidanud või oleks võinud ära hoida, kuid nende enamikus tuksub hing, ja seda tunneb lugeja.

Üldse paistab A. Kitzberg pannud olevat paberisse, mis aga tuleb keelele. Ta on sündinud jutustaja, kuid tema ei ole teinud nähtavasti pingutusi, et vormida ja valida ainet kõige paremini. Ainevalik on tal igapäevne, lihtne — sisaldab seda, mida külaelu pakub peaaegu igale silmale. Kas on autor jälginud oma kangelaste varjatuid salateid? Ons ta näit. avanud vaheda sõnaga Püve-Petri hinge? Ei — ainet käsitletakse kõrvaltvaatleja seisukohalt, kellena oleks võinud toimida igäüks. Aug. Kitzberg on selle jutustanud ladusalt edasi ja ainult kohati on tema kunstniku-silm näinud pildi või joone, mis muile uudis. Kuigi sellel ei puudu oma head küljed, on ometigi kirjaniku ülesande teostamises otsustandev ka aine valik ning eritluse sügavus ja omapärasus. A. Kitzbergile kui kirjanikukujule on vajutanud tema kergevõitu aine pitseri: ise on ta nimetanud end tuuletallajaks jutumärkides. Nii lähidane paistab külajuttudele olevat autori enese poolt tarvitatud sõna uudisjutt! Mõõdupuuks on siin, kuivõrt teised lõbu tunnevad, mitte aga töö ise kui kunstiteos.

Sellelt seisukohalt on mõistetavad ka külajuttude ehitus ja stiil.

A. Kitzberg ajab vahetepeal juttu lugejaga, sidudes ainult väliselt seda käsitletava ainega (näit. „Rätsep Õhk ja tema õnneloosi“ algus); tema lükib vahepalasid, mis kuidagi meelde tulnud (näit. „Veli Henn“ ja „Hennu Veli“) ja mida kannatab lugeja ainult soravate sõnade pärast; tema kirjeldab eriti tegelasi ja siis räägib teemaks oleva sündmustiku, mida võib aga üheskoos teha tervikumalt (näit. „Sauna-Antsu „oma“ hobune“); — ühe sõnaga, nagu ta esialgu välja kukub. See toob autori lähidale küll: tema oleks nagu vestja laua taga ja sina kuulaja, ja kuulajad ei laida niisugusel puhul vestjat ega saa laita ka Kitzbergi külajutte.

Eriti vestetooniline on Kitzbergi lause stiil. Soravalt, kujukalt, võrdlemisi kergelt, ilma otsitud sõnadeta, rahvalikkude ütlustega põimitult, hääles anekdoodi kõla. „Rätsep Õhk ja tema õnneloos“, „Veli Henn“, „Hennu veli“

ja isegi „Päve-Petri riukad“ jne., need on jutustatud anekdoodid, mille põhjas kõlab tagasihoidlikult tõsine, veendunult väitev heli. Peale selle, et seesugune jutustus on huvitavaks ajaviiteks, on tema stiilis peidus ka autori suur hüve: tal on püüd ütelda vahetult, ilma vigurdusteta ja kaunistusteta. Siin peitub jõud, mis Kitzbergi veste teeb ühtlasi kunstipäraseks. Kohati, kus aine muutub sügavamaks, võib tunda lugemisel korduvat mõnu. Näit. Henu pardijahi moment, kui koer toob saagina veest emase kodupardi:

„Nüüd võttis Henn linnu koera lõugade vahelt ära. Ta nagu jahmatas, ei rääkinud midagi, vaid keeras lindu ühelt küljelt teisele. Part see oli, seda tundsin minagi looma lusikataolisest nokast. Siis vaatas Henn mulle otsa, ja üksainus sõna pääsis tema suust. See sõna oli aga nii rasvane ja sinine, et ühest küllalt mõjus:

— Kurat!

Mina ei jõudnud naeru pidada. — Kodupart on või? küsisin ma.

— Küllap ta sunnik on! ohkas Henn, silmadega ümberingi nagu abi otsides.

Mina naersin suure häälega: nii õnnetu oli Henu nägu, kui ta seda ütles.

— Ei midagi, viime koju ja küpsetame ära, trööstisin mina.

— Mis sa nalja teed, tõreles tema. Vana hauduja emapart, seda ei või keegi süüa! Aga — mis nüüd? Vana Jaak poob mu üles: tema ületalve hoitud sugupart!“

Sõnadega vahetu väljendus annab eriti värvikuse ja elulikkuse Kitzbergi loodusekirjeldustele.

Kuid autoril on hariliku inimese haputaingat siiski liialt palju: tavaliselt segab ta otsekoheselt vahetult nähtud piltide rea edasiandmisele mingit tuttavat poolkõrget kodaniku stiili. Näit. „Jänest püüdsin, tedre tõin koju“ jutus unenäo kirjeldus:

„Kirikust leidsin enese, pingis istumast, tööriietega, püss kõrval püsti. Kroonlühtrid ja kooride ääred olid põlevaid küünlaid täis, mis aga ometi veel tervet kirikut valgustada ei suutnud, vaid nagu tähekesed suures ruumis särasid. Altari ees põles kaks pikka jõulupuud, saäl seisid küünlad kui Sõela tänepildis, muud kui et neid palju enam oli.“

Kui toodud näite algus on kujutusmeelt valitsev oma lihtsajoonelisuses, siis võtab viimane lause juba veste laadilise figuuraalsuse; selle viimase stiilis siis läheb ka edasi.

!] Need üksikud kohad, mis oma tervikuselt ja täiuslikkusest paeluvad lugeja meeled, need panevad kahjatsema, et ka muu pole niisugune. Selles tundub etteheidet kirjanikule kui loojale.

A. Kitzbergi külajutud praegusel kujul oma vestetoonis pakuvad võimalust „hea äraoleku tegemiseks“ lugemises. Autor ei püüa saavutada eriti ilu, vormitaiust, vaid võimaldab poolkosutavat, pingutuseta maitsmist. Autor ei taha liiga teha kellelegi oma tegelasist, ta on hea ka lugejale — ta on Tiibuse murrakus „ladna mees“: arusaav, muigav, elu tundev ilma näilikkude pretensioonideta. Ta ei taha erineda teistest ka jutustamisviisis — tema käes on ainult kord praegu. Tema soe huumor, mis suuremalt osalt on rohkem naljatoon, pääseb kohati täiele maksvusele ja jumestab jutustuse vormitaiuseni.

Kuid lugeja soovib kirjanikult tihti rohkem kui ainult „hea äraoleku tegemise“ võimalust. Ons tarvis kirjanikul arvestada lugejat? See on täiesti tema teha. Kui ei, siis on vähem üks süda, kuhu tungiksid tema sõnad. Ja kui lugejad üldse ei tunne kirjanikku kallina, siis on ta igatahes vähemalt praegusel silmapilgul vaene. Tihti jääbki ta niisuguseks, ja tööd surevad verevaesusse.

Kui A. Kitzbergi külajuttude toon on liiga vesteline, siis vähemalt on tema esitatud tüübid täiesti elujõulised. Veli Henn ja tema kaaslased, Püve-Peeter, rätsep Õhk, Sauna-Ants jne. — kõik nad on elavad olevused. Autor on ainult oma ideelistes taotlustes vähe liiga teinud tegelastele kui inimestele: näit. on Püve-Peeter toodud ühekülgselt tugevana, võitjana või õigemini — tema raskused on liialt kergeks tehtud. Eriti jätab selle mulje lõpp, kus sündmustik kroonitakse kolme noorpaariga, mis puhanutika vana Peetri teene. Püve-Peetris on jõudu sitkemaiks pingutusteks, ja palju elulisemaks saaks tema kuju, kui tal tuleks võidelda eluga nagu mees mehe vastu, ajuti kaotades ja taas ületades raskused.

Siis peaks märkima veel üldse autori leplikku ja hea poole juhtiva tendentsi kõrval teatavaid saksapäraseid aine-elemente (näit „Sauna-Antsu „oma“ hobune“) ja iseäranis õpetada püüdvat, kuldsele keskteele juhatavat tooni. Ainult Kitzbergi kasvatuslik kalduvus pole pealetikkuv ning tema heasüdamlikkus ja huumor ei lase muutuda moraali koolmeisterlikuks.

Lugenud A. Kitzbergi külajutte ei panegi imeks, kui ta nimetab end vanaks „tuuletallajaks“. Selle sõnaga on ta oma kirjaniku-isikule tõmmanud iseloomustava joone.

Mis puutub aga „Ühe vana „tuuletallaja“ mälestustesse“, siis on need algusest lõpuni huvitavad kirjaniku-isiku tundmaõppimiseks: intiimse häälega jutustatakse seal elumälestusi. Kuid neid ei saa võtta lõplikult määravate andmetena — selleks on autor „tuuletallaja“. Ta näeb läinud päevi läbi helesinise klaasi ja nii saab üldmulje kui ka üksikjoonte suhtumine ning olek kitsalt subjektiivse värvingu. See-sugusena on mõelnudki neid autor.

A. Kitzbergi jutustavast proosast on ilmunud veel „Lastejutud“. Juba väliselt äratav ta osalist imestust: „üks vanamoodi raamat“ stiliseeritud kolmiklehega. Elatanud kirjanik rõhutab oma vanamoodsust ning selleks on suured põhjused. Nimelt on paljudes palades kahvatut moraali ja saksapärast kodaniku pisivaimu; eriti võõramaitselised, pehmed on mõningad illustratsioonid (näit. Sügisel), missuguseid on harjutud leidma „Lastelehes“. Kui silmas pidada, et lapsed on ju nii tajuvalt vastuvõtlikud, siis oleks küll soovinud, et auväärt kirjanik poleks lasknud kogusse võtta nii mõndagi. Et aga „Lastejutud“ peidavad enestes tõelist ilu, seda tunnistavad nii mitmed lihtsad lood, edasi antud soojusega, ning teatava huumoriga (näit. Jõulud Murassool).

Üldse on A. Kitzberg oma proosatöis enesele esitanud väikesed nõuded, sellepärast jäävad ka tema jutud kohati kergevõitu külajuttudeks, kus autori kunstnikuvõime pole pannud end täiel määral maksma. Sellest on kahju: A. Kitzberg oleks võinud anda meile klassilist proosat, mis oleks püsinud klassilisena teistegi rahvaste silmis.

2.

Ei paku huvi lugeđa A. Kitzbergi näitemänge, mis ta kirjutanud lavade jaoks külaküünides. Need on küll A. Kitzbergi teinud tuttavamaks, neil on oma koht teatri ajaloos, neid peab arvestama, kui tegu tehakse kirjaniku üldtoodanguga ja — hinnanguga, kuid lugejale on nad liiga hõredad ja pinnapealsed ning labasedki.

Näidend, mis suudab juba kõita kirjandusemaitsjat, on „Enne kukke ja koitu“. Habras omalt ehituselt, šablooni-line sisult, valdab ta meeli eeleegilise tooniga, mis tungib susse nagu mõni meeoleolu kokkuvõttev refrään: kõik on tuttav, isegi dramaatiline areng, kuid ta paneb erkudes võnkuma tunde, vaikse, kiretu, vähe valusa, kuupaistelise. Selle tekitajaks on Antsu ja Maie ühine saatus, mis läheb ilma suurema rabelemiseta, kuid sügava kannatusega. Ainult seda sügavat kannatust tuleb rohkem aimata kui

näha, ja see teebki näidendi hapraks. Et tegevus peaks olema iseloomukam, koondatum ja pinevam, sellepärast siis jäävadki ka tegelased kahvatuks ja üldjooneliseks, ning sarnane tegevustik võiks hargneda ka mõne teise orirahva tagaseinal.

Võrdlematult võimsam on „Kauka jumal“. Siin on põnevust ja pinget ning kõige keskuseks raudkiviline, krobe kaju Mogri-Märt. Ta on praegu rikkam mees ümbruskonnas, tunneb oma võimu. Tema kätes on obligatsioonid ligikondsete talude peale: väärtus 1000 rubla, annab 500, sest raha peab protsenti kandma. Oma võlgniku peale vaatab ta võidumehena alla ja sunnib tegema, mis Mogri huvides. Sunnib ka lapsi omaks võtma enda arusaamisi ja tõekspidamisi kui ainukesi õigeid. Seejuures tunneb ta enese õiglase ja ausa olevat: ta võiks kantslist noomida pastorina. Nimelt on ju salgamatult üldine tunnustus, et raha, vara on suur väärtus ning jõud. Ons inimene alatu ja autu, kui ta on rikas, kui ta on võimas? Sugugi mitte. Ja kui teised on pillajad, edvistajad ja rumalad, ons Mogri-Märt süüdi, et ta hoiab?

Peab veel arvesse võtma, et Mogri-Märt on suur füüsiline jõud ja jämedajooneliselt ka tüse praktiline mõistus. Ning see saab moraalist isemoodi aru: tal puudub häletsemine, puudub ka Jeesuse ligimesearmastus — see on orgaaniliselt võõras. Seepärast võib ta end õigena tunda ka arutades: „See on ometi üks ta kõik, kui palju Luhatame-Jaagule anna, viissada või tuhat. Ära maksta ta seda ikka ei jõua, talu ikka läheb, mingu pikka või lühikest aega.“ Ja kui inimene kõik ära raiskab, siis parem juba las raiskab vähem, — teeb vähem pattu.

Säärasena on Mogri-Märt kui lasu ümbruskonda painamas. Ta on kui ilmatu suur raudkivi oma kohal ning terve külarahvas ei usalda minna kangutamagi. Uhkus, ülbus ajab lopsakalt vesivõsusid; üdi sööb haigus, mille nimeks ihnus.

Tundub, et Mogri-Märdil kõige morali kiuste on õigus kaitsta varandust ja tema jämedajooneline, lihtne vägimehe kaju võidab oma monumentaalsusega.

Kuid teised, eeskätt tema lapsed, on ka inimesed, on ka omalt kohalt tugevad. Tekib võitlus, mida jälgid huviga reall reale.

Viiendas vaatuses, kus esineb Mogri-Märt meelestsegase raugana, on kahju, et jõud murdus. Kaastundmust ei ärata ainult see, et ta on nüüd vaikne, et hoiab isegi vihmaussi, vaid Mogri-Märdil oli õigus elada, tal oli jõudu.

teotsemiseks. Nii siis on Mogri-Märdi pahelises küljes, tema omakasu-püüus oma õigustus — see süvendab näidendi traagikat. Selle läbi saab elulise värvingu Märdi hukkamisegi põhjus — ihnus, mis ülendas jumalaks rahakukru. Haigusena on ta teinud mehe mullaks.

Mogri-Märdi kõrval on teised tüübid vähem reljeefsed vastavalt oma kõrvalosale; niisama on krobeline aine tõttu näidend ka väliselt krobeline.

Komöödia „Neetud talu“ on omalt tõsiduselt komöödia kohta raskevõitu ja komöödiaks ristitud ainult sellepärast, et esinevad osalt karikatuurid. Lugejat huvitab ta kõige pealt probleemi aktuaalsusega: koolitatud, saksikud lapsed ajavad talu hukka, päästab see, kes ei põlga tööd, ja tema'p on tõsine eestlane ning tõsine mees! Ei saa kiita, et A. Kitzberg selle aine on valanud vormitäiuslikuks kujuk. Kirjanik on oma tendentsis liiga erapoolik: ta karikeerib eeskätt Heinrichi, Virve ja Urve tühisuseni, et saaks prohvet Julius kuulsaks omal maal. Lõpuks ei saa elatanud kirjanik jagu oma pehmest südamest: ta näitab päikesepaistelise, lepliku lõpu, nagu tihtipeale komöödias näitelaval. Kõik see teeb näidendi pinnapealseks.

Eelmisist töist on haaravam „Tuulte pöörises“, mis algab süütult ja lõpeb veriselt. Pinevuse lähtekohaks on siin Jaan. Tema saatus on kujunenud, ehk küll teised ei näe seda esialgu: tema vaba veri on kannatanud lapse-eas suure kaotuse — käest läks isatalu ja ema asetus saunaise olukorda. Kuid vaba ja tugev mees ei kannata kaotust, ta peab võitma. Jaan peab tagasi saama oma isatalu, sest ta on põllumees ja isataluga on seotud kõige väärtuslikum osa elus: vabad esivanemad, nende eluvõitlus ning -võit. Sellepärast ei saagi olla teisiti, nagu püüab seda Jaan, ja teos saab elu sisse, kui see tuleb avalikuks. Jaani tungisse liitub kirk: ta on hakanud armastama Leenat, isatalu ostja tütar, ja ta ei saa selle vastu ega taha ollagi selle vastu. Tugeva mehena läheb ta tabama kahte eesmärki ühes punktis: saada Leena ja võita isatalu. Ta ei vali teid, mees ei mõtle võitluses, kuidas käsi liigutada, vaid ta ihkab võita. Sellest joonest on teised, eriti Leena, valesi aru saanud; ta ütleb: „Sina ei vali abinõusid, vaid tallad, mis sul tee peal ees, puruks, ja kui sa ka ise puruks lähed.“ Leena heidab Jaanile ette kõlblist valitsematust, kuid Jaan räägib südamest, kui tõrjub tagasi ema jesuiitliku nõuande: „Ei! Ei. Õigusega pean ma tema saama, õigusega või ei sugugi.“

Säärasena on Jaan kangelaslik ning ta isik võlub Leena. Moraalne Kaarel ei suuda sammu pidada. Leena kinnitab: „Kaarel on hää, on õiglane ja usaldab mind kõige hingega, temale... truudust murda oleks... autu“, kuid andub meelteuimas siiski Jaanile.

Jaan ei ole jäänud ühtlaseks isikuks lõpuni: IV vaatuses alguses on ta veel aateline võitleja, kuid teda kisub vaidlus vaatevõitlusesse, temas tungib kitsalt esile egoistlikkus: siin variseb osalt Jaani tungide suurus. V vaatuses on ta harilik mässusalga juht: ta on poliitiliselt punane ja lõpuks mees, kes lõhub vihas, põletab vaenlase maja ja tapab kaitsetu vastase. Pildilt on lõpp kirju ja draamatiline, ent draama esialgne vaimline kandejõud on kadunud.

Teataval määral segab veel praegugi „Tuulte pöörises“ maitsmist Jaani klassihuvide eest väljas oleva mässumehe värving: see teeb ta väliselt väiksemaks, kui ta draama arengu valguses sisemiselt on.

Jaanil kõrval on teravajooneliselt tõmmatud ka Leena, Jaagu, Anu ning eriti seltskonnategelase Kaarli kuju, kelle vastu tunneb autor nähtavasti sümpaatiat, ja sellepärast on Jaani jätnud lõpus ilma tema kangelaslikest joontest. See on ehk ohver seltskonnale.

Eelnimetatud näidendeis on kandjaks, pinevuse tekki-
miskohaks keegi isik, nii Mogri-Märt, Julius ja Jaan. Neist erineb „Libahunt“. Seda ei tee kütkestavaks mitte mõne isiku eluvõitlus, vaid üldine saatuslik areng: nagu paine, nagu paratamatus, nagu seadus algab esimestest ridadest peale ja teostub lõpuks viimase reaga. Inimesed, seda ka Tiina, on ainult esemeks, millés avaldub paratamatus!

Tuisusel õõl päästab end inimeste juurde laps. Eemal kuuldu näljaste huntide ulumine. Kas suudaksid inimesed teda enesest tõugata? Niisama paratamatult järgneb kõik muu. Tiina on vabade inimeste vääriline võsu: temas on rohkem tuld, rohkem elu kui muis, ja see hurmab teisi: teda peetakse esialgu kalliks. Kas võis jääda tekkimata armastus Marguses säärase naise vastu? Tiina näeb jälle ainukest meesterahvast Margust, kellega tal ühes pole ükski vesi sügav ega puu kõrge. Ta armastab Margust. Ja ori Margus ei vabane armastustundest surmatunninigi. Kas võis jääda kadedus tekkimata Maris, kes pidi saama Marguse naiseks? Temasse on pesitsenud usk, et Tiina oma ema kombel käib libahundiks. Saatuslikul valuhetkel, mil Margus avalikkuse ees näidanud Tiinat armastavat, sosistab ta viimasele: „Libahunt!“ See saab nüüd avalikuks söimusõnaks. Ons võimalik nüüd Tiinal mitte metsa

põgeneda inimeste eest? Ons võimalik vanematel lubada Margusel teda naiseks võtta?

Nii hargneb raudse saatuslikkusega tegevus, teeb Tiina libahundiks. Puruneb side kasuvanematega ja Tiina kaob salapäraselt teadmatusse: rahva silmis esindab teda mingi taltus metsahunt. Ja lõpuks Margus, kaitstes kodu huntide eest, tapab püssikuuliga Tiina, kes ikka oli püsinud armsa koha lähedal ja põgenenud parajasti huntide eest.

Tiina elutraagika põhjuseks on ta eriskummaline päritolu ja peaaesjalikult ta vaba veri. Ta pole omasuguste keskel, tema jõulikkus on teistele võõrastav, on ebanormaalne; sellele leitakse nimi libahunt ja hävitatakse. Tiina pole teadlik oma saatusest, ta ei võitle rumalkarmi olukorraga; sellepärast siis ongi näidendi hingeks üldine paratamatus, mis käib kõigist üle raudrullina.

Väheke paneb imestama, et Tiina armastab surmani orja Margust, kellel on küll tugev kont, kuid popsluk vaim. Seda oli ehk näidendi lõpu pärast tarvis, ja teiseks on üheks autori omaduseks ju teatav leplikkus ja südamepehmus.

Igal juhul ei kerki see lugemisel esile segavana: üleminekud on meisterlikud; kogu tagasein müstiline. Näidendi jaoks oli ehk tarvis ruumide ja riietuste realistlikku kirjeldust, kuid lugejale on nad mingiks võikaks jooneks: dekoratsiooni müstikas esineb see erinevusena; seejuures aga ei saa ütelda, et see rikuks stiili.

„Libahunt“ on A. Kitzbergi suurem saavutus. Kui „Libahunti“ loed, muutub tuba pühapäevseks.

„Libahunt“ on kurb draama, sest ta traagika seisab hävimises. Meeleolus on aga temas teatav kindlus, selginud olek.

Mustatoonilisem on näidend „Laurits“: selle tumedus on ühtlasi segane. „Lauritsa“ aineks on linna tõusiklus enne iseseisvust; selle poolest erineb ta Kitzbergi muust toodangust, mis juurdub külaelus. Peategelane Mattias Luik läheb hukka näruse Kүүs-laugi pärast ja Sengelmannid, Kruusmannid, Sägad, Aaslangad on näruseks dekoratsiooniks. Sisule vastab näidendi väline vorm.

A. Kitzbergi ideestik, mõtestik on võrdlemisi kitsapiiriline, majanduslik eluvõitlus (raha) tuleb ette siin kõige tihedamini. Ainult „Libahunt“ on sellest puhas.

Üldiselt aga pole A. Kitzberg prohvet, pole põletuspunkt, kust kiirgaksid ideed, pole ka kirjanikuks, kes kajastaks suures ulatuses oma-aegset seltskonda. Sellepärast ei ole saanud A. Kitzberg meie vaimlise elu keskuks, ta on jäänud kõrvale, on valgunud laiali ajalehesse,

näitelavale, raamatusse. Ta on ise sellest teadlik, ei aseta enese vastu suuri nõudeid, nimetab end tuuletallajaks. See enesekriitika on meeldiv; kuid ometi ei saa jätta ütlemata, et suur anne on annud vähem, kui ta oleks isenesest pidanud andma. Klassiku eeldustega A. Kitzberg nokib end sõnaga tuuletallaja, ja meie pooldame seda, lisades juurde — tuuletallaja heas ja omalaadilises mõttes.

Kui valgustada A. Kitzbergi kirjanduslikku tegevust elulooliste selgituste ja põhjenduste abil, näeksime, et tegelik elu on temale vähe pakkunud soodustusi kunstiliseks arenguks ja küpse vilja toomiseks. Et ta aga kõige kiuste on kirjandusele annud niipalju omapärast ja püsivat, siis tunnistab see küll suurest kirjanikuannist, kellest võib tulevikuski loota lisa eesti vähestele kunstitööle: seda toetab eriti ettekujutus temast kui noorest, ehk küll räägitakse 70-st aastast.

D. Palgi.

Eestlaste vabaduse järkjärguline kokkuvarisemine keskajal.

Kui me eestlaste kõige vanema ajalooga tegemist teeme, on uurimisele suuremaks raskenduseks asjalugu, et meil pole eestlaste eneste poolt mingisuguseid kirjalikke teateid olemas. Kõik teated on pärit võõrastelt, enamasti vastastelt. Nende viimastegi teadetest on palju kaduma läinud; sellest, mis säilinud, esineb praegu mõni osa jällegi ümbertöötatud redaktsioonis. Vastased ja võõrad rääkisid eestlastest harilikult ainult niipalju, kuivõrt eestlased olid teguriks, mida tuli avalikult arvestada. Läti Hindreku kroonikas kuuluvad eestlased peategelaste hulka, järgnevad ajaraamatud nimetavad neid juba harvemini, kuigi veel kaunis sagedasti. 14. aastasaja kirjeldusel ei pääse ükski ajaraamat mööda 1343. a. vabadusevõitluse kirjeldusest, vähemalt nimetusest. Viimaks aga kaob võõraste ja vastaste kirjutatud ajaloo veergudel eestlastel individuaalne, teguvõimas ilme talupoegade hallis, passiivses, ühetaolises massis.

Kuigi me eestlaste ajaloo käigu saadusi üldistes joontes tunneme ristiisu ajast peale, ei ole siiski kõik üksikasjad küllalt selged. Pealegi ei taha me ainult arenemiskäigu saadusi teada, vaid arenemiskäiku ennast näha, mitte ainult seda teada, mis teised tegid eestlaste suhtes, vaid mis eestlased ise tegid, ise tundsid, missugused nad ise olid.

Eesti rahva ajaloo ei ole eestlased mitte esimesel joonel objektiks, kuigi neid kasvaval määral seks hakati tarvitama, vaid ikkagi peasubjektiks: endi ajaloole on nad kõige pealt ise mõõduandvad!

Nii on eesti ajaloo ja kirikuloo lähtekohaks ning subjektiks eestlased ise; nende eneste sammude ja seisukorra peale tuleb pea-tähelepanu pöörata ja nende tõelisi jälgi tuleb otsida ajaloo ning olukordade keerdkäikudest, nende tõelisi jala-astmeid tuleb ära tunda ja aimata vastaste ning võõraste kirjutustest, osalt ehk ka mälestusmärkidest, mis nad on maha jätnud või milledega neil oli teatavaid suhteid. Nende tõeliste jala-astmete abil võime selgust otsida tee kohta, mida nad on käinud või põhjustel pidanud käima, eesmärkide kohta, milledele nad on püüdnud, seisukorra kohta, milles nad olid, kui nad need jäljed maha jätsid.

Vanemast ristiusulisest ajajärgust on iseäranis tumedad need aastad, mis järgnesid Läti Hindreku kroonikas esinevale ajale. Nende järgnevate aastate sündmuste kohta on iseäranis silmapaistev küsimus: kuidas kujunes tegelikult ja üksikasjaliselt ristiusu ning ristiusuliste valitsuse makspanek eestlaste seas ja kuidas kujunes ühenduses sellega eestlaste vabaduse täielik kokkuvarisemine?

Ristiusu toojate esimesed peanõudmised pärismaalastele olid:

a) pärismaalased võtku vastu kristlaste seadused ja õigused, ristiusu kord ja ike (*Christianorum leges recipere* — Läti Hindreku kroonika XIX, 8; *omnia jura Christianitatis, jugum Christianitatis* — sama teos XV, 1 ja teised kohad);

b) pärismaalased võtku vastu ristiusulised preestrid ja ristimine (*sacerdotes suscipere, baptizari* — s. t. XIX, 2);

c) mõlemad eelmised nõudmised kuuluvad ühte ja esinevad seepärast ka üheskoos: pärismaalased võtku vastu preestrid ühes kõigi ristiusuliste õigusega (*sacerdotes cum omni jure Christianorum recipere* — s. t. XXXIX, 4).

Kõige pealt vaatleme seepärast, kuidas oli järgneval ajal tegelikult lugu ristiusuliste valitsuskorra tunnustamisega ja ristiusu maksvusega eestlaste juures. Siis räägime eestlaste elujärgest ja kuidas see orjuseks kujunes.

I.

Võõra valitsuse tunnustus.

Läti Hindreku kroonikas XXIX, 1 loeme, et pärast Tartu äravõtmist saatsid ümberkaudsed rahvad, niihästi

venelased kui mereäärsed eestlased ja saarlased, semgallid ja kurelased, niisamuti ka leedulased, saadikuid annetustega Riiga, soovides sakslastega rahu-vahekorda. Viimased olid nõus ja rahu levis üle maa. „Ja eestlased tulid välja oma kantsidest (de castris suis), ehitasid jälle üles oma mahapõletatud külad ja oma kirikud... Ja kui nad põhjalikumalt ristiusku tundma õppisid, tunnustasid nad Jeesust Kristust, Jumala poega. Ja iga rahvas hingas Jumala varju all ja kiitis teda, kes on kiidetud igavesti.“

Lugedes seda kohta ja sarnaseid lauseid võiks arvata, et ristiusk ja ristiusuliste valitsus on kindlasti maksuma pandud vähemalt nende eestlaste seas, kellest siin ligemalt juttu on, ja lõplikult kõigi eestlaste seas pärast XXX peatükis kirjeldatud Saaremaa allaheitmist 1227. a. Enamasti nii kujutataksegi omale asja käiku. See ei ole aga mitte päris õige. Ristiusu maksvuse kindlust ja osalt ka ristiusuliste valitsuse maksvust ning püsivust tuleb järgnevate aastakümnete, õigemini järgneva aastasaja kohta tublisti piirata ja ajuti isegi eitada.

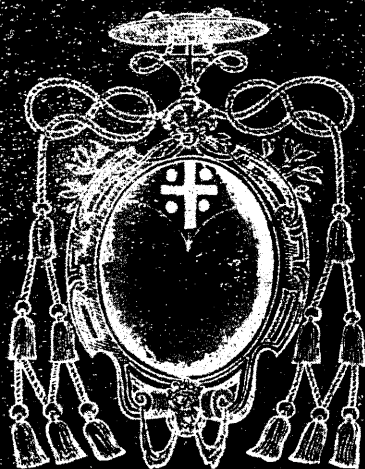
Rahu, millest Läti Hindrek ülistavalt rääkis, ei olnud sugugi püsiv, ristiusuliste valitsus sugugi veel kindel.

Missugune sakslaste valitsus näit. Saaremaa suhtes ka pärast suurt 1227. a. sõjakäiku oli, näeme sellest, et lüübeklased saarlastele kirjutasid, abi paludes taanlaste vastu. Piiskopp Albert, ordumeister Volquin, Riia kodanikud ja teised sakslased Liivimaal teatavad selsamal 1227. a. lüübeklastele rõõmuga, et saarlased nende kirja on sõbralikult vastu võtnud, on lubanud abi anda ja piiskopi, ordu ning teistega üheskoos sõda pidada ja rahu teha, kõiges nende käskusid kuulda võttes (Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, lühendatult U. B. 98). Tähendab, saarlasi peavad sakslased siin ometigi peaaegu enam kui liitlasi kui allaheidetuid arvestama.

Taanlased katsusid, nagu teadetest paistab, maad valitseda oma poolt määratud või kinnitatud eesti vanemate kaudu, kelle võimupiire nad ehk laiendasid. Kuid Taanile alluvad eestlased ei tahtnud ka niisuguse valitsusega hästi leppida; vahest ei meeldinud paljudele ka vanemate määramine ja võimu suurendamine, vahest kaebasid vaesemad rõhumise üle (v. Brandis'e kroonika lhk. 114 ja 116 G. v. Brevern, Der liber census Daniae..., 1858, lhk. 106, 135).

Igatähes sooviti taanlaste alt lahti saada ja astuti ühendusse sakslastega. Läti Hindreku teatel (XXIX, 6) kutsusid Viru vanemad sakslasi oma maakonda. Otepää jäi ka

sakslaste ajal, nagu ennegi, tähtsaks keskkohaks Ugaunias, kuni Tartu ta aegamööda tagasi tõrjus. Otepääs olevad sakslased ühes saatjatega asusid Virumaale ja ajasid taan-

11 - GVILLELMVS *subalternus ex episcopo Munitensis episcopus car-*
olinensis Sabonus
Obiit Lugduni quatuor ante Idibus Junioribus m. C. CC. LX. Idibus Aprili anno D. M.
CCCCI et ad ecclesiam sepultus cum episcopali logio
Hic iacet religiosissimus praedicator et humiliter nominis Domini christi, amator fidei
et totius unitatis, ut magis sanctitatis et ornamentis pietatis, pietas venerabilis
omnis Gvillelmus Sabonus episcopus carolinensis

1. pilt. Moodena Villem'i õuemärk ja hauakiri.

(Onuphrius Panvinius'e käsikirja järele Müncheneri riigiraamatukogus, cod. lat. monac. 158, fol. 5v).

lased minema. Kui sel ajal Liivis viibiv paavsti saadik Moodena Villem sellest kuulda sai, võttis ta tüliälsused maakonnad paavsti valitsuse alla, kuni paavst tüliküsi-

mused otsustab. 1226. a. võttis ta järvalased ja virulased paavsti otsekoheise valitsuse ning kaitse alla. Kõigist kokkukogunenud Viru vanemaist määras ta vanemad ja kohtunikud (L. H. XXIX, 7). Vahest olid need tema poolt suuremate volitustega varustatud vanemad ja kohtunikud. Paavsti asevalitsejaks jäi magister Johannes (tema asemikuks oli ajuti keegi Hermodus).

Võib-olla oligi eestlaste kavatsus neis maakondades, sakslaste abiga taanlastest lahti saada ja siis kuidagi ka jälle sakslastest, vahest ka paavsti saadiku toetusel. Teatavas mõttes oli see kavatsus siitsaadik paavsti asemiku abiga õnnestunud. Kuid lugu lõppes kahjuga, mida pärast ei saadud enam täiesti parandada. Paavsti saksameelse asevalitseja vastutulekul võttis ordu kõik enne Taanile, nüüd paavstile alistuvad maakonnad oma alla ja tõrjus viimaks taanlased ka viimasest seisukohast, Tallinna lossist, a. 1227 välja: taanlased andsid lossi vormiliselt paavstile üle. Eestlased toetasid seda pööret avalikult või vaikides; nendest olid selles loos iseäranis tegevad järvalased, kelle pantvangid olid endisest ajast ordu käes. Varssi selgus eestlastele, et nende seisukord oli nüüd hoopis halvemaks muutumas ja et sakslastest veel raskem oli lahti saada. Kuna ordu muidu ei soetanud vasalle piiskoppide poolt temale antud mail, tahtis tema neil ilma piiskoppideta omandatud mail vaid ordule alluvate vasallide kaudu oma valitsust siin kindlustada. Pandi alus Harju-Viru (saksa) vasallkonnale, kelle võimu kasvamine pärast üheks Eesti vabaduse lõpliku kokkuvarisemise põhjustest sai.

Sellega ei tahtnud põhja-eestlased millalgi leppida, seda enam, et ordu sissetikkumine näis paavsti korralduste vastu käivat, nagu seda 1228. a. keegi, kes ennast paavsti saadikuks nimetas (Bevern'i arvamise järele endine Tallinna Taani piiskopp Wessel), neile seda kinnitas, et nad vabad pidid olema ordu alt, ja ehk isegi (nagu Brandis'e kroonika teatab) ordu ning ordumeistri Volquin'i kirikuvande alla pani. Harjulased ühes mõne endise Taani vasalliga tõstsid sõda ordu vastu ja ilmusid Tallinna lossi alla. Ordul oli kibe käes; tal õnnestus aga neist siiski jagu saada, saaki ja lunastusraha saada vangidelt, kes põlemapandud kirikus vangi võeti.

Tekkinud seisukorraga ei jäänud eestlased siiski rahule, ei leppinud Taani kuningas, ei võinud ka paavst leppida. 1238. a. pidi ordu endised Taani maakonnad Taanile tagasi andma, paavsti ja kardinaalkolleegiumi ofsuse põhjal (24. II. 1236), ainult Järvamaa jättis Taani kuningas ordule. Ordu

ja asevalitseja endised laenumehed pidid oma laenu-õigused kaotama, kuid kuningas leppis viimaks järele, et suurem osa ordu Saksa vasalle maale jäi — eestlaste kahjuks. Ordu pidi ka lunastusraha, mis ta vangidelt saanud, tagasi andma. Brevern (Der liber census Daniae..., 1858, lhk. 166 jj.) arvab, et ainult Taani vasalle oli lunastusraha eest vabaks lastud, mitte aga vangilangenud mässulisi eestlasi, kes küll lihtsalt surmatud. Kuid Brandis'e kroonika, mille põhjal Brevern asjakäiku arendab, räägib kogu selles loos (lhk. 116, 117) ainult eestlastest. Ka Brevern kujutab veel tihti asjaolusid eestlaste ja sakslaste suhtes palju hilisema aja (orja- ehk pärisorjuse-aja) ideoloogia seisukohalt.

Ka Ugaunias ja Sakalas ei olnud eestlased veel nõus igal tingimusel oma turja painutama. Paistab, et üks osa eestlasi toetas venelasi, kui need sakslastega sõjajalal seisid; nii arvatavasti 1234. a., kui venelased tungisid Tartu piirkonda, vist kättetasuks Tartu, peasjalikult Otepää sakslastele, kes 1233. a. röövkäigu tegid Novgorodimaale (kuni Tessovo'ni). Venelased piirasid siis Tartu lossi, vangistasid ja tapsid ühes „paganatega“ vastristituid, rüüstasid Kärkna kloostrit (Hildebrand, Livonica..., 1887, nr. 21, 25. 28).

Kui Mõõgavendade-ordu meister Volquin Saule juures 1236. a. leedulastelt rängasti lüüa sai ja langes ühes teiste ordurüütlitega, tegid saarlased enese vabaks (ka kurelased ja semgallid asusid vastupanekule). Alles 1241. a. teeb ordumeister saarlastega uue lepingu (U. B. 169). Kestis ainult mõned aastad ja saarlased on jälle vabaduse eest võitlemas. Uuesti tehakse nendega leping, esmalt ordumeister Andrease poolt (1248—1253) ja siis ordumeister Anno poolt a. 1255 (U. B. 285).

Durbeni lahingus 1260. a. leedulastega otsustavad kurelased ja ühes nendega eestlased lahingust mitte osa võtta, et sakslaste alt vabaks saada. Nad lahkuvad sõjaväljalt, sakslaste katastroofiline kaotus on osalt selle tagajärjeks: ordumeister ja 150 orduvenda langevad. Kurelased ja saarlased ei tunnusta avalikult sakslaste valitsust, Leedu kuningas Mindaugas taganeb ristiusust, venelased rüüstavad ja põletavad Tartu linna. Saarlased annavad varemini alla, kurelased alles 1267. a. erilepingu põhjal (U. B. 405).

1299. a. 18. III. (U. B. 581) räägib paavst Bonifatius VIII oma kirjas, ta olevat kuulnud, et Eestimaa „paganad“ on sagedasti mässu tõstnud Taani kuninga ning ta vasallide vastu ja tahavad nüüd viimaseid hävi-

tada, nii et ristiusuliste seisukord ülepea väga kõikuv ja kardetav näib olevat.

Voldemar-Erichi laenumeeste õiguses (a. 1315) käib peat. I § 2 järgmiselt: „Sest et (aga) maid paganate, leedulaste, venelaste ja karjalaste poolt hädaoht varitseb, nad ka veel sisemiselt maainimeste poolest rahutud on....“ (Wente de Lande (auerst) vor den heyden, Lit-towen, Russen und Carelen varlicken liggen, nock inwendig von den Landtlueden unseker sint....).

1343.—1345. a. puhkes lahti suur vabadusvõitlus Harjus, Läänes, Saares, järelkajaga Otepäas, Vastseliinas, vahest ka Viljandis ja kättetasu-retkes Leedu sõjaväe abil. Isegi seekord, kuigi võitlus ebaõnnestus, tegi ordumeister Dreylöwen saarlastega 1345. a. veel rahulepingu.

Et see võitlus mitte harilik talupoegade mäss vaid puhtsotsiaalses mõttes ei olnud, nagu hilisemad kroonikud seda kujutavad, vaid ühtlasi poliitiline-rahvusline vabadusvõitlus, selgub vanemaist, enam-vähem kaasaegseist kirjutustest. Võitlejaid ei nimeta vanemad allikad mitte ühtlase seisusliku nimetusega „talupojad (buren)“, nagu Russow¹⁾ ja osalt ka Renner²⁾ (kus ta oma keelt räägib, nagu sissejuhatuses (lk. 5) ja harukorral ka kirjelduses), vaid rahvusliku nimega: „de Eesten“, „de Harrieschen“, „de Wikischen“, „de prinzipal Eesten“ (Bartholomäus Hoeneke, Livländische Reimchronik 1315—1348, välja annud K. Höhlbaum, 1872, lk. 19—27). Renner'il esineb „buren“ lk. 29—31 (järjekindlalt) ja tuleb vist Renner'i oma arvele panna, nagu need kohad ka muidu mõnes suhtes vist ei vasta algredaktsioonile, näit. Viljandi loo suhtes ja osalt ehk ka saarlaste loo suhtes.

Tsistertslaste ordu Pommeri Oliva kloostri vanem kroonika (vanema ühtlase osana ulatub kuni 1350) nimetab äralangenuid: (Daccones) Eystones et Osolienses (Scriptores Rerum Prussicarum, I, lk. 721).

Liivi ordumeistri kaplan Hermann de Wartberge (Chronicon Livoniae, ulatub kuni 1378) nimetab eestlasi sündmuse kirjelduses: neophiti Revaliensis diocesis, neophiti Osiliensis diocesis, Osiliani (Scriptores Rerum Prussicarum II, lk. 70, 71, 72). Marburgi Wigand'i 1394. a. lõpetatud kroonika ladinakeelses tõlkes nimetatakse eestlasi Ystenses

1) Russow nimetab oma kroonikas võitlejaid „de vprörischen Buren“, „de Harrisschen Buren“, „de Wykeschen Buren“, „de Oeselschen Buren“, „de Vellynschen Buren“ jne. (lhk. 24, 25, 26).

2) Eestlands Livländische Historien, välja annud R. Hausmann ja K. Höhlbaum, Göttingen, 1876.

resp. Eystenses, Osalyenses et ceteri vulgares, ehk Ystenses, Hargenses, Osalienses (Scriptores Rerum Prussicarum II, lk. 502, 503).

Eestimaa vasallide dokumendis 16. V. 1343, niisamuti ka Tallinna piiskopi, vaimulikkude, vasallide ja linna dokumendis 27. X. 1343 nimetatakse eestlasi: Estones infideles.

Liikumine oli sihitud eeskätt (Saksa) vasallide ning kõige saksluse vastu ja selle korra vastu, mis säärest vasallide vägivalda ning võimu sallis ja seda ei kõrvaldanud. Võõra ikke rõhuvamaks osaks osutusid viimaks vasallid, keda sellepärast kõige pealt sooviti ära pühkida. Vasallide ja nende toetajate hävitamisega taheti poliitilist vabadust saavutada, igatahes valitsuskorra ja olukorra muutus läbi viia¹⁾. Esmalt läkitati saatkond kuninga juurde kaebama, kuid saatkonda ei lastud kuninga juurde (Marburgi Wigand'i kroonika, 31). Pöörduti ka ordu poole kaebustega. Ordu simuleeris vahest osavõttu eestlaste saatuses ja õiglust nende vastu. Ordumail oli vähe vasalle ja nende mõju ei olnud seal suur. Seepärast võisid eestlased loota, et vasallide ülevõim ja vägivald ei võinud ordule meeltemööda olla. Pealegi oli ordul mõju ka Taani vasallide kohta. Eestlased unustasid aga ära, et ordu ise enam kui saja aasta eest Harju-Viru saksa vasallkonnale aluse pani ja 1304 Taani-Eestimaal vasallidega lepingu tegi (U. B. 608).

Eestlastel oli küll teada, et ordu ise Taani Eestimaad omale ihaldab, ja tekkivaid võitlusi Taani ning ordu vahel oleksid siis eestlased ära kasutada võinud; sealjuures ei arvestatud aga küllalt, ühelt poolt, endisi kogemusi, et ordu oma salakavala taktika varal võidu korral ometigi eestlaste seisukorda ei parandaks, ja teiselt poolt, tõsiasja, et Taani oli juba ise mõtisklema hakanud Eestimaad edasi anda või kasulikult ära müüa. Suurimaks petlikuks ja halastamata vaenlaseks osutus eestlastele nende vabadusvõitluses just ordu. Seisukorda ei suutnud palju muuta ka appi kutsutud Soome-Rootsi, Vene ja Leedu abiväed, mis hilja kohale jõudsid.

1) Kõnes oleva ülemineku-ajal oli eestlastel veel hoopis teissugune tähendus kui hilisemal orjuseajal, ja ühenduses sellega oli ka 1343. a. vabadusvõitlus suure ulatusega, nagu dr. J. Luiga seda kirjeldab (Eesti vabadusvõitlus 1343—1345, 1924. a.). Kõiki dr. Luiga väiteid ei saa küll omaks võtta; näit. on seletus, nagu oleks eestlaste vabadusvõitlus algusest saadik otse ordu vastu sihitud, vastolus allikatega ja vajab kunstlikku interpretatsiooni: nimetused „milites“, „nobiles“, „clientes regis“ ei tähenda siin mitte ordurüütleid (lk. 166, 167), vaid käivad vasallide ehk vasallidest isikute kohta, jne.

Meil ei ole teateid terve ülemineku-aja kohta ja see pärast ei tunne me kõiki sündmusi sellest ajast, aga juba sellest, mis eespool esildatud, võime järeldada, et sakslaste valitsus 14. aastasaja keskeni ei olnud kuigi kindel eestlaste maal. Eestlased tunnustasid ristiusuliste valitsust üldiselt niipalju, kui see möödapääsmata oli ja häda seks sundis, selle mõtte ja lootusega, et see tunnustuse tarvidus varssi jälle kaob. Seks püüti ka kaasa mõjuda, harilikult kääriva meeoleu alalhoidmise ja passiivse vastupaneku abil, võimaluse järele aga ka, olukordi ära kasutades, aktiivselt välja astudes, mis mõnel pool vahel ka õnnestus, aga ainult ajutiseks. Alles viimase suure vabadusvõitluse järel hakkab lootus kustuma ja võõra valitsuse tunnustus ning maksvus kujuneb püsivaks.

II.

Ristiusu maksvus.

Kuidas oli lugu ristiusu maksvusega ja tunnustusega eestlaste seas kõnesoleval ülemineku-ajajärgul? Rahutegemistel kohustati eestlasi, pantvange andes ristiusu iket ja õiguslikku korda vastu võtma, ristiusu preestreid vastu võtma, neile lubades vabalt ristiusu talitusi toimetada. Neid kohustati ennast ristida laskma ja määratud maksusid maksma (v. näit. L. H. XXX, 5; XXIX, 4). Neid kohustati juhtuval korral ka ristimist alal hoidma (baptismum servare, XX, 6). Suur osa ristiti enamasti sealsamas, teiste ristimist jätkati siis pärast. Iseenesest jääb võimalus lah-tiseks, et kõik ennast ometigi ristida ei lasknud. Teised olid ennast ristida lasknud, aga heitsid ristimise enesest pärast jälle ära, juhtuval korral ennast tast paganausu kombe järele puhastades¹⁾. Teistel jälle ei olnud ristiusust muud kui ristimine ja pidasid muidu paganusest kinni.

Teiselt poolt võiks iseenesest oletada, et oli ka vast-ristituid, kes hakkasid ristiusu poole hoiduma. Et teada saada, kuidas eestlaste seas ses suhtes tegelikult lugu oli, tuleb sellest ajast pärit olevaid kirjutusi läbi vaadata ja püüda nende põhjal, kui võimalik, selgusele jõuda.

Et eestlaste kohta käivatest paavsti ja teiste isikute kirjadest paremini aru saada, vaatleme üht endise aja paavsti kirja a. 1199 (U. B. 12), kus paavst Innocentius III kutsub ristisõjale Liivimaale, Saksi ja Vestfaalia usklikke.

1) Veel Valga maapäeval 1422. a. pidasid maaisandad tarvilikuks ära keelata, ristimist enesest ära pesta.

Ta seletab, et osa liivlasi on Meinhard ristiusku pööranud, kuid inimsoo vaenlane oli kade nende pöördumise pärast ja kutsus nende vastu esile ümberkaudu asuvate paganate tagakiusamise (persecutionem paganorum circum adiacentium), kes püüavad vastristituid ja ristiusu nime sellelt maalt hävitada. Ristisõdijaid ongi tarvis, et vastristitud usust jälle ei taganeks ega jääks kaitseta paganate pealekippumiste vastu (a paganorum incursibus). Ristisõdijad astugu Jumala nimel võimsasti võitlusse, kuni Liivi kiriku ümber asuvad paganad (pagani, circa Livoniensem Ecclesiam constituti) ristiusulistega rahulepingud teevad ja tehud rahulepinguid ka peavad.

Siin on selge, et nende „ümberkaudu asuvate paganate“ all tuleb esimesel joonel mõista paganausulisi liivlasi (suurem osa nendest oli sel ajal alles paganausku), kes vastristitud suguvendi vihkasid, kimbutasid ja taga kiusasid, isegi surma saatsid, nagu Läti Hindreku kroonikast näeme (näit. X, 5). Kaugemas mõttes võiksime ju nende „paganate“ alla arvata ka teisi paganausulisi rahvaid, nagu leedulasi, kes ka liivlaste maale tungisid, kuid ei võiks siiski nendest ütelda, et nad omale peasihiks oleksid seadnud just vastristituid hävitada. Võiks mõtelda ka eestlaste peale, aga nendega ei olnud ristiusulistel võitlused veel alanud. Kõigest, mis öeldud, peame järeldama, et nende „ümberkaudu asuvate paganate“ all tuleb arvata peaasjalikult vastristitute paganausulisi suguvendi.

Nüüd vaatleme vastavaid kirjutusi, mis käivad eestlaste või eestlaste maa kohta. Oma kirjas 19. III. 1220 (U. B. 49) nimetab paavst Honorius III Tallinnamaa eestlasi „Eestimaa paganaiks“ (pagani Estoniae), ehk küll Tallinna eestlased juba 1219. a. alistusid taanlastele. Kuid see nimetus kordub veel kaua. Võtame „Livonica“ (H. Hildebrand, 1887) nr. 21. See Gregorius IX kiri on kirjutatud 20. XI. 1234: paavst kutsub Riia piiskopi Nikolaus'e ja üksikud orduliikmed isiklikult ja terve ordu ning Riia linna oma prokuraatorite kaudu enese ette ülekuulamiseks paavstile saadetud kaebuste asjus nende vastu. Süüdistused käivad muu seas vastristitute (neophiti) rõhumise kohta iseäranis ordu poolt (21, 13). Ordu olevat ka „ümberkaudu asuvaid paganaid (paganos circumadjacentes)“ ja shismaatikuid venelasi üles kihutanud Lihula (tähendab Tartu) piiskopi ning katedraalkiriku vastu ja neile sõjariistu annud, kui nad Tartu lossi piirasid, maad laastasid, 450 vastristitud (neophitos) vangi võtsid ja tapsid (21, 25). Venelased ja need-samad paganad rüüstasid ka Kärkna kloostri (21, 28).

Et andmeid pole oletamiseks, et kõnesoleval juhtumusel ka mingisugused võõrad paganad üheskoos shismaatikute venelastega maale tungisid ning üheskoos venelastega teotseid, ja silmas pidades, et sõna-sõnalt samasugune ütlus: „pagani circumadjacentes“ Innocentius III-da kirjas tähendas vastristitute paganausulisi või paganausule kalduvaid suguvendi, peame siingi otsusele jõudma, et siin teotsevad ühes venelastega paganausulised või paganausule kalduvad eestlased, kes ka vastristitute vastu vaenulikud on, kes piiskopi ja ristiusu poole hoiavad.

Teiselt poolt jälle öeldakse kaebuses, et ordu rõhub Järvamaa vastristituid sellepärast, et need kirikuga ühinesid (pro eo quod ecclesie adhererant, Livonica 21, 19). Ordu püüab piiskoppidele, kirikuile ja vastristituile orjuseiket peale sundida, niipalju kui see tema võimuses. Kui paganad pöörduvad ristiusku, teeb ordu nendega lepingu, et nad temale alalist maksu (censum) maksaksid, (kirikliku) küm-nise (decimae) maksust neid jäädavaks vabastades (21, 32). Vahel takistavad nad koguni ristimist, et vastristitud ei alistuks kirikule ega seisaks kiriku kaitse all ja ordule ei läheks eriline maks kaduma (21, 33). Nad pressisid saarlastelt 1000 oseriini (= 500 hõbemarka) ja takistasid neid ristimise ning ristiusu osaliseks saamast, niikaua kui nad mainitud summat ordule ei maksnud (21, 44). Nähtavasti olid ordul alles pöördumata paganate kohta erilised õigused, mis tal noorkristlaste kohta puudusid. Ordule ei olnud, vähemalt neil juhtumustel, ristiusu vastuvõtmine ja pöördumine mitte peanõudmiseks, vaid erilised maksud, õigused ja kasud. Juba 1233. aastast on üks kiri olemas (U. B. 129), kus kuningas Heinrich Lüübeklastele ja saksa kaupmeestele Liivi- ning Ojamaal ülesandeks teeb Tartu piiskopile Hermann'ile abi anda, mitte ainult paganate vastu (contra paganos), vaid ka tema igasuguste vaenlaste vastu (contra quoslibet malefactores suos), sest et tema kaitseb kauge Eesti maakonnas Jumala ning püha Rooma riigi au paganate teotavate pealekippumiste vastu (contra insultus paganorum). Et „tema igasuguste“ vaenlaste all tuleb esimesel joonel arvata vist oma maa ordu, siis on vahest ka paganate all siin omamaalased arvatud või vähemalt üheskoos võõraste maade paganatega mõeldud. Missugused need võõrad maad on, mis siin ülepea arvesse võivad tulla, näeme alamal. Kui paganate all võõra maa paganaid tuleb mõista, mida iseenesest sagedasti võib juhtuda ja ka juhtub, on need paganad oma rahvusnimega nimetatud või nad selguvad ometi kirjutuse koosseisust. Kus see nii ei

ole ja võõra maa paganaid arvesse ei tule, on oma maa paganaid ehk paganausu poolehoidjaid mõeldud¹⁾. Nagu Gregorius IX oma kirjas 19. II. 1236 oma saadikule Willem'ile seletab, ei võivat lubada, et usklikke (Christi fideles) rõhuvad paganad, kes on alles paganuse eksituses kinni. Usklikke tuleb nende eest võimsasti kaitsta, et neid mitte ainult ei saaks sundida ise tõeteelt kõrvale kalduma, vaid et nad, ise usus kindlasti juurdunud, teistele võiksid pöördumist mõjuvalt soovitada (U. B. 144).

Seesama paavst käsib 14. XII. 1240 Lundi peapiiskopkonnas ristiõda kuulutada, et kaitsta, kes (Taani) Eestimaa osades on ristiusule pöördunud (ad fidem Christiani nominis sunt conversi) ja kes usklikeudelt abi paluvad, kuna neid mitut moodi tülitavad ümbritsevad barbarid (a barbaris circumstantibus multipliciter molestentur), kes on väärjumalate teenijad suguvõsad ja pomiseja rahvas (gentes idolatres et populum murmurantem, U. B. 167).

Umbes samuti räägib paavst Innocentius IV kirjas 20. II. 1245, tähendades, et Eestimaa osades ristiusule pöördunud (conversi) tülitavad ümbritsevad barbarid ja paganad (a barbaris et paganis circumstantibus multipliciter molestentur). Sellesamas asjas on kirjutatud ka sama paavsti kirjad Taani kuningale (Livonica 24 ja 25, a. 1245). Kui siin oleks tegemist võõra maa vaenlastega, oleks pealekippumine sihitud kogu maa vastu, mitte aga ainult noorkristlaste vastu.

Kui saarlased 1241. a. jälle alistusid ja rahulepingu tegid ordumeistriga, seletas ordumeister rahulepingu sissejuhatuses, et tema juurde Läänemaale läkitasid saadikuid „usust taganenud saarlased (Osiliani apostatae), kes esinevad ristiusulistele ülivaenulikult ja kahjulikult“. Edasi on märkus, et nad oma vaenuliku olekuga ümbruskonna usklikeudele (fidelibus, in circuitu suo positis) ristiusu edusammusid ning kasvamist Liivimaal tublisti takistasid (U. B. 169). Rahulepingus määratakse tuleviku jaoks muu seas paganuse ohvrite eest karistused, niihästi sellele, kes ohverdab, kui ka sellele, kes teist laseb enese eest ohverdada (si quis ritu gentili immolavit et qui immolari fecit).

1255. a. rahulepingus nimetatakse rahulepingule eelnevat aega ärataganemis-ajaks (tempus apostasiae, U. B. 285).

1) Võiks arvata, et need Eesti vanemad, kelle Taani valitsus ametist tagandas ja kes siis sakslasi oma maale kutsusid, paganausu poole hojused, ja Taani valitsus nende asemele ristiusu poolehoidjad vanemad oli seadnud.

Pärast Durbeni lahingu kaotust (1260. a.) kutsub ordu asemeister Saksamaalt inimesi igast seisusest Kuramaale vasallideks ja teatab oma sellekohases kirjas lüübeklastele a. 1261, et Liivimaal üldse on ristiusk hädaohus, et paljud, kes paganusest olid lahkunud ja Issanda nime kummardasid, nüüd jälle vanu ebajumalaid teenivad. Eriti nimetatakse ärataganenud kurelasi (Curones apostatae, U. B. 362). Ka paavst nimetab kirjas 15. V. 1265, et suur hulk vastristituid on vanale eksitusele andunud (U. B. 385). 1299. a. 7. I. kirjas, milles Bonifatius VIII kutsub enese ette Liivi ordumeistri kaebealusena, loeme, et ordu hirmuvalitsuse (tyrannidem) tõttu nende üle, kes uuesti ristiusku pöördusid (de novo ad fidem conversos), paljud, kes muidu oleksid soovinud usklikuks saada (ad fidem converti), sel põhjusel tagasi tõmbusid pöördumisest (U. B. 577).

18. III. 1299 räägib paavst Bonifatius VIII sellest, et paganate ristiusule vaenulik truudusetus (paganorum horrenda perfidia, statui Christianae religionis infesta) himustab segada usklike rahu ja on Taani kuninga ja tema vasallide vastu Eestimaal mitmel korral mässu tõstnud, tahtes hävitada vasalle, et paganate võimu laiutada. Et seda ei sünniks, teeb paavst Tartu ja Saaremaa piiskoppidele kohuseks vasalle kaitsta, et ristiusk jääks võitjaks (U. B. 581). Sama paavst tähendab oma kirjas 7. XII. 1300, et Tallinna piiskopkonnas on vastristitute kõrval „veel palju uskmatuid“ (civitas et dioecesis.... positae sunt inter neophitos et plurimos etiam infideles), mispärast Taani- maale määratud interdikti laiendamine Eestimaa peale võiks kalduvust paganusele veel suurendada, sest et katolik~~u~~ usku uuesti tagasi tulnud (ad fidem catholicam de novo reversi) ei ole usus veel täiesti kindlad ja neid avatlevad usust taganemisele pealegi piiri-äärsed venelased, karjalased, ingerlased, vadjalased ja leedulased (ad id per Ruthenos, Carelos, Ingeros, Warthenos et Lethuinos.... quotidie impellantur), kes neile pea alatasa peale kipuvad. Neil põhjustel vabastab paavst Tallinna piiskopi ettepanekul selle piiskopkonna interdiktist (U. B. 591). Selle kirja järele oli Tallinna piiskopkonnas sel ajal uskmatuid noorkristlasi ja ristiusku uuesti tagasi tulnud kõikuvaid vastristituid.

Kaebekirjades ordu vastu tuuakse esile muu seas ka süüdistus, mis esines juba vaadeldud 1234. a. kaebustes: ordu ei ole ümbritsevate paganate püüdeid vastristitute vastu (paganorum circumpositorum narios conatus adversus dictos neophitos) mitte taltsutanud, vaid uskmatute

abi võitluses piiskoppidega kogu ristiusulise rahva taga-kiusamiseks ära kasutanud (U. B. 584). Niisamuti kaebab Saaremaa piiskopp, et ordu ühenduses usust taganenute ja uskmatute suure hulgaga (apostatorum et infidelium copiosa multitudine adiuncta) Saaremaale tunginud ja rüüstanud ning tapnud piirita. Samuti asusid nad ka Saaremaal piiskopi piiramisele Lihula lossis, pärast seda, kui nad olid uskmatute ning usust taganenute suure sõjaväe kokku kogunud (magno infidelium et apostatorum exercitu congregato). Ordu on ise või teiste kaudu mitu kirikut hävitanud, altareid röövinud, Kristuse ja Maarja pilte purustanud, hospidale põletanud ja hullemini toimetanud, kui teeksid uskmatud (U. B. 586). Tunnistajate ülekuulamisel 1312. a. seletatakse, et mitmed Saaremaa noorkristlased on „Kannele“ kirikus surmatud ja haavatud, piiskopi ees on vastristitud Haapsalus oma saadikute (Utnechat ja Phyledene) kaudu kaebust tõstnud ja paavsti ees oma foogtide (tähendab vist oma piiskopi foogtide) kaudu. Ordu-meeste hulgas on olnud kurelasi, kel ristiusust muud ei ole olnud kui ristimine (Reg. 737, a. 1312). Riia peapiiskopi kaebuse järele on ordu Saaremaal palju tuhandeid inimesi, rauku ja lapsi tapnud (Reg. 710, a. 1305).

Sarnased kaebused esinevad ka 1305. a. kaebekirjas (U. B. 616): ordu ei kaitse paganate pealekippumiste eest, ei luba koguni, et kerjusemungad „paganaille ja vastristituile (paganis et neophitis) Jumala sõna kuulutavad. Veel 1325. a. kordab paavst Johann XXII seda etteheidet, et ordu ei lase oma alal vabalt kuulutada Jumala sõna „paganaille ja uskmatuile“ (paganis et infidelibus, U. B. 700). 15. XI. 1336 käsib Tartu piiskopp Engelbert paavsti nimel muu seas, et säärast takistust ei tohi olla jutlustamiseks „paganaille ja uskmatuile“ (paganis et infidelibus, U. B. 778).

Ristiusu maksvuse ja tunnustuse küsimuse vaatlusel peame silmas pidama ka asjalugu, et üleskutsed ristisõdadele Liivimaale ei kustu ka pärast piiskopp Albertit veel kaugeltki; vahetevahel korduvad nad aasta aasta järel, nagu seda näitavad paavstide sellekohased kirjad, näit. kirjad, mis on kirjutatud 13. VI. 1260; 11. I. 1261; 4. II. 1261; 8. IV. 1261; 11. VIII. 1262; 12. XII. 1262; 23. V. 1263; 26. V. 1263; 5. IX. 1264; 17. IV. 1265; 15. V. 1265; 30. V. 1265; 31. V. 1265; 29. XI. 1265; 4. VI. 1266 jne. (v. U. B.).

Alguses kutsusid paavstid üles ristisõjale enamasti noorkristlaste ja ristiusu kaitseks, pärastpoole peajasjalikult ordule toeks (nagu sellest pärastpoole ligemalt räägime),

sest ilma ordu ei saavat ristiusk Liivimaal püsima jääda ja ilma ristisõdijate toetuseta ei saa ordu püsima jääda; nii seletab näit. paavst Aleksander IV omas 11. I. 1262 kirjutatud kirjas asja seisukorda (U. B. 358).

Kõige selle ettetoodud materjali põhjal jõuame otsusele, et ristiusu maksvuse tunnustus eestlaste poolt 13. aastajal ja 14. aastaja esimesel poolel ei olnud tegelikult kaugeltki mitte üldine: oli vastristituid ja noorkristlasi (neophiti, conversi), kes valmis olid ristiusuga enam-vähem leppima. Ühed neist hakkasid tõsisemalt ristiusu poole ja piiskoppide ning vaimulikkude poole hoiduma, teised vastristitud olid kõikuvad uues usus ja valmis sellest jälle taganema (apostatae, perfidi) ja siis juhtuval korral jälle ristiusku tagasi tulema (reversi). Teiselt poolt aga oli alguses neid rohkesti, kes teadlikult paganausu poole hoidusid (pagani, infideles), kes ainult sunduse tõttu ristiusku omal maal pidid sallima, kes vaenulikud olid noorkristlaste vastu ja võimaluse järele katsusid võõrast iket maha raputada ning ühes sellega ristiusku kaotada, juhtuval korral ka välismaa abi kasutades või oma toetust välismaalastele andes. Seesugusel olukorral oli noorkristlaste seisukord raske: tarbekorral otsisid nad seda enam tuge kristlastelt. Viimaste rõhumise pärast ja paganausule kalduvate suguvendade või ka võõramaa paganate ning venelaste pealekippumise resp. meelituste pärast oli noorkristlaste hulgas palju neid, kes ristiusust juhtuval korral taganesid, liiatigi üldistel vastuhakkamistel, nagu saarlaste, kurelaste juures ja teisal (perfidi, apostatae, abnegata fide relabuntur, infideles). Võitlustes ordu ja piiskoppide vahel katsus ordu paganusele kalduvate eestlaste vaenu ristiusu ning noorkristlaste vastu oma huvides ära kasutada, kuna noorkristlased hoidusid nähtavasti enam piiskoppide ja vaimulikkude poole.

Seesugust asja seisukorda arvesse võttes vaatleme nüüd veel, missugune oli vahekorral ristiusuga viimaks suures vabadusvõitluses 1343—1345.

Allikaid kriitiliselt vaadeldes peame otsusele jõudma, et suure võitluse peapõhjused on olnud poliitilised ja sotsiaalsed, nagu ka Hoeneke, Marburgi Wigand, Lüübeki Detmar, Novgorodi vanem ajaraamat, osalt ka U. B. 820 seda selgesti näitavad, ja mitte eeskätt usulised, nagu Oliva kroonika, osalt ka Wartberge Hermann j. t. väidavad. Küll on aga usulised motiivid kaasa mõjunud ja ärkvele tõusnud. Seda tunnistab juba Padise kloostri kallale kippumine ja 18 munga ning paljude vähikvendade tapmine

(Oliva kroonika), mõne kiriku põletamine Harjus (Wartberge Hermann, Hoeneke), mitmete preestrite uputamine Saaremaal (Hoeneke, Wartberge Hermann). Peale selle on Wartberge Hermann kuulnud kuulujuttu, et eestlased olla Tallinnat piirates röövinud Ristilöödu kaju tallinna-eelsest hospitalist ja poonud selle ülespoodud surnukehade kõrvale, löönud ka ühe ristiusulise poeglapse ristilöödud Issanda viisi risti.

Mitmed allikad tõendavad ka, et vastristituid taganes usust (a fide apostataverant — Oliva kroonika; neophiti... abnegata fide relabuntur, perfidi — Wartberge Hermann; perfidi neophiti... in apostasiam relapsi — Tartu ja Saaremaa piiskoppide kirjatkend¹). Teiselt poolt nimetatakse aga ka võitlejaid eestlasi: infideles, perfidi (U. B. 820) ja isegi pagani (Marburgi Wigand, lk. 502). Paistab, et isegi liivlased 1345. a. vahest veel mitte kõik ei hoidunud ristiusu poole, sest kui Leedu kuningas ordumaale tungis, tuli temale Siguldas vastu üks Liivi vanemaist, kes ütles, et tema olevat vastristitute ja kõige rahva poolt kuningaks seatud (dicens se a neophitis et communi populo regem constitutum — Wartberge Hermann'i kroonika, lk. 72), tähendab vahest, et üldrahvas ei koosne sel ajal veel ainult noorkristlastest.

Me peame aga kroonikute sellekohaste ütluste arvestamisel silmas pidama, et siin maal olevad sakslased püüdsid välismaale ja iseäranis paavstile sündmusi nii kujutada, et kõige pealt ristiusk paistaks hädaohus olevat, et selle läbi välismaalt ja paavstilt enam toetust saada. Kui näit. Liivi ordumeister saatis Preisi kõrgemeistri juurde abi paluma, rõhutas ta sündmuste kirjeldusel Marburgi Wigand'i kroonikas ristiusu hädaohtu ena m, kui kroonik sündmuste kirjeldusel seda ise teeb. Nii nimetab ordumeister siin võitlejaid eestlasi „usu tagakiusajaiks (fidei persecutores)“; nad olevat kavatsenud „kõiki ristiniimesi“ hävitada (Marburgi Wigand'i kroonika, lk. 503).

Et võitlusest rohkesti noorkristlasi osa võttis, võib juba võitlejate suurest hulgast arvata ja niisamuti sellest, et „isegi raugad ja kõik noormehed (senes quidem et juvenes omnes)“ ühtemoodi vägivald üle kirusid (Marburgi Wigand).

Et aga mitte kõik noorkristlased võitlusest osa ei võtnud, järgneb vaimulikkude, vasallide ja Tallinna raekogu deklaratsioonist 27. X. 1343 (U. B. 820), kus öeldakse, et ilma

1) v. Mittheilungen aus dem Gebiete der Gesch. Liv-, Est- u. Kur-lands, XIII k., lk. 86.

ordu abita ei saaks Liivimaa kirikut kaitsta ja uskmatuid isandaile alistumisele ning kirikuga ühinemisele sundida, ja et kui mitte rutulist abi ei saaks, siis uskmatute (infidelium) arv liiga kasvaks, sest et ka teised vastristiitud selles provintsis hakkavad teiste eeskujul rahutuks minema. Tähendab, mitte kõik noorkristlased ei olnud mässust osa võtnud Taanile alluval Eestimaal.

Kui tahaksime üksikasjalisemalt katsuda tõsisemate noorkristlaste esiletulevat mõju vabadusvõitluses ära märkida, võiksime ehk järgmist oletada. Ordu poole pöördusid kaebustega vasallide vastu eespool-nimetatud põhjustel ehk peajaslikult paganausu poole hoidvad eestlased, sest et ordu püüdis, nagu me nägime, võitluses piiskoppidega vahetevahel paganausu poole hoiduvaid eestlasi oma huvides ära kasutada ja sel korral nendega seltsida. Kuninga juurde läkitatavale saatkonnale antud juhtnöörides tuleb aga küll noorkristlaste mõju nähtavale, muidugi, kui Marburgi Wigandi referaat on täpne. Nad paluvad kaitset väljakannatamata rõhumise vastu, nad tahavad ennemini surra kui säärase ikke all elada, ja kui neid sest ei vabastata, „tahtvat nad kaevata Jumalale ja tema pühuritele“ (Marburgi Wigand, lk. 501).

Peab arvama, et paganausu poolehoidjate viha arvele ristiusu vastu tuleb panna Padise kloostri munkade ja vähikvendade (viimaste hulgas oli ehk ka noorkristlasi) täpmine, mõne kiriku põletamine ja ristiusulise poeglapse ristilöömine Tallinna all, kui seda ülepea on sündinud, mis kahtlane, sest et Wartberge Hermann, kes sellest räägib, seda juba kuulujutuks nimetab. Muidu aga on eestlaste ülespidamine ristiusu suhtes võrdlemisi mõõdukas ja leplik. Kui eestlased nõus olid alistuma rootslastele (Hoeneke lk. 20) ja isegi ordule (Hoeneke lk. 22), kui nad aga vasallidest lahti saaksid, siis pidi olema ikkagi iseeneest mõistetavaks eelduseks, et nad ristiusu maksvust tunnustavad. Marburgi Wigand'i meelest pidid eestlaste sõnad ja tingimused nii leplikeks osutama, et ta meeletule verevalamisele ordu poolt paremat põhjendust ja õigustust sel puhul ei leiagi kui arusaamatust, mis sel teel olevat tekkinud, et tõlk eestlaste leplikke sõnu hoopis vastupidi olevat tõlkinud! (v. Marburgi Wigand'i kroonika, lk. 502—503).

Saarlaste seisukoht näib ristiusule vaenulikum olnud olevat, nagu preestrite uputamisest, Põide foogti ja ordurüütlite kividega surmamisest resp. ohverdamisest võib järeldada. Et neile ordurüütlitele alguses lubati Põide lossist puutumata lahkuda, võiks ehk noorkristlaste mõjul

sündinud olla, missugust lubamist siis vahest peajaslikult paganausu poolehoidjate mõjul rikuti, vahest ohverdamise otstarbel. Kuid Hoeneke kirjeldus nendest lugudest, nagu ka Viljandi loost, ei esine Renner'il küll mitte algupärasel ega täpsel kujul, nagu eespool juba mainitud.

Kõigest sellest, mis öeldud, võime järeldada, et suurest vabadusvõitlusest ka rohkesti noorkristlasi osa võttis. Ühenduses sellega kaldus neist üks osa jälle enam paganusele, kuid oli ka neid, kes võimalikuks pidasid ristiusulisteks jääda.

Oli ka niisuguseid noorkristlasi, kes vahest oma kristliku meelsuse pärast võitlusest veel osa ei võtnud.

(Järgneb.)

O. Sild.

Jooni Lüganuse minevikust kiriku- kroonika järgi.

Siin kõne alla tuleva kihelkonna maa-ala pole muidugi nii suur, et tema ajalooline käik minevikus võiks mingil viisil oluliselt mõju avaldada Eesti ajaloosse või temasse midagi eriskummalist uut tuua. Selle kihelkondliku maa-ala möödunud aegade lähem vaatlemine üksikutes tahtkondides pakub huvi vahest kitsamale ringkonnale. Kuid temas esineb momente, mis pole eriomased mitte üksi käsitledavale kihelkonnale, vaid tihti iseloomulikud terve maanurga tolleaegsele olukorrale. On sündmusi, mis tähelepandavad seetõttu, et nad on tekkinud mõne, tervet maad puudutanud ajaloolise arengu lahendamise silmapilgul. Olles vahest analoogilised mujalsündinuile, lubavad nad täiendada ülevaadet vastavast sündmusest. Käesoleva avalduse eesmärgiks on siis esitada sündmusi, mis kujutavad kohalist elu, see on kirikuõpetaja, mõisaomanikude ja talurahva vastastikust vahekorda, majanduslikke olusid ja ka rahva haridust, niipalju kui seda rahvale anti ja kuipalju see seda jõudis mineviku olukordades vastu võtta. — Käesolevas on püütud kokkuvõtlikult ümber jutustada ning mõnel juhul ka kommenteerida üksikuid väljavalitud teateid Lüganuse kiriku arhiivis leiduvast käsikirjalisest kroonikast, kokku seatud ühe vanema allika, a. 1661 õpetaja M. Closius'e poolt alustatud kiriku- ning kogudusesündmuste-raamatu, n. n. „Kirchenchronik Quartband'i“, kirikuvisitatsioonide ja konvendi protokollide, õpetajate mitmesuguste ülestähenduste ning väljasaadetud aru-

annete-kirjade põhjal õpetaja F. Waltheri poolt 1902. a. nime all „Chronik der St. Johannis-Kirche zu Luggenhusen in Allentacken“ ja jätkatud ligemale käesoleva ajani (aastani 1922) tema enese ning ta järglase, praeguse õpetaja B. Hörschelmanni poolt¹⁾. F. Walther²⁾ on püüdnud kiriku ja kirikkonna asutamisest peale koguduse elu kohta teateid tuua, mis siiski kuni Rootsi ajani väga kehvad ning erilist uut ei sisalda. Ka Rootsi aeg pole nende poolest rikas, kuna 18. ja 19. aastasajal enamasti iga kihelkonnas tähelepandavam juhtumus kajastub kroonikas. Kokkuseadja pole sealjuures asjaolusid palju hinnanud, vaid on teateid enam tõepärase kronistina edasi annud. Esitatust oli võimalik eraldada koolide kohta käivaid teateid, et selle abil selgemat ettekujutust luua koolielust.

I. Teateid Lüganuse koolide üle 17.—19. aastasajal.

Meie maakoolide algus seadusandlikul teel põhjeneb Rootsi aja lõpul tehtud mõningal korraldusel³⁾. Liivimaal annab kindralkuberner Hastfer kuninga nimel 1687. a. mõisnikkude maapäevale käsu, et linnades ja igas kihelkonnas maal avataks talurahva-koole, et kirikute juurde

1) Vanem kroonika, „Kirchenchronik Quartband“, saadeti ühes teiste vanemate ning tähtsamate kirikuraamatute ja kirjadega 1908. a. paigu end. Eestimaa Rüütelkonna-arhiivi, kust nad hiljemini pidid konsistooriumiarhiivi üle antama. Konsistooriumiarhiivis leiduvate Lüganuse kirikuraamatute seas pole aga kroonikat. Praost Waltheri kokkuseatud kroonika asub Lüganuse kirikuarhiivis.

2) Ferdinand Walther; sündinud 1857. a. Viru-Jaagupis, kus ta isa oli kirikuõpetaja, sai esimese hariduse vanematemajas, käis siis 1870.—77. aastani Tartu ja Tallinna gümnaasiumis. Õppis Tartu ülikoolis 1878.—81. a. usuteadust. 1881. a. tegi graduaaleksami ülikoolis ja samal aastal Eestimaa konsistooriumi ees Tallinnas eksami pro venia concionandi et pro ministerio. Prooviaastat pidas oma onu, Järva-Jaani õpetaja F. v. Gebhardt'i juures. Ordineeriti 28. veebruaril 1882. a. vikaarina kindralsuperintendent Wold. Schultz'i poolt Tallinna toomkirikus. Peale seda, kui ta lühikest aega oli Rakveres praost G. Pauckerit valmulikkudes talitustes aidanud, saadeti ta Lüganuse meessoost noorsoole leerõpetust pidama. Siin kutsuti ta koha peale 21. mail 1882. a. õpetajaks ja kinnitati sama aasta sügisel ka kindralsuperintendendi poolt ametisse. 27. juunil 1903. a. nimetab konsistoorium Waltheri asetäitjaks praostiks ja 20. jaanuaril 1904 kinnitab siseminister ta Alutaguse praostiks. Novembris 1918. a. lahkus praost Walther Eestimaalt, vabanedes Lüganuse õpetaja ametist oma palve peale. 1919.—1920. a. juunini teotes ta Saksamaal Niederlausitz'is Pritzeni koguduses asetäitja õpetajana, kellena ta 25. juunil 1920. a. ka suri.

3) Lähemalt meie maakooli arenemist Rootsi ajal on käsitelnud G. Westling kirjutuses: Mittheilungen über den Volksunterricht in Ehstland 1561—1710 (saksakeelne tõlge vastavast rootsikeelsest tõöst), Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, V Bnd, Reval 1900, lhk. 231—250;

ehitatakse koolimaju, et koolmeistrid koolitaksid ja talurahvas tooks oma lapsed kooli. Eestimaal võttis mõisnikkude maa-päev seesuguse otsuse 1690. a. vastu. On teada, milles seisis kooliõpetus tol ajal, kuid seegi vähene oli suureks abiks rahva haridusliku algatasapinna loomisel ja aluseks meie pärasistisele rahvakoolile.

Juba 1661. a. on ühte Lüganuse kirikuraamatusse tehtud märkus, et kihelkonnas pole ühtegi kooli. Samasugune märkus leidub 21. novembril 1689. a. peetud kirikuvisitatsiooni protokollis. Võib-olla kirikukatsumise lähema tagajärjena tuleb päevakorrale esimese Lüganuses tuntud kooli ehitus ja kooliõpetaja palkamine a. 1694. Kooliõpetaja palgaks määrati 16 tündrit vilja. Peale selle pidi kooliõpetaja saama igalt õpilaselt selle kooliastumisel ja kooli lõpetamisel, „kui ta lugeda võib“, ühe vaskraha.

Vahepeal ei lausuta koolidest kuni 1698. aastani midagi, kuid 1698. aasta 7. juuli (piiskopp Joachim Salemanni) kirikuvisitatsiooni protokollis on tähendatud, et enne 1696.—98. a. näljahäda oli kihelkonnas üks kool ühe koolmeistriga. Nälja aegu jooksnud kooliõpetaja aga ära, kuna talurahvas puuduse tõttu oma lapsi enam kooli ei saatnud.¹⁾

Nüüd puuduvad koolide kohta teated kogu Põhjasõja tegelikul kestusel meie maal. Esimene veneaegne teade on 1717. a. 23. juuni kirikuvisitatsiooni protokollis, kus on öeldud, et mainitud ajal olevat koolid maha põletatud, mis tõenäoliselt sõja ajal sündinud. 1738. a. 2. juuli kiriku- katsumisel konstateeritakse, et vähesed oskavad lugeda. Kohalik kirikuõpetaja Renteln (1735—70) kaebab jootude ning korratuste üle kirikukõrtsis. Ainult vähe raamatuid on eest leida, kuna loevad ainult mõningad. Külakoolmeistrid on ametis. Kaks korda peetakse leeri: 3 nädalat nendega, kes võivad lugeda, teistega 6 nädalat. Vanemad ei hoolitse laste lugemaõppimise eest.

ka A. v. Gernet, Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland, Reval 1901, lhk. 57—58; Vill. Reiman artiklis: Bengt Gottfried Forselius, Eesti Üliõpilaste Seltsi Album. Kolmas leht. Tartus 1895, lhk. 7—52; M. Lipp ja v. m.

1) Viimane kord Rootsi aegu kuuleme teate kooliteenrist. Hirmuse, mis Püssi mõisa all, anti vakuraamatu teatel 21. märtsil 1699. a. kolmeks järgnevaks aastaks rendile Ernst Gustav von Dellwig'ile ühes juuresasuvate külade, mõisainimeste ja talupoegadega. Lepingu viiendas punktis on öeldud, et õpetaja, kõstri ja kooliteenri õiendusarved jäävad rentija kanda. C. J. Paucker, Ehstlands Landgüter und deren Besitzer zur Zeit der Schweden-Herrschaft. II. Wierland. I. District Allentacken. Reval 1849, lhk. 52.

Et hariduse saamise võimaldamine viletsasti korraldatud ja vastastikune „solidaarsus“ talupoegade ning mõisnikkude vahel koolide ülalpidamises puudus, näitab üks 1740. a. memoriaal 1740./41. a. aktide hulgast. Selles öeldakse, et ainult Erras ja Hirmuses hoolitseb koolide eest peale mõisate ka talurahvas.

5 aastat hiljemini, 1745. a. 21. juuni visitatsiooni protokollist on võimalik näha umbkaudset kihelkonna koolmeistrite arvu. Sel ajal nimetatakse Maidlas olevat 7—8 koolmeistrit, Püssis 1, ka teistel mõisa-aladel 1.

Miks talurahva keskel erilist õpihimu ei valitsenud, on seletatav raske orjusega, millesse kadus rahva agarus väga suurel määral, ja rahva vaesusega. Huvitav on siiski, et sama põhjuse mainib ka 1748. aasta memoriaal. Siin kaevatakse raske töö üle, millest tekkivat nürimeelsus ning vastumeelsus õppimisele.

18. aastasaja viimises veerandis on märgata mõningat paranemist kohalikes haridusoludes. Kirikukatsumisel 28. juunil 1775 tehakse kindlaks, et seal viibiv noorsugu mõistis enamuses lugeda. Maidla mõisa ringkonnas nimetatakse kaht kooli, üht Rääsal; Püssi mõis saadab oma noorsoo kõstri juurde, kellele ta selle eest maksab. Lasteleer kestab 3—5 nädalat; katekismust ja lugeda mitteamkajaid ei konfirmeerita¹). 11 aastat hiljemini võtab Lüganuse kirikukonvent vastu tähtsa otsuse, mis edaspidi koolide juhtimises ning hariduse levimises pööret paranemisele peab sünnitama. 28. mail 1786 otsustab konvent, et igal mõisa-alal asutatagu talurahva-koole ning võetagu koolmeistrid ametisse; see sündigu selleks, et noorsugu saaks õppida lugemist, katekismust ja võiks 15-aastaseks saanult leeris käia. Koolid peavad kirikuõpetaja juhtimise all seisma.

18. aastasaja kestel näib kihelkonnas Maidla vald koolide arvu poolest esimesel kohal olevat; 1797. aasta 4. juuni kirikuvisitatsiooni protokollis on see arv kolmega märgitud.

Harukordselt esineb see aeg mõisnikkude poolt mingi suurema kingitusena hariduse tõstmiseks rahva seas. Koha peal väärib säärase kingitusena tähelepanu assessoriproua Wangersheimi poolt 1798. a. Aa mõisa-ala koolinoorsoo

1) Umbes sama aja kohta on maksev ka Hupeli märkus, kes tähendab, et tolleagese Lüganuse kirikuõpetaja Gabriel Kempe (1770—81) teatel tulevat kogudus äratundmisele ning igamees õppivat lugema, mille eest hoolitsevat ka mõisate asutatud koolid. Vrdl. Hupel, Topogr. Nachrichten, Nachtrag zum ersten Band, enthaltend Ergänzungen, Zusätze und Berichtigungen, Riga 1777, lhk. 23.

heaks määratud 100 rbl. banco, mille protsentidega peab soetatama kooliraamatuid.

19. aastasaja esimesel poolel seisab kihelkonna vaimline juhtimine õpetaja Carl Friedemann Vogt'i käes (1795—1844). Nii õpetaja kui aja jooksul ka talurahva seisukorras muutunud tingimused on viinud kihelkonna edasi. Esimene teade sellest aastasajast — 1811. a. 8. oktoobri kirikuvisiitatsiooni protokollist — kõneleb, et enamik kiriku visiteerimisel viibinud noortest inimestest väljendanud õieti tähtsaid usumõisteid, suurem osa võinud ka õige hästi lugeda. Seevastu kaevanud õpetaja, et tihti pooled leerilastest ei oskavat lugeda. Samal aastal on Maidla alal jälle kaks kooli, mida õpetaja on järele katsunud.

12. juunil 1819. a., uuel kirikuvisiitatsioonil, leitakse Maidla alal uuesti kolm kooli olevat. See koolide arv näitab kõikumist ka hiljemini, kuna 16. augustil 1836 Maidla alal jälle kaks kooli on teotsemas. Ühes on kirikuvisiitatsiooni protokollis teatel koolmeistriks „Kusma Jürry Jahn“, kuna teises ei ole koolmeistrit. Aa mõisa alal nimetatakse üht kooli 25 õpilasega. Kooliõpetaja nimi on Gottlieb Jankowitz. Protokollis öeldakse, et koolis ei käi rohkem õpilasi kui varemalt. Ta tuleb kinni panna, sest vanemad ei saada sinna oma lapsi. — Sellele visiitatsioonile järgnesid 2 hindamiskirja. Kindralsuperintendendi ühe kirja peale ühenduskooli suhtes tehakse mitmesuguseid otsuseid kodu- ja kooliõpetuse tõstmiseks.

1843. a. kohta saame teateid kooliõpilaste arvust paaris koolis. Teadaanne koolide kohta 20. oktoobrist sisaldab: Varjal üks kool 70 õpilasega (40 poissi, 30 tüdrukut), koolmeister Jaan Weester. Aidus üks kool 52 lapsega (24 poissi, 28 tüdrukut), koolmeister Walentin. Lüganusel, Erral ja Sakal tuleb koolid avada.

Aasta hiljemini, 24. septembril 1844, on kihelkonnas viies kohas koolid loendatud: Maidlas, Aas, Püssis, Sakal ja Erral. Nendest lõpetas oma tegevuse 1846. aastal Saka kool, sest polnud saada koolmeistrit.

1844. nälja-aastast on koha peal jälgi näha veel 1845. a. koolieluski. 1845. a. oktoobrikuu teadaande järgi käivat ülalnimetatud viies koolis 514 last, kuid suur puudus olevat toidust, riietest ning raamatutest.

Järgmisil lähemal aastail avatakse kihelkonnas mitmel pool uued koolid. Nii 1849. a. Uandul (Oandul), 1850. a. Puritse mõisa-alal Purtses ja 1854. a. uus kool Kestlas, samuti Puritse mõiskonnas. Nii teotsesid juba 7 kooli kihelkonnas, mida tõendab ka 1857. a. oktoobrikuu teada-

anne. Koolides ei leia aset aga usuõpetus, sest koolmeistrid ei suuda seda õpetada; õpetatakse ainult lugemist ning laulmist. Aastal 1858 teatab õpetaja Vogt (eelmise õpetaja poeg, isa järglasena Lüganusel 1844—1882) juba 9 koolist kihelkonnas; juurde on tulnud kool Sakal ja Soonurmel. Koolides õpetatakse lapsi lugema, kirjutama ning laulma, „peatükid“ õpitakse pähe, õpetus kestab igapäev 3—4 tundi mihklipäevast jüripäevani. Kooliseadus puudub, koolisid „katsuvad“ kirikuõpetaja ja võõrmündrid.¹⁾

1862. a. oktoobri teadaanne mainib 10 kooli, sest eelneval talvel oli Savalas kool juurde tulnud.²⁾

1870. a. aruandes koolide üle märgitakse asjaolu, et Erra vakus ei taha oma kooli heaks midagi teha; seepärast on mõis koolimaa ära võtnud ning välja rentinud. 1871. a. saab Erra sellegi peale vaatamata uue koolimaja.

70. aastaist alates leiduvad koolide üle täielikumad teated mitte üksi kirikukroonikas ja -arhiivis, vaid peaaeglikult koolide eneste arhiivides, ümberkaudsete elanikkude mälestustes jne. Rahvas kõneleb koolide esialgseist asupaikadest, koolmeistrite tegevusest j. m. Nii kõneldakse näit. Varja küla koolimaja kohta, et see olevat praegu juba neljas kooli asupaik. 1. koht oli liepõllul, küla taga, 2. — küla sees, umbes 50 sülda praegusest ehitusest ida pool. 11. mail 1872. a. põles ühes külaga ka koolimaja maha. Kooli peeti vahepeal taluelamus. 1873. a. ehitati uus koolimaja, mis senini sellena tarvitusel. — 1875. a.³⁾ ehitatakse Savalasse uus koolimaja ning avatakse Tarumal uus kool.

Kuna Vogt juniori aegu koolide arv kihelkonnas kahekordseks tõusnud ning algharidus rahva seas tunduvalt levinud, on huvitav tähele panna tema kohta ta järglase, õpetaja F. Waltheri iseloomustust. Isana tundus Vogt koguduseliikmetele olevat, kui patriarhi austasid nad teda. Siis ei tohiks ka imestada, et ta koolides mitte ainult õrnalt

1) Buschi teatel oli Lüganuse kihelkonnas 1859. a. ümber 9 kooli 237 poeglapse ning 239 tütarlapsena, kokku 476 lapsega. Õpetust andsid 9 kooliõpetajat. Koolisid pidasid üleval mõisad ja talurahvas. Külades, kus polnud kooli, andsid vanemad lastele ise hädaharidust. Vrdl. E. H. Busch, Materialien zur Geschichte und Statistik des Kirchen- und Schulwesens der Ev.-Luth. Gemeinden in Ruszland, St. Petersburg 1862, lhk. 616.

2) 1867. a. (22. XI. nr. 47, lhk. 373) teatab „Eesti Postimees“ uuest koolist Lüganusel.

3) Juba 1874. a., 4. detsembril kirjutatakse, et Savalasse ehitatud mõõdalainud suvel uus koolimaja ja õnnistatud 3. novembril. V. s. a. „Eesti Postim.“ nr. 49, lhk. 286, v. 3. Nii siis mitte 1875. a.

blondpäid ei silitanud, vaid vahetevahel ka energiliselt teotses ja oma parema käe pihu kaudu pahategijatega elavalt ning kõlavalt kokku puutus. Temale võlgnevat kogudus tänu, et kihelkond halvemate hulka ei kuulunud, et kord kirikus hea oli ja et külakoolid võrdlemisi kõrgel astmel seisisid.

Koolide 1883. a. aruandes on öeldud: koolis käiakse korralikult, koolisundus on läbi viidud ning toimetatakse kindlasti selle järgi. Vene keelt õpetatakse kõigis koolides. Kuues koolis on võimalik ära märkida head edu, kolmes on edu puudulik. Ühes — Savala koolis — pole saavutatud üldse tagajärgi: selle kooli õpetaja Titus Rooh (Tiitus Roht?) lastakse pettuse pärast ametist lahti. — Samal aastal oktoobris kürdetakse puuduliku koduõpetuse üle metsakülades. 1884. a. õnnistatakse Soonurmes uuesti ehitatud koolimaja.

Et koolidest enam eemal asuvas külades alghariduse saamine on raskendatud, asutab õp. F. Walther (1882—1919) 1886. a. talvel Sondasse, Kaukvere ja Ojamaa külla väikesed kodukoolid, kus õpetatakse lugemist, kirjutamist, piiblilugu, katekismust ja laulmist. Ühel nädalapäeval õpetavad ühes talus Ojamaal ning Sondas kaks naabruses asuvat koolmeistrit, Kaukveres üks taluniku poeg. 7. novembril 1886. a. teatatakse ülemkoolikomisjonile, et kihelkonna 11 kooli on mõisaomanikkude asutatud, maa kuulub mõisatele, samuti ka enam jagu koolimaju. Nende 11 kooli ülalpidamiseks maksavad mõisad 957 rbl. 75 kop., talurahvas 744 rbl. 5 kop. See viimaste poolt koolide ülalpidamiseks arvestatud toetus on saanud peaasjalikult koolimajade juurde küttematerjali veo näol. Koolmeistrid saavad palka mõisatelt 1233 rbl. 75 kop., talurahvalt 179 rbl.

1887. a. suvel ehitatakse Lüganuse külla uus koolimaja¹⁾. — Konsistooriumile saadab kohalik õpetaja sama aasta sügisel palve, et talle lubataks lühendada leeriaega 6 nädala pealt 4 peale. Oma palvet motiveerib õpetaja sellega, et lapsed selle tagajärjel, et nad kooliõpetust saavad, leeri jaoks näivad hästi ette valmistatud olevat. Kirjaga 9. oktoobrist samal aastal annab konsistoorium vastava loa. — 1889. (1888. a.?) suvel ehitatakse Rääsa uus koolimaja²⁾.

1) Uuest Lüganuse koolimajast teatab „Postimees“ 1888, nr. 86, lhk. 2, v. 3.

2) Maidla valla Rääsa küla uue koolimaja sisseõnnistamisest juba 21. novembril 1888 teatavad samal aastal „Postim.“ nr. 137, lhk. 2, v. 3, ja „Oma Maa“ 1889, nr. 1, lhk. 63.

Need on nähtavasti viimased aastad, mil veel endise kooli mõju valitsev oli, sest sinnamaani ei kohta me kaebusi uue koolipoliitika — kooli venestamise kohta, mis meie maal alguse sai juba 1885. a. ning mida Walther näilikult skeptiliselt on hinnanud. 1890. a. maikuus ärasaadetud koolide-aruanne kurdab, et kooliskäimine olevat korratusse jäänud, koolisundusest ei peeta enam kinni, karistusrahasid ei nõuta sisse. See kõik olevat uue vene koolikorralduse tagajärg. Kaks aastat hiljemini, 1892. a., kiidetakse selleaastases koolide-aruandes ainult veel koduõpetust, kuhu uus koolikorraldus polnud tunginud. Koduõpetus olevat paranenud. Üheksa-aastased lugevat peaaegu kõik. — Difteriidi ning sarlaki tõttu olid mõned koolid kaua aega kinni, kuna sel aastal nimetatud haigustesse suri 96 inimest, peaaesjalikult lapsed. Lisatakse juurde, et koolid olevat eriti sellest saadik suuresti kannatanud, kui koole juhivad kroonu koolideinspektorid. — 1891. a. valmib uus Kestla koolimaja ning õnnistatakse sisse.

1894./5. õppeaasta talvel segasid koolitegevust jälle difteriit ning sarlak. Oktoobrikuu aruanne ütleb: noorsoo usulisse haridusseisu näib seisak tulnud olevat. Kordamis-koolid on kurba vähikäiku teinud. Valgus ja vari esinevad koguduses, tõsiselt halvad elemendid moodustavad küll ainult päris väikese osa kogudusest, aga ülejäänud osa kandvat süüd oma tagasihoidlikkusega ning ükskõiksusega kurja vastu.

1896. a. ollakse kooliskäimisega kaunis rahul, suuremas osas ka tagajärgedega. Koolid Tarumal, Aidus ja Sakal on eriti head. Koduõpetust kontrolliti koha peal järelekatsumiste teel, mis terves kihelkonnas ette võeti. 239 lapsest lugesid 210 ja tundsid I—III peatükki 203.

1896./7. õppeaasta talvel tuli koolidel jälle kannatada, seekord ülevenemaalise rahvalugemise läbi, milles paljud koolmeistrid lugejatena teotsesid. Oktoobrikuu aruandes nimetatakse, et 10% leerilastest olid halvasti ette valmistatud ning jäeti järeleeri. — A. 1898 oli kooliskäimine nõrk, eriti vähene Lüganuses, Purtses, Tarumal, Varjal ja Erras. Soonurme kool suleti juba veebruari keskel, sest et koolmeister haigeks jäi. Õppimise tagajärgede poolest olid väga head koolid Purtses, Kestlas, Tarumal, Savalas ning Aidus. Teised koolid saavutasid keskpäraseid tagajärgi. 26. juulil 1898 teatati konsistooriumile, et kihelkonna 11 koolmeistrist ainult Aidu kooliõpetaja Johannes Blumer omab atestaati. Tema oli Kuudas eksami teinud. — Järeleeri oli mõjunud, — sel aastal tuldi leeri hästi ettevalmistatult.

19. aastasaja viimasel aastal sai aasta algupoolel kooliskäimine kannatada valju talve läbi, kuna hiljemini, kevadel, ka paljud teed üle ujutatud olid. Õppimise tagajärgedega võis rahul olla. Koolid Purtses, Tarumal, Kestlas, Aidus, Savalas ja Sakal olid õieti head. Alutaguse praost Hunnius (Viru-Nigula õpetaja) katsus jaanuarikuus koole Purtses, Kestlas ja Lüganuses. Kahe esimesega jäi ta väga rahule. Koha peal leidsid kodudes järelekatsumised igal pool aset. Leeriõpetus, ehkki halvasti antud, viis ikkagi sihile. I peatükk oli kõigile lastele 8—10 aasta vanaduses tuttav, kõik viis peatükki paljudele lastele.

Need oleksid vähesed teated koolide üle 17., 18. ning 19. aastasajal. Ometi suudavad nad teatavat kujutust nimeetatud aastasadade kohapealsest koolielust anda. Nagu juba ülalpool mainitud, on üksikute koolide arhiivides teated hilisema aja kohta rikkalikumad või rikkad, kuigi tähtsamad ning iseloomulikumad peaksid leiduma kirikukroonikas.

Mis puutub 20. aastasaja Lüganuse koolidesse, siis oleks see veel liiga vastne materjal, et teda siin esitada. Võiks vaid lisada, et tung haridust saada suureneb järjekindlalt. 1911. aastal avatakse juba Lüganuse Hariduseltsi kuueklassiline kõrgem algkool oma avaras koolimajas Erra-Liival, mis aastate jooksul kujunes kihelkonna vaimlise elu keskpunktiks. 1913. a. avati Savalas endise rahvakooli asemele valitsuse poolt ministeeriumi elementaarkool poeg- ja tütarlastele. Need viimased aastad enne ilmasõda olid Vene aegu kõige paremaks õitseajaks kohalikule koolielule. Hiljemini riivas seda loomulikult sõda. Kahtlemata on Eesti aegu hulk loovat tööd koolielu alal tehtud, kuid muidugi ei saa seda loomisvõimaluste suhtes võrrelda endiste aegadeaga.

(Järgneb.)

O. Liiv.

Kas Peterburi või Kroonlinn?

Kiiduväärt asi, et hr. V. Ernits on püüdnud karskusseltside asutamise lugu selgitada ja sellest, mis ta teada saanud, „Eesti Kirjanduse“ 1925. a. 12. numbris teatab. Selles kirjutuses on aga mõni puuduline ja ekslinegi teade. Et „Meelejahutajas“ sel ajal mainitud kirjutus oli, on täitsa kindel, aga minul ei ole siin võimalik neid aastakäikusi vaadata. See ei olnud mitte Kunderi kirjutus, vaid soome keelest olid tõlgitud mõned osad „Raittiuden Ystäväte“

põhikirjast ja peale selle oli „Aamunairutist“ kõneldud. Ka on üks kaudne tõendus olemas: A. 1886 ilmus Tartus karskuseraamat „Tõte sõna“. Selles antakse nõu Eestis niisamasugune karskuse-keskselts asutada, kui Soomes on. Kust sai selle raamatu kirjutaja teate Soome seltsist, sest soome keelt ta vististi ei osanud?

Mis puutub „Tähe“ seltsi asutamisse, siis pean ütleva, et meie põhikirja tehes Kroonlinna seltsist midagi ei teadnud, sel lihtsal põhjusel, et Kroonlinna seltsi ei olnud sel ajal olemas. Kohe, kui Soome lehtedest olin näinud, et Peterburis „Alku“ selts juba töötab, hakkasin selle põhikirja nõutama. Meie ettevõttest teatasin mitmele poole, ka hr. Eisenile, sest olin temaga kirjavahetuses olnud, temale „Eesti rahva mõistatuste“ jaoks mõistatusi kogunud. Küsisin temalt, mis ta arvab selle kohta, kui saksapärase „eestseisuse“ asemele soome keele järele moodustatud sõna tarvitusele võtame. Hr. Eisen soovis meie ettevõttele õnne, aga mingist Kroonlinna seltsi asutamise mõttest tema ei teatanud. Pärast seda on siis, nagu näha, seal seltsi asutama hakatud. Mainitud kiri oli minu teada ainus, mis hr. Eisen selles asjas Torisse saatis. „Tähe“ seltsi asutamisaeg oli pikk: kubermanguvalitsuses tehti takistusi ja meie pidime palvekirja kaks korda sisse andma. Pärastpoole, kui ajalehest olin Kroonlinna seltsi asutamisest lugenud ja karskusekalendri jaoks ülevaadet kirjutasin, palusin hr. Eisenilt teateid sellest seltsist. Tema vastas, et Kroonlinna seltsis ei ole eestlasi liikmeteks. Kroonlinna seltsi põhikirja ei ole mina iialgi näinud.

Asjalugu on nähtavalt järgmine: „Tähe“ selts on enne asutatud, aga natuke hiljemini kinnitatud; Kroonlinna selts on hiljemini asutatud, aga pisut ennemini kinnitatud. Kinnituste vahe on nii lühike, et selle aja sees võimalik ei oleks olnudki põhikirja teisele laenata, sest „Tähe“ põhikiri oli juba kinnitusel. Ka ei olnud mingit tarvidust laenata, sest Kroonlinna selts oli ju ka „Alku“ järele asutatud ega võinud tema põhikirjas midagi uut olla.

Nii jääb siis vastuseks: Mitte Kroonlinn, vaid Peterburi oli see, kust põhikiri saadi.

Y. Virula.

Kust tulevad lapsed?

Küsimusega „kust tulevad lapsed“ ei taha ma rahva tõsist arvamist selle küsimuse vastamises konstateerida,

vaid ainult uudishimulistele selle küsimusega esinevatele lastele antud vastuseid, nii kaugelt kui see mulle kõrvu puutunud, üles märkida. Laste sündimise kohta leidub mu kogus rohkesti materjali, kuid imelikul viisil on ülemalnimetatud küsimust koguni vähe puudutatud. Vist on korjajad arvanud, et vastused ülemalnimetatud küsimuse peale õigeid rahva arvamisi ei sisalda, vaid ainult laste uudishimu vaigistuseks antud seletusi, ja sellepärast ei ole nad seda küsimust kuigi palju puudutanud. Oma ja ühe-teise tuttava suust saadud andmetele toetudes katsun alamal seda küsimust natuke valgustada.

Uue ilmakodaniku ilmumine perekonda teeb seal juba leiduvad väikesed lapsed uudishimulisteks ja nad pöörduvad varssi kodakondsete poole küsimusega: Kust on tiit tulnud? Kodakondsed ei taha niisuguse küsimuse peale õiget vastust anda ega saaks väikesed lapsed õigest vastusest arugi. Sellepärast püütakse küsijatele koguni omapäraseid vastuseid anda, ühes kohas üht, teises teist moodi. Tihti moodustub antav vastus aastaaja järele.

Igal ajal võib mõnes kohas küsimuse peale, kust sündinud laps tulnud, vastust kuulda: saunast. Saun, vihtlemiskoht, oli varem al ajal majarahvale tähtis koht, kus peale muu haigusi arstiti, kus mitmed emad just käisid lapsi sünnitamas ja kus mõni haige teekonna teise maailma ette võttis. See tähtis koht määrati siis ka laste saamise kohaks. Soomeski leidub sarnast arvamist. Seal öeldakse, et laps on saadud „saunan karsinasta“, õieti sauna nurka tehtud aiast. Aga niisama öeldakse, et laps leitud lambalaudast (S. Paulaharju, Syntymä, lapsuus, lk. 42).

Helmes seletatakse küsijatele, et laps teistrelt, lähemast talust, saadud; teisel jälle öeldakse, kui nimelt laps pühapäeval või esmaspäeval sündinud, et kirikulised toonud lapse kirikust kaasa.

Sünnib laps talvel, vastatakse küsijaile, et tuisk lapse koju tuisanud, või et heinatoojad lapse heinakuhjast leidnud, või halgudevedajad lapse haluriidast saanud.

Kevadel, suvel ja sügisel väidetakse, et laps aianurgast, koplilt, metsast või heinamaalt saadud; viimaseid kohti nimetatakse Helmes. Soomes esineb niisama mets. Alutaga, Peipsi läheduses, tuntakse lapse saamise paigana sood. Sügiseste laste kohta öeldakse Helmes E. Pässi teatel veel: „Äraminevad kured on lapse maha jätnud.“

Ülepea avaldab aeg lapse päritoleku küsimuse asjus suurt mõju. Jõulur ajal sündinud lastest öeldakse E. Pässi

teatel Helmes, et „jõulumees“, „jõuluvana“ need kaugelt maalt toonud.

Jüripäeva aegu sündinud lapsed toob rahva väite järele Jüri; kuid see ütlus maksab vähem laste kui vanade inimeste kohta. Enamasti tarvitatakse seesugust kõnekäändu jutuaajamisel; näiteks öeldakse Helmes: „Tal om Jürid lapse jätnud“ ehk „läinud Jürid jätsid talle lapse“.

Jaanipäeva ümber sündinud lapsi kutsutakse Jaani lasteks.

Muidu tuntakse lapse saamise kohana künni- ehk seemnetegemis-ajal Vigalas põldu, heinategemis-ajal heinasao alust ja heinakaart. Rukki kasvamise ajal leitakse laps rukkist, lõikuse ajal kuhilate alt või viljarõukude vahelt, harukorral ka linast või kanepist.

Kuusalus kõneldakse, et ranna ääres vees suure „Musta kivi“ all olevat titekodu, kust ämmamoorid tillukesti välja toovat. Kadrina Palmsis nimetatakse soemal ajal lihtsalt merekivi, talvel aga kaevu laste saamise kohaks.

Kuusalu „Must kivi“ juhatab meid vee juurde. Väga tihti seab rahvasuu just vee lapse saamisega ühendusse, Rapla ümbruses räägitakse Kuusalu „Musta kivi“ asemel lihtsalt jõe kivist, mille alt laps saadud.

Enamasti puudub aga andmeis kivi täiesti ja saamiskohaks nimetatakse ainult vett. Pea on see jõgi või jõekõrgastik, pea oja, pea tiik, pea lammikas, pea linaleo-auk, nagu näiteks Türis. Soomes nimetatakse enam järve kui muud vett (S. Paulaharju, Syntymä, lapsuus, lk. 42). Vigalas, tihti aga ka mujal, tulevad lapsed kaevust.

Kaevust laste tulemine ulatub Eestist kaugemale, ulatub kuni Saksamaale, kus tihti „lastekaevudest“ (Kinderbrunnen) kõneldakse, mis iseäralikud laste sünnitamise kaevud näikse olevat. Wuttke teab Saksamaal igal külal säärase lastekaevu olevat (Der deutsche Volksaberglaube, 14).

Võiks imestella, et vett nii sagedasti laste saamise kohaks määratakse. See nähtus juhib meid rahvusvaheliste usundiliste arvamiste juurde. Maapealsed veed, kaevud, allikad, ojad, jõed, järved, mered on taevaste vete jäljed. Vanade rahvaste usu järele elustab õhk ja vesi kogu loodust. Taevast pärit olevad inimeste hinged tulevad ühes vihmaga taevast maha maapealseisse vetesse. Indlased peavad Gangest otse taevast maha voolanud taevajõeks. Eestis puuduvad kõrgemad mäed, mis taevaga kuidagi ühendusse astuksid. Šveitsis aga kaisutavad pilved iga-päev mägede harju. Mägedelt voolavad jõed alla. Need toovad otsekohe taevalist väge alla; mujal sajab taevalist

vett vihmana. Meil ei tunta mingisugust vihmajumalust; Saksamaal esineb Holda, Holle sigidust-andva jumalana, seega ühtlasi inimeste üldise emana, kes laste eest eriti hoolitseb.

Üldiselt kõneldakse Eestis meie päevil, et kurg, toonekurg toovad lapsi. Pean tunnistama, et mina oma lapsepõlves toonekure lastetoomisest midagi ei kuulnud, vaid alles hiljemal ajal. Ma ei julge väita, kas mujal Eestis kui minu sünnikohas aasta 60 eest toonekure lastetoomist tunti, kuid nüüd on toonekurg minugi sünnikohta pääsnud. Igatahes ei tahaks ma meeleldi uskuda, et toonekure lastetoomine Eestis pika eaga võib hoobelda. Uus aeg on Eestis toonekure lastetoomist mõjuvalt edendanud; nimelt on selleks oma jagu kaasa mõjunud pildiraamatud ja piltpostkaardid, millel toonekurg tihti lapse kas korstnast sisse laseb või muidu maja juurde toob. Kõik seesugune toonekure lastetoomise näitamine on muidugi Eestis levitanud toonekure lapsetoomise usku, kui luba nii ütelda. Toonekurg tahab nagu vahelüliks maa ja taeva vahel olla, ütlen parem — vee ja taeva vahel; pea lendab ta kõrgesse taeva alla, tõuseb madalaisse udupilvedesse, pea silksab ta soos või mingisuguse vee ääres, seega koh-tadel, kust rahvas muidugi väidab lapsi olevat tulnud. Toonekurg sobib seega kõige paremini vahemeheks taeva ja maa, karastuseandja ja karastusesaaja vahel. Sakslased arvavad, toonekured ise olevat ainult põhja pool linnud, lõunas aga, maapealse veekogu ja pilvedemere vahel, inimesed (C. Meyer, *Der Aberglaube des Mittelalters*, 76). Igatahes ei põhjene toonekure lapsetoomise usk üksi sakslaste mõttekujutusele muistsest ajast peale, vaid ulatub juurtega koguni Indiasse. Aja jooksul on ta suure osa Euroopat vallanud. Soomes tuntakse teda vähe ja Venes on ta peaaegu tundmata, välja arvatud läänepoolne osa. Tšehhidel ja moraavlastel astub toonekure asemele vares (*Zeitschrift für deutsche Mythologie* IV, 333). Olgu veel nimetatud, et Saksamaal toonekurg ema hammustab ja seega haigeks teeb. Teisal toob toonekurg sündinud lapse vendadele-õdedele maiust kaasa (*Frischbier, Zur volksthümlichen Naturkunde*, lk. 302).

Šveitsis kõneldakse, et ämmamoor lapsi kalju veest toob; müristamise ajal langeb sinna kivi ja sellest kivist tekib laps (*Rochholz, Schweizersagen* I, 77). Sest kivist laste tekkimine tuletab meelde kreeklaste Deukalioni ja Pyrrha sündimist. Deukalion viskab kive selja taha, neist tekivad meesterahvad, Pyrrha kividest naisterahvad. Kal-

mükkidel viskab jumal taevast kive maha, millest saavad inimesed. Austraalia Tokelau saarlaste jutu järele sünnib esimene inimene kivist, see inimene teeb enesele naise liivast (A. Schäfer, Die Verwandlungen der menschlichen Gestalt, lk. 6). Eestis, nagu tähendatud, ei tunta küll laste sündimist kivist, küll aga kivi alt toomist.

Eestist ei ole ma niisugust väidet kuulnud, et lapsed puu otsas nagu õunad kasvavad ja et neid puu otsast tuuakse. Saksamaal ja Šveitsis kõneldakse seesugust juttu. Šveitslased väidavad lapsi Muti mäel kasvavat puu otsas, teisel aga lihtsalt kuskil suure puu otsas (Am Urquell IV, 224); jõe vesi või keegi inimene toob neid sealt alla, kus õpetajad neid välja võtavad ja keldrisse toobrisse hoiule viivad; seal saavad nad nädalas korra leent. Zillertalis kõneldakse, et lapsi toodavat Maarja kabelist (Zeitschrift für deutsche Mythologie II, lk. 345). See kabelist toomine läheb Eesti kirikust toomisega ühte. — Põhjamere ääres tulevad lapsed leetseljalt (Urdsbrunnen I, 2, lk. 17), Bretagne'is kapsapeadest; Pariisis lasevad ämmaeided laste päid roosidest välja tulla (Urdsbrunnen VII, lk. 127).

Eestis nimetatakse lapse kojutoojaks, nagu juba tähendatud, kas toonekurge või kodakondseid. Peale selle märgitakse toojateks veel küla-eit ja kerjaja, kuna mustlane lapse äravijaks tembeldatakse.

Tavalise toomise kõrval ühe või teise isiku poolt tuntakse Tudulinna pool veel lapse enese tulemist: laps tuleb ise soost, metsast või mujalt. Tudulased ei seleta ometi, kuidas lapsed, kes kätkisse pandud ja istudagi ei jaksa, veel vähem seista, pika tee soost või metsast kätkini on suutnud ära käia. See küsimus jäetakse küsijatele raskeks probleemiks.

M. J. Eisen.

Peata Tõll.

Hiljuti ilmunud Mayne Read'i „Peata ratsanik“ tuletab eesti peata ratsanikku meelde, kes tavalisest küll seda nime ei kannu, aga tõepoolest ometi peata ratsanikuna meile vastu astub. See peata ratsanik on saarlaste vägi-mees Tõll. Nagu tuttav, raiuvad vaenlased Tõllu pea otsast, kui Tõll mahakukkunud vankritelgi kummardades katsub mõõga otsa pista. Telgede asemel pistab Tõll oma maharaiutud pea mõõga otsa — teisendi järele võtab kaen-

lasse —, kargab ratsu turjale ja ratsutab kodu poole, kuni jõud rauged ja vägimees hobuse seljast maha langeb Sütemaal raiesmikule, kuhu ta sureb (Eesti muistsed vägimehed, lk. 128).

Tõllu pea kaenlas või mõõga otsas kandmine ei esine ainult eesti mütoloogias. Ei, see motiiv kuulub rahvusvaheliste motiivide hulka. Eestis ei ole Tõll enesele kuigi palju järeletegijaid leidnud.

Setumaal esineb Tõllu jäljendajana ometi Petseri kloostri ülem Kornelius, kes oma asukoha tugevate müüride ning tornidega varustas, nii et see kantsi iseloomu omandas. Kadepäev kandsid tsaar Joann Hirmsale keelt, nagu tahaks Kornelius Petseri kloostrist mingisugust iseseisvat piiskopkonda moodustada. Kui tsaar Joann Hirms 1570 Pihkvast Petserisse sõitis ja kantsiks muudetud kloostrit nägi, lõi ta äkkviha lökkele: ta raius kloostri väravasse talle vastutulnud kloostriülema Korneliuse pea teretamise puhul seal väravas ühe hoobiga otsast. Ka munk, kes kloostriülemat katsus kaitsta, sai sel puhul surma. Kloostriülema surnukeha viidi ühe teisendi järele väravast kohe ära kloostrikirikusse. Teise teisendi järele võttis Kornelius ise pea maast üles ja sammus, pea kaenlas, kloostrikirikusse. Peast ja kaelast jäi teele verine rada järele. Seda teed kloostri-aias kutsutakse sellest ajast peale veriseks teeks. Setud on sedaviisi osanud ajaloolisel ajal sündinud juhtumusest Tõllu sarnase loo luuletada; mõlemad, Tõll ja Kornelius, kannavad pead kaenlas, esimene mõne teisendi järele ka mõõga otsas.

Tavaliselt kuuluvad Eestis muud peata inimesed käabuste kilda. Tuletan Kreutzwaldi Ennemuistsete juttude „võllamehikesi“ meelde, kes esmalt tornides, pärast metsas esinevad. Kuhu need peata käabused pea jätnud, sellest vaikib rahvasuu.

Hiiumaal arvatakse peata inimesed haudadest välja tulevat. Korra näeb keegi kolm peata kogu korraga tulevat. Vähem neist ütleb: „Isa, kuhu me läheme?“ Suurem vastab: „Sinna, kust me tulnud!“ Kõik lähuvad majasse, kus hiljuti kolm isikut surnud (Russwurm, Eibofolke, 388). Siingi ei anta pea puudumise kohta seletust.

Rahvusvahelised muinasjutud lasevad niihästi inimesi kui ka loomi, peajasjalikult hobuseid, ilma peata esineda. Taanimaal ratsutab kuningas Waldemar, kes Eestis Lindanisa asemele Tallinna asutas, öösiti Gurre metsas, valge hobuse seljas, pea enesel kaenlas, koerad jooksevad ees (Am Urquell IV, 216). Rügenis, Pommeris, Meklen-

buris ja veel mujal Läänemere ääres kõneldakse mereröövlist Störtebekerist, kelle haud Meklenburis, et see mereröövel rändab ilma peata ühest kohast teise. Rahvas hüüab teda lihtsalt „Peatuks“ (Am Urdsbrunnen V, 17).

Läänemere rannamail tuntakse ülepea palju jutte peata inimestest. Ühes vanas kirikumõisas Falsteril kõnnib kirikuõpetaja, pea kaenlas. Odensees kõneldakse niisama kirikuõpetajast, kes mingisuguse süü pärast elusalt maha maetud ja nüüd, pea kaenlas, siia-sinna rännata.

Toflegaardis ratsutab öösiti tihti peata saks musta hobuse seljas.

Grön Jäke ratsutab Möenis igal ööl hobuse seljas, pea pahemas kaenlas, oda paremas käes.

Sarnaseid peata inimeste või peata hobuste jutte tuntakse Saksamaal õige palju.

Norras uidab peata olevusi peaaegu igal pool. M. Moe väidab, et peata esinevad need, kes vägivaldset surma saanud. Rootsi saagades on peata olevused inimeste hinged, kes olid suured patused, armastasid maapealset varandust üle kõige ega leidnud puhkepaika õnnistatud maas. Seesugused hinged käivad öösiti kirikus, aga ikka puudub kehadel pea. Korra kündis sulane, kuid akki ei astunud hobune enam edasi. Paremini vaadates nägi sulane hulgakaupa peata mehikesi adra ees seisvat. Üks neist kerkis korraga üles kõrgesse ja andis sulasele tubli hoobi mööda kõrvu.

Isegi Islandi saagades esineb mees, pea kaenlas.

Inglismaal tuntakse peata mehi, naiti ja hobuseid. Kõneldakse koguni liri hiiust, kes, pea oma hammaste vahel, üle Kanali läinud, kusjuures arusaamatuks jääb, kuidas hiid pead hammaste vahel hoiab (Am Urquell IV, 7). Wolf tunneb pühaku, kes pead peos kannab (Niederländische Sagen, 658). Grimm kõneleb, Justinianuse päevil nähtud suure katku ajal merel raudlaevu, kus mustad peata mehed istunud. Kuhu need laevad sõitnud, seal hakanud katk möllama (Deutsche Mythologie II, 1136). M. Moe teatel nimetatakse kreeka nõiasõnades mitmel puhul peata deemonit.

Helmsdörferi „Christliche Kunstsymbolik und Ikonographie“, lk. 105 loendab hulga mätreid, kes piltidel päid käes kannavad. Autor seletab, taidur tahtnud nende kirjutustega tähendada, et märtrid oma päid Jumalale ohvriks viivad. Peata kirikuvürstidest-märtritest arvab prof. W. Anderson siia eriti Pariisi piiskoppi Dionysiust ja Smolenski piiskoppi Merkuriust. Dionysiusest kõneleb legend, et kui selle

märtri pea otsast raiutud, keha püsti tõusis ja märter pead käe peal kaks penikoormat edasi kandis kuni selle kohani, kuhu see märter maeti (Günter, *Legenden-Studien*, lk. 97). Veel huvitavam on Smolenski Merkuriuse legend. Merkuriuse pea raiutakse otsast. Märter võtab pea ühte kätte, teise käega hoiab hobust valjastega käes ja sammub sedaviisi edasi. Vahe siis tema ja Tõllu vahel see, et Mercurius jalgsi läheb, Tõll aga ratsutab. Kuid peata meeste edasiminekul puutume jälle ühise momendiga kokku. Tõll teeb ratsutades ühele naisterahvale etteheiteid, kuid see vastab sama mõõduga: „Häbi, kui sinusugune mees käib teed ega pole pead otsas!“ (Eesti muistsed vägimehed, lk. 130). Peata edasisammuvale mehele teeb keegi vett viiv naisterahvas pea puudumise pärast etteheiteid (Θ. Буслаев, *Древнерусская народная литература*, Спб. 1861, lk. 174).

Smolenski kubermangust üleskirjutatud legendi teisend sarnaneb veel enam Tõllu looga. Merkuriuse pea raiuvad leedulased otsast. Mercurius pistab pea piigi otsa ja ratsutab nagu Tõll edasi. Ratsutavat peata meest näeb keegi naisterahvas, kuid see ei tee talle ometi etteheiteid, vaid haletseb teda: „Vaenekene, oled peast ilma jäänud!“ (В. Н. Добровольский, *Смоленский этнографический сборник*, I, l. 379).

Kõigiti on varema märtri Merkuriuse legend Petseri kloostriülema Korneliuse legendi kujunemise kohta mõju avaldanud. Etteheite tegemine peata märtrile puudub Korneliuse legendis. Sellevastu esineb etteheite-jooni imeilikul viisil Tõllu loos, kuna ometi Tõllul ennem peaks kokkupuutumist läänega kui idaga olema.

Vanemast ajast peale uuemani teatakse Euroopas peata inimestest ja loomadest rääkida. Eestis esinevad peata loomad harukorral muinasjuttudes.

Võrdleme Tõllu pea kaenlaskandmist võõra maa sarnaste lugudega, siis ilmub viimaste ja esimeste vahel ainult väike vahe. Suurem osa võõra maa peata olevusi osutub sagedasti nii-ütelda kroonilisteks nähtusteks, kuna Tõll ainult ühe korra ilma peata ilmub ja siis hauda jääb puhkama, arvesse võtmata karjapoiste äratust. Korneliuse ilmumisest ei tea setud midagi.

Võõra maa peata olevused kuulutavad sagedasti — mitte alati — surma ette neile, kes neid näevad. Tõllu loos ei või säärane surma ettekuulutus küsimusse tulla, seda enam, et Tõll ennast pärast matmist enam kellelegi ei ole ilma peata näidanud. Eestis ei ole surma ettekuulutus peata inimese nägemise puhul hoopis tundmata. Us-

takse nimelt, et kui vana aasta õhtul kell 12 ümber maja käiakse ja pärast käimist aknast tuppa vaadatakse ning sel puhul toas kedagi isikut ilma peata nähakse, see peata isik tuleva aasta jooksul sureb. Muinasjuttude peata mehikete ilmumise puhul ei ole kuulda, et see ilmumine surma ette kuulutaks.

Võiks veel küsida: mispärast esineb rahvaluules nii sagedasti peata isikuid? Pead peetakse rahva arvates inimese eluallikaks. Kui pea puudub, tähendab, et inimene on surnud. Kui nähakse peata inimesi, siis tuleb rahvaluules asja nii mõista, et meil tegemist on surnutega. Saab pea pärast surma puhkepaiga, on niisama hea, kui oleks kogu keha puhkepaiga saanud. Helveetsias kõneldatakse järgmist juhtumust: Korra langenud keegi mäe otsast alla kuristikku. Otsata vaevaga pääsnud otsija alla surnuks kukkunud isiku juurde, kuid kuidagi viisi pole tal võimalik olnud surnut sealt ära tuua mahamatmiseks. Otsija raiunud sel puhul surnu pea otsast ja viinud selle surnuaeda, arvates, et kui pea kristlikult maetud, siis surnu rahu leiab (Wolf, Zeitschrift für die deutsche Mythologie, IV, lk. 150). Tõllu ajal ei võinud seesugune põhjus küsimusse tulla; Tõll tahab igatahes, et kus ta ise puhkab, seal puhaku ka ta pea. Vististi ihkab Tõll kodukohas viimse puhkepaiga leida; sinna ratsutab ta, kuid jõud nõrkeb enne. Järehtulijad ei hoolitsenud selle eest, et keha oleks suremiskohast viidud kodukohta matmiseks.

M. J. Eisen.

Arstlikud nõuanded maarahvale

Joh. Vold. Jannsen'i „Perno Postimehes“ 1857—1863.

„On sul nüüd usk ja lotus süddames, siis tulleb abbi hädda sees“.

J. V. Jannseni.

„Perno Postimees ehk Näddalileht“ hakkas ilmuma, nagu teada, Pärnus 5. juunil 1857. a. sealse trükikoja omaniku ja kirjastaja W. Borm'i väljaandel ja Joh. Vold. Jannsen'i toimetusel. Selles nädalalehes püüdis Jannsen tutvustada oma lugejaid, eeskätt maarahvast, igasuguste sündmustega nii sise- kui ka välismail, pakkuda kasulikku ja õpetlikku lugemist mitmeilt aladelt, samuti anda igasuguseid praktilisi näpunäiteid. Väsimata toimetaja ei unusta-

nud selle juures ka tervishoidu, teades väga hästi, kui ras- ketes oludes möödus tol ajal meie maarahva elu, tundes rahva hingeelu, tema usku kõiksugustesse „külatarkadesse“ ja „memmedesse“, hinnates õieti lihtsate arusaadavate arst- likkude nõuannete tähtsust.

Kõik tervishoiulised näpunäited olid Jannsenil „Perno Postimehhes“ koondatud eriossa, millele ta pühendas roh- kesti tähelepanu ja mis kandis pealkirja „Terwisse hoid- missest“. Rääkides „Postimehe“ veergudel haigusest ja tervisest ei teinud Jannsen, nagu ta ise tähendab, seda „mitte muido, kui õppind arsti nou järrele“¹⁾. „Sest mis on kallim, kui terwis?“ — hüüab ta teisel kohal. „No kes woib seäl parremat nou anda, kui õppinud arstid? Nende nou järrele peame teggema, kui mitte nii halbid ei tahha olla, nago need, kes õppinud arsti ei tahha uskuda ja rummala külla memme ebbaõppetust ommeti ussuwad ja selle järrele teewad, kui ka sadda kord kasso assemel kahjo sawad. On sul ihhohädda, siis kaeba sedda õppinud arstile, agga ärra minne küllanaeste nou järrele sedda ja teist narri tempo teggema“, sest ei saa „rummalussest tarkust nouda, kui ka monne memme õppetus kord tõssi näitab ollewad“.

Mis puutub „Perno Postimehhes“ leiduvaisse terapeuti- listesse nõuannetesse, siis käsitlevad need terve rea haigusi ning on väga mitmekesised. Juba esimeses ilmunud numb- ris annab Jannsen nõu „hullo koera hammustamise wasto“, mis „wõib meil isseärranis sui aial kül juhtuda“. „Juhtub sedda, siis te ussinaste nenda: keik hawad, mis hul koer hammustanud, sawad kuppo-sarwedega wälja immetud ja pärrast sedda ühhe weikese pritsiga Jodkaliumi, (mis iggas maias taggawarraks woib seista) hawade sisse pritsitud“.

Ka teisel kohal („Perno Post.“ 1858, nr. 29) käsitleb Jannsen marutõbe, nimetades teda „weejällestus, mis hullo hundi, koera ehk kassi purremissest sünnib“. „On tuttaw ja hirmus haigus, mis läbbi mitto waest innimest sure walloga mulla alla läinud“. Loeb edasi üles abinõud, mida säärasel korral võib tarvitusele võtta: 1) „mõnned, kelle sõrmed purretud said, lasksid sõrme mahha leikada ja jäid terweks. Se on kül julge abbi, agga wägga ränk ja innimene ihho liikmettest elluks aiaks ilma; 2) mitmed tulise rauaga sepal lasknud hawad wälja põletada, jäänud terweks (nimetab 11 inimest); 3) jälle teised lasksid hullo koera hamba jäljed warsi habbeme noaga ärra leikada, hoid-

1) Joh. Vold. Jannseni poja dr. med. Eugen Jannseni arvates võis tema isa arstlikke nõuandeid saanud olla ka ümbruskonna apteekritelt.

sid neid paar kuud mäddal ja on terweks jänud; 4) wägga hea assi on sool ehk kange soolwesi, mis endine õnnis Lihhula õppetaja Mikwits 1817. meie maal keige esmalt peäle hakkas“. On õnnetus juhtunud, tuleb kohe võtta peenikest soola ja sellega haavad hästi ära hõõruda, kuni need hakkavad verd jooksuma; peale selle pesta haavad kange soolveega (võib ka kange räime- või heeringa-soolwesi olla) ja hoida neil vahet pidamata märga soolveenartsu või soola, kuni „uus nahk sola al ilma kärnata peäle kaswab“; 5) terveks jäänud ka, kes hammustatud kohtade peal kohe kuppu lasksid ja „santi werd wälja tombasid ja pärrast sola ehk solweega eddasi parrandasid; 6) mõnned on püssirohto hawade sisse pannud, sedda siis põllema süütnud, pärrast põllend kärna peält ärra wotnud ja hawad mäddal hoidnud“. Haawu peab „mäddal hoidma“ vähemalt paar kuud.

Kaunis tihti peatub Jannsen ka jooksjahaiguse juures. „Wallo wasto („P. P.“ 1861, nr. 22) ei pea parremat rohto ollema, kui kastani-õlli peäle märüda ja õeruda“. Jooksja muhkusid („P. P.“ 1859, nr. 3) tuleb rawida järgnevalt: „Leiwa korukesed kedetakse kampre piritusse sees pudruks, märütakse linnase ride peale, ripputakse tõugatud kamprepulwert ülle ja nisutakse Belladonna-Ekstraktiga (mis aptegist saab) ja pannakse siis muhkude peale. Se rohhi peab ka liikmette ümber, kus joosjawallo sees on, wägga hea ollema“.

Kes „kiwwi haigusse kimpus“ on, „wõtko tomminga marjo, mis iggal pool sada on, kõrwetago, jahwago ja jogo neid nago kohwi. Se peab weel seal awwitama, kus saggedasti ka arstidel hea nõu kallis on. Enne kõrwetamist peawad marjad kuiwatud sama“ („P. P.“ 1859, nr. 3).

„Külma-tõwwe“ vastu võtku „kennel külm tõbi peale käib („P. P.“ 1863, nr. 9), 3 päwa järge möda 2 tundi enne külmawarrinat ehk $\frac{1}{2}$ tundi enne söma trigitud teelussika täis ingweri-pulwert sisse ja jogo wet peale, sest on mitto abbi leidnud“. Jälle teisel kohal tähendab Jannsen: „Essimeste kolme wärristuste järrel, keige parrem warsi essimesse külmawärristusse järrel wõtko haige oksendamisse rohto sisse (et oksendades ennast hästi wälja tühhendab) ja külm tõbbi on nago ärrapühhitud. Nenda on üks Saremaa õppetaja mitto sadda innimest külmast tõbbest parrandanud („P. P.“ 1857, nr. 2).“ Ühenduses „külma tõwwe'ga“ võiks ehk nimetada ka abinõu „külma wõetud muhkude ja hawade wasto“. See on salv, mis järgmiselt valmistatakse: „24 lodi lamba raswa, 24 lodi sea raswa, 4 Jodi rauaroostet

sawad ühhes kous nikaua kedetud ja järgest raudorraga ümberligutud, kunni keik se rasw mustaks on läinud; nüüd pannakse 4 lodi Wenetsia terpentini, 2 lodi Pergamotti-õlli ja 2 lodi poom-õlliga õerutud Armenia Bulust weel jure ja seggatakse keik läbbi. Prukimise jures märitakse sedda salwi linnase nartso peale ja sellega pannakse haige kohha peale.“

Veetõbe ravinud keegi arsti soovitusel niisugusel teel: „Essimessel kolmel päwal piddi haige ühe koritud sitroni päwas ärrasõma, pärrast jälle kolm päwa kaks sitroni päwaks, sedda pärrast jälle kolm päwa kolm sitroni päwas ja nenda eddasi, kunni naene wimaks 18 tükki päwas ärrasõi. Nüüd käskis tohter päwa jaggo selsammal kombel wähhendada, kuidas esmalt olli jure pannud, kunni haige wiimisel kolmel päwal jälle üks ainus sitron päwas sai.“ Ravimise ajal oli liha täiesti keelatud. Kuuendal nädalal juba tundis haige kergendust ja kümne pärrast oli ta terve.

Jookseb nina kangesti verd, „peab se kerge assi aitama, kui innimenne sedda kät, kust poolt werri enam joseb, wasto taewast üllesse ja pea kohhe hoiab, siis peab werre-joksminne isseennesest järrele jäma“ („P. P.“ 1859, nr. 3).

Huvitavaid andmeid pakub Jannsen ka 1857. a. 22. numbris, kus tähendab, et arstide järrele sage, kuid kerge haigus olevat sulg. See tulewat kergest keha külmetamisest ja kui ettevaatamata olla, võivad temale juurde seltsida veel muud haigused, nagu soetõbi j. t. Sulg kaob: 1) „kui innimenne meega seggatud soja õllut joob, et higgistama hakkab ja omma kehha, isseärranis jallad, kuiwad ja sojad peab ja mitte higgitselt willo kätte ei lähhä; 2) kui ta paljad jallad sojaks tehtud jahhude, isseärranis nisso-lide sees hoiab, siis kuiwad willased sukkad jalga tombab ja nenda õhto maggama heidab; 3) ka aitawad, kui sullo többine ommad ninnasõõrmed õhto enne maggama heitmist soja wenne küünla raswaga woiab ja nenda eddasi“.

Kõha vastu on head: 1) „sojad, maggusad jomaaiaid, mis rindu lahhutawad, pärnapuu-teewessi, raud heina õiede teewessi meega seggatud ja muud sellesarnast; 2) Pipramünti rohhi meega seggatud lussika täie kaup aeg aialt sissewõtta; 3) tõrske kõhha wasto peab wägga hea ollema, igga pä tühja kõhhoga monned heringa marjad ärrasõia; 4) „Koddo-arst“¹⁾ kässib met, anneraswa ja nattuke ädikat

1) Selle raamatu kohta kirjutab Jannsen juba oma „Perno Postimehhe“ esimeses numbris: „Tartus, H. Laakmann'i jures on üks wägga

kokko keta ja sest aeg aialt teelussika täit sisse wõtta; 5) paisolehti ja pruni suhkurt, üks jaggo essimest, kaks jaggo teist peneks oõruda ja kokko seggada, hommiko ja õhto teelussika täit sisse wõtta, peab kõhha kautama; ja 6) soe õllut mee ja munnarebbuga seggatud, aeg aialt tassi täie kaupa sisse wõtta peab ka wägga mõnnus ollema“ („P. P.“ 1857, nr. 22).

On lapsel kurk haige, tuleb viibimata mage või palavaks teha (võib ka küünlal plekk- ehk hõbelusika sees) ja seda palavat võid lapsele natukehaaval anda (1858, nr. 44).

Rohkesti tähelepanu juhib „Perno Postimehhe“ toimetaja ka nii lõigatud ja raiutud kui ka põlenud haavadele. Esimesed paranevad kõige rutemini, kui „tuleõhk hawa liggi ei pease, ja seks prugitakse üht linnast hawanartso, mis tislari limiga ületõmbatud, hawa ümber mässida ja ni kaua peale tulleb jätta, kunni haaw on parranenud, mis sedda möda, kuidas haaw suurem ehk vähhem on, mõnne päwaga sünnib“. Et liimi igal pool valmis ei ole, soovitab J. liimitud linast riidet hoida tagavaraks, kuna haav nii ruttu kui võimalik peab kinni seotama („P. P.“ 1863, nr. 9).

Mis puutub põlenud haavadesse, siis on väga soovitav puusõe-pulbrit peale raputada. Valu kaob silmapilk ja haav hakkab paranema (1858, nr. 41). Jälle teisel kohal (1862, nr. 50) tähendatakse, et peab „põllend ihho kohhad warsi nii pallawa wee sees hoidma, kui terve ihho wähe kannatab, ja seddamaid jääb wallo järrele. On ihho kergelt põllend, et nahk punnane, siis on ühhe tunni wee sees hoidmisest küllalt“. „Jahtub wesi, peab kuuma juurde walama. „On rakkud juba üllesse lõnud, siis leigatakse neid tunni pärrast käridega ärra, ja kui pool tundi peale sedda weel wees hoitakse, on parraneminne käes. On agga nahk läbbi põllend ja lihha nahha al hädda sanud, saab ka poolteist tunnikest pallawa wee sees hoidmisest küllalt... Tekkib agga rohkest mädada hawa sisse, siis on sest küll, iga pääw kord pallawa wee sees hoida.“ Haavale pannakse selle järele „linnaseride kabet“ ja seotakse nartsuga kinni. Paranemise ajal peab põlenud haava külma eest hoidma.

Väga hea olevat ka „üks kran hõllensteini“ sulatada 2 loodi vihma- või lumevee sees, lõigata põlenud rakk

tullulik arstissime ramat, nimmega „Marahwa Koddost“ wälja tulnud, mis 20 kopp. eest müüakse, agga maal, kus tohtrid palju polle ollemas, mitto kord ennam kui 20 rubla wäärt on, kui innime hädda sees head nou leiab“.

kääridega lahti, lasta „õiswesi“ välja joosta, pöörata põlenud raku kest mõlemile poole kõrvale, haava seestpoolt hästi määrida nimetatud „veega“, tõmmata kest jälle haava peale tagasi ja kinni siduda mageda võiga määritud nartsuga. Sidet tuleb vahetada iga päev hommiku ja õhtu.

Tundes raskeid tervishoiulisi olusid maal, ei unusta Jannsen ka sünnitusabi („P. P.“ 1860, nr. 2). „Ükski innimenne ei wõi sedda hirmsat wallo ning pina ärra kõnelda, mis mõnni waene naesekenne peab ärra kannatama, kui temma tunnikenne kätte on jõudnud. Ühhel pudub waggune kambrekenne, teisel wanna emmakenne, teisel polle mõistlikko tohtrit, teisel jälle Jummalast lodud rohto. Mitto naest surrewad ütlematta hädda kätte, mitto last tullewad surnud ehk wiggased ilmale ja nenda edasi. Sepärrast tulletame armsa marahwale meelde, et Tarto linnas tomi mäe peäl seisab naeste kliniko maia. Senna maiasse wõib iggaüks armolinne mees omma waewatud naesekest wia, kui temma abbikasale temma tunnikenne kätte jõudnud, ehk ka jubba kaks wõi kolm nädalat enne sedda. Naesekenne saab seäl illusa toa sisse assutud, ja antakse temmale siis tarwilist toidust, abbi ning rohto, ja kantakse temma eest wägga ausaste hoolt... Kui kolm nädalat möda läinud peäle lapse sündimist, wõib mees omma winapuud ning omma õlli pu oksakest jälle koddu wia. Ei koppikatki pole selle armo eest maksta, waid antakse peälegi weel naesekesele, kui temma koddo lähhäb, pool hõbberubla teeraha... Nisammoti wõib iggaüks naesekenne, kes Tartus ommas maias ehk kambres mahha saab ehk sai, kliniko-maiast tohtre abbi ning rohto enneselle palluda, ja antakse sedda siis temmale ilma rahhata ning ilma hinnata.“ Kuna rahwa seas tol ajal arwamine maad hakkas wõtma, et haiged kliinikus „sawad waatmisse läbbi asjata waewatud“, annab „Perno Postimees“ veel teada, et „ükski senna todud abbiello naesekenne sellesamma klinoko-maia sees mitte wadetud egga selle läbbi waewatud ei sa.“ Viimati nimetab veel J., et „sellesamma kliniko-maia üllem on wägga armas, auus ning jummalakartlik tohtre herra¹⁾, kes marahwastke süddamest armastab ning igale haigele naisele luba annab igal esmaspäeval, neljapäeval ja laupäeval kliiniku tulla „temma käest omma haigusse wasto abbi ning rohto palluma“.

1) Kõne all oleval ajal oli ülikooli naistekliiniku juhatajaks prof. dr. Johannes Holst.

Silmahaigusi käsitleb „Perno Postimees“ vähe: ainult ühes kohas (1858, nr. 44) on tähendatud, et need, kes „silmahaigust kannatawad“, võtku „angeria kalla maksa keige sappiga“, pangu palava päeva käte ehk „sooja ahjo ääre nõnda rippuma, et wedelik, mis seest palawas välja tuleb, ühte allapandud klaasi tilgub. Selle wedelikuga „sawad többise silma-laud aeg aialt nisutud.“ Säärasel teel on tervenened isegi need, „kel jubba eest-weddajat tarwis olnud“.

Ka dermatoloogiasse puutuvad küsimused leiavad „Perno Postimehes“ väärilist tähelepanu. Käte lõhkemise vastu soovitab J. sulatada $\frac{1}{4}$ naela valget vaha, panna sekka 2 loodi mandliõli ja saadud salviga määrida iga õhtu käsi; ööseks tõmmata kätte kindad (1860, nr. 39).

Kaunis pikalt käsitleb Jannsen ka lubjakärna (favus), õelat haigust, millest raske vabaneda ja mille vastu Otto Wilhelm Masing juba „enam kui 30 aasta eest“ soovitanud: juuksed kärnase koha pealt ära lõigata, kärn sooja linaseemne-pudruga lahti leotada ja eemaldada; peale seda haiget kohta sageli pesta väävliveega ja õhtul määrida pea salviga, mis koosneb magedast searasvast ja „weewli-pulwrist“. Säärast ravimist tuleb korrata, kuni haigus paraneb. Teise abinõu soovitanud keegi tohter Paulitski: „Wõtta“ — tähendanud ta — „kärnane kon ellusalt kinni, panne tedda ue puhta kiwwi potti sisse, märi pot pealt sawwi ehk taig-naga ärra ja lükka kuma leiwa ahjo, et kon pottis söeks põlleb. Pärast sedda touka põllend kon peneks, pesse kärnane pea sebiweega hästi puhtaks, kuiwata holega ärra, märi nüüd pea maggeda sea raswaga ärra, ripputa hea kord konnatuhhast raswa peale ja siis seu pead niiske sea põiega kinni. On pea õ ja pääw nenda kinni seisnud, siis wõtta põis peast ärra ja kärn tulleb ilma keige wal-lota, nago müts, peast mahha.“ Nii peab toimetama mitu päewa, kuni pea puhtaks jääb. „Õrn pea“ tuleb esmalt tuule eest kaitsta („P. P.“ 1858, nr. 29).

Üsna huvitav on ka sügeliste (scabies) ravimine, olgugi et ta palju keerulisem kui nüüdisaegne meetod ja tihedalt ebausuga seotud. „Süggelissi tunneb kül iggamees,“ kirjutab Jannsen, „ja teab, mis wõerad nemmad on, kui sõr-me, käe liikme, künnarnukki ja põlwe liikme ümber punnased tippusid ja wistrika leiab, mis piggistes wet wälja annawad ja wägga kihhelewad“ („P. P.“ 1858, nr. 41—42).

„Esmalt tulleb tähhele panna, et sedda tohtertamist muul aial ei sünni ettewõtta kui wannal kuul, se on sest

päwast, kui ku täis sanud ja hakkab kahhanema, selle päwani mil jälle noor ku luakse. Panneb aeg wägga pakki peale, siis võib ka hädda pärrast kaks päwa enne täit kuud hakkata, ja nenda sammoti ka kaks päwa enne nore ku lomist, agga parrem on ikka kui arstimisse lõpp wanna ku sisse langeb.“ Arstimise ajal ei tohi haige teisi riideid selga panna, „waid nendega, mis essimesse woidmisse ajal temmal selgas ollid, nii kaua jäwad, kui tedda sauna wiakse. Peäle sedda ei tohi ta ka nende kolme päwa sees omma kassa pesta, egga kindid käest ärra wõtta, ei sömagi aegas mitte, ega ka sest toast, kus arstiminne hakkati, ennast ligutama.“ Haigele ei tohi ravimise ajal palju süüa anda, iseäranis ei soolast ega haput. „Leem ja natuke lihha on keige parremad. Ollut, kui ta wärske egga happo ei olle, woib pruukida; aga wiin, see kallis surma wessi, mis ello kustutab, jägo maitsmatta, sest werd rikkub ja puhhastamist wiwitab.“

„Haige astugo siis ühhe weikese toa ehk kambri sisse, mis kaunis soe on ja wõtko essimesse päwa hommikul sisse:

Recipe.

Baccarum juniperi pulv.

lauri aa. Drachm.

unam et dimid. m. f. pulv.“

Täiskasvanutele antakse üks hea teelusika-täis, noorematele natuke vähem, lastele pool ja rinnalastele noaotsa täis veega segatult sisse. „Kui rohhi peaks süddant pöritama aiama, siis ei olle sest ühtegi wigga. Warsi pärrast rohho sissewõtmist saab haige woituid salwiga:

Recipe.

Pulv. baccarum juniperi

lauri aa. Unc. III.

Florum sulphurus Unc. VI.

m. f. c. butyr. insuls. ungent.“

Enne tuleb hästi sisse määrida kõik haiged kohad ja terve ihu, „muud kui pea ja silmanäggo jäwad woidmata“. Peale seda jääb haige oma kambri. Teisel hommikul saab ta jälle rohtu sisse ning määratakse salwiga, kuna kolmandal hommikul haigele rohtu ainult sisse antakse. Pole sügelised veel kadunud ja sügelevad veel haiged kohad, võib ka salvi tarvitusele võtta. „Sellesamma päwa õhto wiakse haige sauna. Saun olgo pissut tuggewaminne kütud, kui muido, ja suitsust ja wingust selge ja puhhas.“

Saunas pestakse haige rohelise seebiga ja sooja veega salvist puhtaks, kuivatatakse ära ning võitakse uuesti salviga. „Nüüd lähleb ta lawwale, heidab ennast selliti mahha, käed ja jallad wasto lagge hoides, katsub ta nikaua siin olla, kui ta ial woib, midda kauem, sedda parrem. Kui haige nenda pitkeli lawwal maas on, siis wissako woidja meelt möda wet kerresele, et õige palju auro touseb, sest sedda ennam auro ja leili, sedda kindlamast wõib lota, et haigus sutumatta kaub.“ Täiskasvanud peavad laval olema vähemalt $\frac{1}{4}$ tundi, lapsed saavad vähema ajaga ja leiliga läbi. Lavalt maha tulles pestakse haige jälle sooja vee ja rohelise seebiga, kuivatatakse ära ja antakse puhas pesu selga.

Ei unustanud lõpuks Jannsen oma „P. Postimehhes“ ka maarahva tõsiseid vaenlasi — lutikaid. Juhib tähelepanu selle peale, et nad ei salli tubakavett, mädanenud kala haisu, tärpentiiniõli, kuid elavad nende abinõude peale vaatamata siiski edasi. Soovitab teha head kanget liimivett, määrada seinapraad lubja ja saviga täis, lasta ära kuivada ja siis liimiveega üle tõmmata. Samuti soovitab toimetada ka „sängi-sammastega“ ja teiste kohtadega, kus lutikaid nähtud. Liimiveega ületõmbamist tuleb korrata kaks korda.

Kokku võttes olgu tähendatud, et Joh. Vold. Jannsen oma arstlikkude näpunäidetega „Perno Postimehhes“ kalitlemata tänuväärt töö on ära teinud, kätte juhatahes maarahvale lihtsaid abinõusid mitmesuguste haiguste vastu ajal, kus maal valitsesid rasked tervishoiulised olud ja arstiabi oli peaaegu kättesaamata. Ka meie ajale pakuvad Jannseni nõuanded „terwisse hoidmissest“ tõsist huvi nii rahvameditsiini kui ka meditsiini-ajaloolisest seisukohast, mispärast ka nende ridade ilmumine on õigustatud...

Dr. Herbert Normann.

Kirjanduslik ülevaade.

Ühe vana „Tuuletallaja“ noorpõlve mälestused I ja II, à 176 lhk. „Noor-Eesti“ kirjastus 1924 ja 1925.

Eesti kirjandus on n. n. memuaarteostest võrreldes teiste rahvaste literatuuriga kaunis vaene. See asjaolu on ka arusaadav, sest meie juhtumusrikkama kultuurpoliitilise tegevuse alglatend peituvad ju kõigest inimeselu ea kauguses minevikus. Ja alles ulatusrikkama kultuurilise tegevusega avaneb lai juhtumusteväli, koguneb ajju kirju memuaaride kompleks, mis pole seotud ainult isiku individualistliku olemise võitluse kroonikaga, vaid kus leiavad kajastust ka vastav ajavaim ja miljöõ.

Seesugused memuaarid vääriavad mitmeti laiemate hulkade tähelepanu ja nende ilmumine on väga tervitatav, sest neil on peale puht-ilukirjandusliku külje ka veel ajalooline väärtus. Ja kuigi see ajalooline osa autorilt subjektiivse värvingu on saanud ja teda vahest suurema kriitikaga tuleb tarvitada kui mõnd kroonikalist allikat, on tal siiski ühe või teise ajaloolise töö kindlakstegemisel suur tähtsus.

Selliste väärtuslike memuaaride hulka kuuluvad ka August Kitzbergi „Ühe vana „Tuuletallaja“ noorpõlve mälestused“, millel peale ilukirjandusliku ja ajaloolise väärtuse on ka kirjanduslooline ja kasvatusline tähtsus.

Ilukirjanduslikult võib „Ühe vana „Tuuletallaja“ noorpõlve mälestusi“ vaadelda kui mingit juhtumusteromaani, olgugi et nad ei moodusta kindlakompositsioonilist tervikut, vaid koosnevad üksikuist juhtumusuulidest ja isikute elukäikudest, sest autor, kirjeldades enese elulugu, tahab ka paljude teiste „ustavate töötegijate mälestust alal hoida“. Seda enam on aga üksikud episoodid nautimisevõimalikud ja huvitavad oma reljeefsete tüüpide, värviküllase miljööga, täis anekdootlike juhtumusi. Üksikud katkendid, nagu lugu Pikasila kõrtsis ühel talveööl saladusliku naisterahvaga, on niivõrt täis kütkestavat põnevust, milliseid paljudest romaanidest tihtigi asjata otsime. Ka ei puudu ilusaid kirjeldusi. Näitena olgu praegu mainitud Pikasilla kõrtsi juhtumusest esitatud talveöö kirjeldus, mis on ilusamaid kirjeldusi kogu „Tuuletallajas“.

„Ja imelik, väljas oli kõik iseäralik, väga iseäralik. Ei valitsenud enam krõbe külm, ei siranud täistähis taevas, ilm oli sume, ainult mõne üksiku suurema tähe sätenud suutis alla tungida. Kuuvalget ei olnud, aga siiski oli kõik see sügav vaikus ümberringi nagu ühte teise mahedasse, tundmatusse valgushilgusse kastetud... Metsas, sääl oli iga lumest välja ulatuv rohukörrekene, iga kadakapöösas, iga kuuse- ja männioksa kübemekene kohevil kui kange külma ajal, aga mitte külmast, vaid mingist ärevusest, valvelolekust, mingi õnnetundmuse värinast. Taevas, maa, õhk, kõik oli nagu ootamas, kõik oli nii pühalik, aulik, pühitsetud, — ma ei leia selle kirjelduseks sõnu.

Siis see tuli. Tuli lennates üle laotuse suur roosakas kullas helendav pilv. Ei olnud tuult ega kohinat, aga oli, kui oleks kõik taeva-alune mingit tasast, vaevalt kuuldavast helinat, mingit hurmavat, rahustavat, õnnestavat laulu täis, mida laulsid tähed, mis üksikult ülevalt alla sirasid.“

Oma mitmekesiste tüüpidega, värviküllusega kirjeldusis, põnevate, kohati anekdootlike juhtumuste seeriaga kujuneb August Kitzbergi memuaaridest ilus lektüür, mida täie innuga võib lugeda, olgugi et puudub viimisteldud stiil ja moodis väljendus.

„Ühe vana „Tuuletallaja“ noorpõlve mälestuste“ teine väärtus peitub ajaloolises materjalis, mida nad sisaldavad. Autor ei esita meile küll mingit ajaloo-faktide kronoloogilist loendit ega püüagi seda teha. Ta räägib ainult ümbrusest, kus ta liikunud, kuid annab sellest ühtlasi ka väga kujukaid pilte, mis küll rohkem literaarsed, kuid ometigi ei unusta ka ajaloolisi tõsiasju. Et Kitzberg kaunis laialdase ja mitmekihilise seltskonnaga on kokku puutunud, ise ka palju liikunud, siis on ta ajalooliselt tähtsate piltide seeria niivõrt mitmekesine, et me saame sellest, „kuidas inimesed vanasti elasid“, kaunis ilmeka ülevaate. Eriti elavalt kajastuvad käsitledavais memuaares venestuse tuleku lood ja mitmedki teised aja- ja kultuuriloo töed.

Seda, mis juba kirjutuse alul memuaarkirjanduse ajaloolise külje kohta mainitud, tuleb siingi rõhutada ja esitatud materjali teatava kriitika võtta. Pole ju autor tahtnudki kirjutada otsekohe mingit ajalugu.

Kolmanda väärtusena seltsib eelmistele kõne all olevate memuaaride kirjanduslooline tähtsus, eriti Kitzbergi enese loomingu suhtes. Ükski kirjandusloolane, kes tahab August Kitzbergi toodangu tundmises põhjalik ja hindamises objektiivne olla, ei pääse „Uhe vana „Tuuletallaja“ noorpõlve mälestustest“ mööda. Siit võib mitmeidki võtmeid leida Kitzbergi toodangu detailsel analüüsil saavutatud probleemide avamiseks. (Vaata sama autori kirjutust Kitzbergi „Maimu“ üle „Eesti Kirjanduses“ lhk. 517, 1925. a.). Samuti võime siit leida tema tööde sündmustikkude ja tegelaste alglatteid. Nii pole „Külajuttude“ kolmandas vihus esitatud vallavalitsuse revideerimine ja vallavanema ning kirjutaja ametist lahti laskmine muud kui Polli vallavalitsuses sündinud lugu pisut maskeeritud kujul. Sääraseid stseene ja Kitzbergi tüüpide algpõhju võib veel palju leida, mille läbi avaneb võimalus tema elunähtuste maitserikkaks kunstiks muutmise võime kriitiliseks vaatlemiseks.

Neljanda hüvena ei saa tähendamata jätta käsiteldavate raamatute suurt kasvatuslikku mõju. Kõne all olev mõju on otse memuaarkirjandusel peaaegu suurim, sest mälestuste kogu on ikkagi konkreetne fakt, elav eeskuju, kuna romaanid ja novellid, mis fantaasia sünnitused, esinevad ikkagi elunähtuste ja tõdede usutavate kombinatsioonidena ja mõjuvad sellepärast vähem ka eeskujuna.

Mida ütlevad siis August Kitzbergi memuaarid ellu astuvalle noorile? Nad lausuvad selgel sõnal: Elu õnn ei peitu toreduses ega prassimises ja kirgedes orjuses, vaid lihtsuses ja töös. Visadust, sihikindlust ning isamaa-armastust, seda õpetavad nad. See ei tähenda aga sugugi, nagu oleksid need mälestuste kogud mingid moraallaabitsad, mis määratud õpetuseks noortele. Ei, siin räägib peale muu hallpea kirjaniku nooreks jäänud hing oma juhtumusi ja elamusi. Need pole juhitud mingist välisest moraali survest, vaid sisemisest tõekäpida misest ja äratundmisest. Sellepärast on „Uhe vana „Tuuletallaja“ noorpõlve mälestused“, niihästi esimest kui teine vihik, soovitavad lugeda noortel, eriti elluminejatel noortel. Nad ei tohiks küll üheski kooli- ega rahvaraamatukogus puududa.

August Kitzbergi memuaarid on väärtuslikud palad meie kirjandusele. Oma lihtsa keele tõttu on nad küll kõigile arusaadavad ja maitsemisvõimalkud; sellepärast peaksid nad loetavaiks rahvaraamatuiks saama ja rahva hinge tungima, sest mis tuleb südamest, see läheb ka südamesse.

8. I. 26.

Arno Raag.

Henrik Visnapuu: „Ränikivi“. Luuletused. 78 lhk. „Looduse“ kirjastus 1925.

On ilu, elu, valu
nii palju ilma sees, —
ja sellest kõik nii vähe
on teie lauludes!

Juhan Liiv.

See oli aastate eest, kui ütles Juhan Liiv need sügavamõttelised ja ulatusrikkad sõnad. Suur osa meie noorema kirjanikkonna esindajaist heljus siis alles kunstnikuks kasvamise atmosfääres ja võis loota, et juba puht-loodusteadusliku arenemise printsüübi järele edeneb ka kunstiliste tõdede ja kauguste leidmises ning eemaldume ilu tühjusest kirjanduses, mille üle eesti andekam poeet nii kaebab.

Päevad on veerenud ja ligi paarikümne-aastane vahemaa lahutab meid noist ajast, kus ütles Juhan Liiv need kirjutuse alul tsiteeritud sõnad. Isikud, kes siis alles kunstilist aabitsat veerisid,

on oma aja meistreiks võrsunud ja sammunud läbi ühiseluliste sihtjoonte ning sellega ühes ka kunstiliste printsiipide ümberhindamiste iilingute. Viimased paar aastakümnet, mille kroonika nii üllatav-kirju ja sündmusrikas, ei ole meie kunsti kõige peale vaatamata siiski palju kaugemale suutnud kanda sest ilutühjusest. Kui lugeda üht või teist algupärast toodet, ilmub see Juhan Liivi aktsioomütus nii tihti riidete vahel Baabiloni tulikirjana.

Ülevalmainitud lause käib suurel määral ka Henrik Visnapuu äsja ilmunud luuletuskogu „Ränikivi“ kohta. See „poeside kuues raamat“, nagu Visnapuu nimetab oma teost „Ränikivi“ bibliograafias, sisaldab kõike muud, kõige vähem aga kirjanduslikku ilu sõna otsekohesest ja kaudsemast tähenduses.

„Ränikivi“ koosneb viiest pikemast ja kümnekonnast lühemast luuletusest, kus on heietatud mitmesuguseid ekstsentrilisi aineid, mille sekka on kiilutud rida visnapuulikke rõvedusi. Ei tea, kui kaua Visnapuu oma rõveduseseriati mõtleb jätkata ja „hobusekusest“ värsse veeretada ning „seänahasse köidet tarkuse vaimu kopitand haisu“ üle aevastada. Kas ei oleks kord aeg sõja-aegsete meeolude murranguist ka kunstis tõsisele äratundmisele jõuda ja pealiskaudsusest süvenemisele asuda. Ma ei taha sellega sugugi näha kunsti moraalil teenistuses ega ka mingit eesõigust anda rõvedustega ilutsemiseks. Võidakse ju aineid valida niihästi siit kui sealt. Kahtlemata võib ka elu varjukülgedest luulet leida, sest igal nähtusel on ka oma romantika, aga teda ei pea mitte trivialistliku imitatsioonina esitama, vaid kunstiks ümbertöötatud palana, mis ei haava lugeja esteetilist tunnet. Viimast aga ei saa Visnapuu käsitledava luuletuskogu kohta küll mitte öelda: siin on paiguti kohti, mis lihtsalt lääged lugeda. Võtame või luuletusest „Igavesti korisev umbjäär“ näitena paar tsitaati.

—, selle umbjäärve veri
iseenesen kustutab emase nälja,
iseenese roiskusest toidab end.

Ehk pisut edasi järgmine „pärl“:

Elagu siis kaunid kõned
inimsusest,
mida silmakirjaks mõned
samuti ladusalt sooritavad
ning mõnuga vooritavad
kui hobuse kusest, 1)
et kaunim surra.

Niisuguseid visnapuulikke „kunstipärleid“ võime leida veel mitmeidki luuletusest.

Peale selle on Visnapuu paljudes luuletusis ainet venitanud ja loonud rea värsse, mis ei ütle sisult rohkem kui mitte midagi. Nii näitena värsse pikemast luuletusest „Armastus ja surm“.

Ei anna järgi süä, ei lakka küdsetusest.
Ah, kumma kibe suits? Kas süä või maa?
Kui kavva veel? Kui kavva käin veel ma?
Ei veel, ei veel! Mil saabub minu tund?
Mil saabub sõna, vabastai mo liha,
et seletetu näoga seisaks mäel.

1) Sõrendused igal pool minu. A. R.

Sellise venitamise tõttu muutuvad mitmedki luuletused igavaks sõna otsekoheses mõttes ja aitavad kogu kunstilist üldmuljet aina kahandada.

Et Visnapuu ka midagi väärtuslikku ja ilusat oskab luua ning pakkuda ja „raibete“ kõrval ka „roose“ haista, 1) seda on ta oma teistes luuletuskogudes näidanud ja näitab siingi, kui ta laulab:

Kirevad kuked, kiitsuvad ukсед, suitseväd rehед.
Halli auru lautade, tallide ustest kobrutab.
Suksu hommikust heina krõmpsutab, rokka lobrutab.
Tapetud sigu, kartulikotte vankrille seadvad mehед.
Tartumaa valmistub linna.

„Tartu oktoober“.

Ehk jälle:

Tühi on taevaalune ruum,
tähed säravad külma vaikusse,
tonditab kuu.
Üks inimen kesk välju jõuluööl,
tusk tapriks vöööl,
põletab oma südame jõulukuust
lumise maailma vöikusse.

„Inimpuu“.

Sellised on aga üksikud värsid ja luuletused, nagu „Ränikivi“, „Äike“, „Kurbus tuli mu tuppa“ ja veel mõned teised. Suur osa käsitledavas kogus esitatud luuletusist on varemini ajakirjus ilmunud. See tähendab, nad pole mitte viimaste päevade lapsed, vaid juba pikema-ealised, mille tõttu autoril oleks olnud aega neid enne kogus avaldamist viimistella. Seda on ta aga kahjuks väga vähe teinud ja ainult mõne üksiku luuletuse juures. Põhjalikumalt on tunda saanud autori parandavat kätt „Tartu oktoober“, mis 1924. aastal „Loomingu“ oktoobrinumbris ilmus. Sellele on Visnapuu kaks järku (2. ja 6.) lisandanud, teistes järkudes mõned read välja jätnud ja muid vähemaid muudatusi ette võtnud. Ent need täiendused pole kõik luuletusele kasuks tulnud, vaid kohati isegi kahjuks. Nii on ta mainitud luuletuse lõpposas lause: „Purjus burs Segerlini man virutab teisele hoobi“ järgmiselt ümber teinud: „Purjus molkus Segerlinin laksatab teisele hoobi“. Viimane ütlus on oma familjaarse sõimusõna „molkuse“ tõttu kahtlemata palju labasem kui eelmine ja ei sisalda vähematki poeetilist ilu. Ta ainult konstateerib autori kompetentsust sõimusõnade tundmises ja muud mitte midagi. Ma ei eita rahvakeele familjaarsuse põhjalikku tundmist, kuid sellega ei edvistata ja seda ei demonstreerita töös, mis avaldatakse kunstitootena, poeside nime all.

Rõveduste, heietamise ja viimistlematuse tagajärjel jääb „Ränikivi“ üldmulje kaunis hõredaks. 1925. aasta eesti luulekirjandusele ei lisanda see Visnapuu „poeside kuues raamat“ küll mitte midagi erilist, samuti ka tema oma toodangule. Need ained, mida Visnapuu „Ränikivis“ käsitleb, on kajastunud juba ta eelmistes kogudes;

1) „Nii mina haistima pean kõige sündimist, kadu, raipeid ja roose“. H. Visnapuu „Hõbedased kuljused“, lhk. 62.

sellepärast karakteriseerib „Ränikivi“ sisu kõige paremini autori enese ütlus:

kui jõin sind noorelt, märatsesin juvven,
nüüd jälle vahutad sa kruusin uvven.

4. I. 26.

A. Rootpuu.

Karl Aben: Helisev vaikus. Luuletused. 68 lhk. „Looduse“ kirjastus 1926.

Palju on meil algajaid kirjanikke, eriti aga palju luuletajaid. See asjaolu on ka arusaadav, sest luuletus on oma ulatuselt võrdlemisi väike kunstitöö ja esineb rohkem meeolelu inspireeritud hetke saadusena kui elu ja kunstiliste kogemuste viljana. Selle tõttu ei vaja ta autorilt ka laialdast kujutusvõimet ega arvukate elunähtuste mitmekülgselt tundmist ja hindamist. See ei tähenda aga sugugi, nagu oleks luuletajaks valmimine teostatav üle öö. Ei, vesiselt vemmälvärsilt kunstiküllase luuleni on suur vahemaa, mille läbi-rändamine nõuab aastaid ja aastakümneid, eriti eesti kirjanikelt, kellel on edenemine rassiliste omaduste tõttu pikaline.

Selle peale vaatamata, et eesti iseloom on tagasihoidlik, kipuvad meie algajad poeedid oma toodetega avalikkuse ette, ilma et neil avalikkusele oleks midagi pakkuda. Korratakse vanu motiive ilma omapärasuseta. Eriti viimastel aegadel, kui kultuurkapitalist hakati osa jagama, on see algajate esilekippumis-tung otse palavikuks muutunud. Luuletajaid ja kirjanikke ilmub üle öö nagu metsas seeni vihmade ilma järel. Et meie kirjastusolud pole kuigi avarad, siis ei pääse paljudki teosed trükimasina alla, kuid selle peale vaatamata libiseb sealtki tooteid läbi, mille kunstilise küpsuse juures tuleb enam kui kahelda.

Seesuguseks varatulnuks osutub ka ülevalnimetatud luuletuskogu, sest autor ei esita oma luuletusis ühtegi uut kunstilist tõe. Samuti on tema omapärasuski tuntud motiivide käsitlemises veel liiga kristalliseerumata ja heljub alles saamisudus. Seepärast oleks tema luuletuste õige koht ajakirjades, kus ka mitmed neist on ilmunud. Ma ei taha sellega sugugi öelda, nagu oleksid ajakirjades õigustatud ilmuma kõik algajate katsed, kuid igatahes mitmedki luuletused, mis pole kogu jaoks veel küllalt küpsed, sest ajakirja number on ikkagi silmapilgu-nähtus ning hetke karakteriseerija ja selle tõttu ei kanna sealsed luuletused mitte säärast kunstilist vastutust, nagu see lasub kogudeks koondatud luuletusil. Raamatuline luuletuskogu on aga kaugemasse tulevikku ulatuv ja temas peab säilima teatav osa värskest i g a k s ajaks. See on võimalik aga ainult siis, kui esitatud kunstitootes on individuaalsetliku omapära esteetika küllalt kristalliseerunud. Ajakiri käsitleb mitmesuguseid ekstsentrilisi aineid ja pole ühe autori sünnitus, sellepärast ei pääse nõrgemate tööde mõju ajakirja numbri üldmuljes nii lagastavalt esile.

Millest laulab Karl Aben „Helisevas vaikus“, seda ütleb ta oma kogu avalaulus järgmiselt:

Ma laulan siis, kui helge saabund kevadl)
ja hõbetet mu ümber laiub valgus,
mil kõikjal ärkaman uus elu algus

1) Sõrendused igal pool minu. A. R.

ja siidsed viisid õhun helisevad.

Ent hing mu võlut päikesest ja naisest.

See on aine, millest meie paremad lüürikud nii palju on laulnud ning laulavad ja poetikas katsetajad koolinoored värsse veeretavad. See aine on igavesti uueks jääv, ainult käsitlus muutub ja nõuab igalt uuel autorilt esitamisel subjektiivset värvingut. Ja just selles koloriitide erinevuses seisabki selliste luuletuste kunstilise väärtuse raskuspunkt. Käsiteldavas kogus ei ole see raskuspunkt küllalt kindel, vaid sinna-tänna heljuv — ja selles peitubki „Heliseva vaikuse“ suurem puudus. Neis luuletusis, kus erootika tagaplaanile jääb või hoopis puudub, on Abeni omapära rohkem piiriteldud ning ilmekam, kuna erootilistes dimensioonides imitatsioonid Marie Underist vägise esile tikuvad. Nii näiteks luuletuses „Päiksevan“; kus Aben laulab:

Ah, mõnus lameskella päikse leen,
kui vallaldand ma olen ihult särgi
kui kinni silmi kujutlen neid järgi,
mis armastusen tuleman on een.

Umbes samuti laulab Marie Under oma „Sonettides“. Võtame näiteks kas või tema samanimelisest luuletusest mõned kohad:

Siin alasti ma laman päikest ikkav naine,

Kõik keha päikest joob; kui kuldne vein
Ta soontes tuksub, hingest lahkub lein
Ja joovastusele mul andub süda kaine.

Ehk jälle:

— — — — — Kõrvuti
me käime. Õhk täis suudlusi...
me poole kummardab vaid rukis tiineid päid.
(Karl Aben „Helisev vaikus“.)

Kui hiljem läksime me üle põllu
Kus laisalt õõtsus rukki ruuge puri.
(Marie Under „Sinine puri“.)

Kuid Karl Aben läheb Underi järeleaimamisega veelgi kaugemale ja laulab „Heliseva vaikuse“ 11. leheküljel:

Ah elada on hää, nii hää...

Just sama laulab Marie Undergi oma „Sonettides“ luuletuses „Sirelite aegu II“. Ta lausub:

Ah, elada on imeliselt hää!

Selline abenlik „originaalsus“ pole enam algaja seisukohalt tingitud paratamatu imitatsioon, vaid juba täielik plagiaat, mis konstateerib autori enesekriitika puudumist.

Teise puudusena osutub kulunud võrdluste ja fraaside tarvitamine, nagu seda on naise võrdlemine lillega. Seda võrdlust on eriti romantikud otse lääguseni tarvitanud, aga kõige selle kiuste laulab ikkagi Karl Aben: „Sa kaunis nagu lõhnav lilleaed“. Äärmiselt ärakulunud motiivide ja iganenud fraaside tõttu muutuvad mitmedki luuletused elutuks ja maitsetuks. Nii näiteks „Kaunimale“,

„Kas oled lähedal või kaugel sa“ j. t. Näitena olgu viimasest esitatud üks värss, mis kõlab järgmiselt:

Kas oled lähedal või kaugel sa,
ei saa ma teisiti:
mu süda nõuab ikka — armasta!

Eks ole seda moodi juba Anna Haavagi laulnud oma esimestes hõõguvates armastuselauludes. Just omapärased üllatav-tabavad võrdlused on poeedi leidlikkuse ja osavuse tähtsamaid demonstreerijaid ja autori kunstilise meisterlikkuse ning individualismi paremaid tunnuseid.

Karl Abeni õnnestunumaid luuletusi tuleb otsida lauludest, kus prevaleerival seisukohal looduselüürika. Siin pääseb autori omapära kõige rohkem mõjule, olgugi et ta ka siin veel kuigi ideaalne ei ole. Mitmeski luuletuses on sisu ja rütm õnnestunult kooskõlastatud, mille tõttu nad nautimisvääriks paladeks muutuvad, mida huviga võib lugeda. Nii luuletus „Lilletet on muru“, millest olgu näitena esitatud kaks esimest värssi:

Lilletet on muru,
lilletet on aas,
kaua oodet kevad
saabund meile taas.

Päikest täis on õhud,
päikest täis on hing;
võlund tervet loodust
nõiduv lemme ring.

Paremate tööde hulka kuuluvad ka tõlked läti kirjanikust J. Rainis'est.

Vormilt on Abeni luuletused lihtsad, värsimõõdult puhtad, kuid ridade pikkuses kohati ebamäärased ja süsteemitud. Sellistest luuletustest võiks nimetada „Oja veeren laman suuli“ ja „Nurmvahelisi mägedelle käime meie teid“. Teises luuletuses on viimne värsz ridade pikkuse suhtes päris korratu. Selle asemel, et tarvitada eelmiste eeskujul 6, 4, 4, 5 jambi, tarvitab ta korraga 6-, 5-, 5-, 6-jalalisi ridu. Paiguti pole puhtust ka riimides. Riimi puhtus on aga luuletuse monumentaalsuse loomises vajaline tarve ja seda tuleks just nüüd eriti rõhutada, kus viimaste aegade keeleuudenduse tulemustena on eesti keele sõnade leksikaalne tagavara võrratult kasvanud ja avanevad riimimiseks hoopis avaramad võimalused, kui paar-, kolmkümmend aastat tagasi.

Mis puutub Karl Abeni lüürika iseloomusse, siis on ta seda ise kauhis tabavalt väljendanud oma kogu viimases laulus:

Mu laulen suudlusi ja päikest palju,
nad lõhnun ujuvad kui kevadaas;

Ent ärge otsige säält aatetuld —
mu elu helgeid hetki näete nein,
säält paistab vastu naise juuksekuuld.

Kuivõrt ta oma luule iseloomule suudab individuaalsust jagada ja aine käsitlemises süveneda, seda näitab tulevik, olgugi tal „möö-

dund juba mai ja rukki pään ju ammu, ammu valmid". See ei tähenda veel palju, otse vastuoksa — paljud eesti kirjanikud jõuavad alles vanemas elueas kunstilise loomisvõime arenemise tipule. Nii kirjutab Eduard Wilde viiekümne-aastaselt oma parema romaani ja August Kitzberg lõi oma kunstiküllasemad draamad eluea kuueandal aastakümnel.

Karl Abenist võib võrsuma meie lüürikuteperre uus liige, eeldusi selleks on. Kuid käsiteldav kogu ei lisanda meie luulekirjandusele küll midagi uut. Rõhutan veel kord, mida toonitasin kirjutuse alul: ta on vara tulnud — vajab veel viimistlemist ja süvenemist.

2. I. 26.

A. Roolpuu.

J. Manninen: **Etnograafiline sõnastik**. K.-Ü. „Loodus“, Tartu, 1925 (84 lhk. 80, 131 pildiga).

See raamatuke on viimasel ajal meie keele kultuuristudes tekkinud kõiksugustest sõnastikest üks oodatuid. Dr. Mannise, meie rahvusemuuseumi juhataja ning Tartu ülikooli etnograafia dotsendi sulest (prof. Saareste, lekt. Veski ja hr. F. Leinbocki toetusel) tulnud tööna annab ta ju kuulutusest loetuna häid lootusi enese kohta, mis teose enesega tutvumisel täide lähevadki. Viimsele täiusele ta ei pretendeeri eessõnaski, kuid etnograafias vähikule, nagu nende ridade kirjutaja, jätab ka kenakese täiuslikkusemulje: annab kahtlemata hea ülevaate kümnete aastate jooksul väsimatu kogumistöö tulemusena meie muuseumi kogunenud asjalisest vanavarast. Ja mitte ainult selle nimesitikut, vaid nende nimede taga peituvast mõisteist endist, üksikasjaliselt seletades ja juurdelisatud joonistega („piltidega“) valgustades tähtsamaid.

Autoril on tulnud tihti suurest murdesõnade hulgast määrata üks normiks, ja kuigi siin muidugi vaieldav keeleline maitse tihti on peamäärajak, on see üldiselt hästi õnnestunud. Leksikaalseid märkusi tahaks teha ainult mõninga sõna puhul.

Lhk. 5: (adra) kureroog sõna asemel võidakse eelistada kureroodu (vrd. lhk. 37 noa rood), et seda sõna lahus hoida sõnust roog (= toit) ja roog (= taim).

Lhk. 9: kui kaapkübar, miks siis ka mitte kaap, -bu nimetava kaabu asemel?

Lhk. 10: antud kaladi asemel oleks kirjakeeles soovitamav kalasi, sest viimne oleks loomupärasem (vrd. alasi, kõvasi!) ja isegi vist oma etümoloogilisele lähtelegi ligem (kuna ta näikse kindlasti mingis ühenduses olevat sm. kalvosin sõnaga).

Lhk. 16: kinda loomus tundub soovitatud k. loodus'est millegi pärast kodusem (vrd. ka lhk. 53 suka loodus).

Lhk. 18: loomulik oleks korrupaela asemel kurrupael (= krookpael), sest 19. lhk. on antud kurd, -ru (= krooge), 52. lhk. esineb verbina kurrutatud (lhk. 57 samas täh. korrutatud ei ole hea, vrd. lõnga korrutamine!).

Lhk. 19: esineb tekstis gen. hui pro hui (vrd. lhk. 8 nom. hui).

Lhk. 27: liivitama asemel (= liiviga püüdma) tundub keelepärasem teine murdekujud liivitsema (Wied.).

Lhk. 40: pallapool'e asemel sobiks kirjakeelde pigemini palapool, põhjaeestiline sõnakuju (vrd. Vanas Kandles Kolga-Jaanist palapoolik; sõna ise käepärasest olevate andmete põhjal kindlasti ühendatav palakaga!).

Lhk. 50: murdelisena esitatud prälka (= ropsilaud) ilmne vene laen, kas pole trükiveana või mingi ülestähendaja eksitusena pro mälka, mis sisuliselt enam vastaks ootusele?

Lhk. 51: rüüd, gen. rüü sõna on seletustekstis eksiteel väära deklinatsioonikategooriasse kantud, kuna esineb rüüsid, pro rüüdisid või rüüde, rüüd kanti pro rüüdi (rüüdu?) kanti.

Lhk. 62: Uig (gen. uju) asemel tundub soovitamam ka nominatiivis paralleelne murdekuju uju, mis praegusele kirjakeelele vist kodusem ja ka etimoloogiliselt algupärasem (vähemalt H. Ojansuu järgi, kes karj.-aunuse vastete puhul tema algvormiks on oletanud ujo i).

Lhk. 64: rung sõna on vaevalt kitsamaulatuslikum ja kirjakeele-võõram kui teoses selle asemel soovitatud rōuk (g. rōugu), mis pealegi (vilja)rōugus leiab endale soovimatu homonüümi; rung võiks saada eluõiguse.

Sellega oleksid kipitavaimad esitatud sõnavara puutuvad küsimused tehtud. Võiks ju veel jonnida kas näit. sõnaga k ä k s'ki (= mingi pootshaak), soovides näha selle asemel soome k. analoogia põhjal sümpaatlikumat k e k s'i (kuigi puudub Wied.; paaril juhul näib soome eeskuju õnnelikkuid leidu soodustanud, näit. sõna h a a m eelistamise puhul suurest sünonüümidehulgast — vrd. sm. h a a v i), kuid vaevalt see tasub end. Sama vaevalt ehk, kui julgeksin autori antud (lhk. 26) lehtri asemel tarvitamiselevõtuks soovitada põlist eesti v a l i m a t (esineb juba G ö s e k e n i l, G u t s l a f f i l; W i e d. k a v a l a m), nom. v a l i m.

Keeleliselt on raamat kiiduväärselt korrektne. Trükivigu vist tige-dalki otsides leiad sellest meie trükisantide olude kohta õige vähe (lhk. 45 ahju otsel pro otsal, lhk. 60 suunaput pro suunaputi). Keeleliste ebakorrektsustena mainitagu lhk. 20 ummuk-ses pro ummuses, lhk. 13 poole- ja täisviiluga pro pool- jne.; lhk. 16 räägitakse „naturalistlikkudest“ kujudest kirja-keelele võõras tähendusvarjundis. Soomepärasusi, mida isamaaline publik meil eriti kardab ja millede kartmiseks käesolevas töös oleks põhjust, pole märgata enam kui lhk. 26 'vili taheti alla saada' ja lhk. 58 'Vanemad tarud olid pakkusid' pro 'olid pakud'. Kui veel tähendada, et igal pool järjekindlalt esineb hea, pea, superlatiivist näidatakse eemale hoidutavat (näit. lhk. 13 üldisem pro üldisim) ja näit. lhk. 30 öeldakse 'ilma kisuta konksuga' pro 'kisutu konksuga', siis võib keelt atesteerida enam kui kiiduväärt korrektseks. Viimane atestatsioon muidugi langeb kirjastuse ortodok-saalsuse kontosse.

Üldkokkuvõtteks peab kõnesoleva dr. M a n n i s e töö kohta ütleva, et ta on usaldatavaks, hoole ja korrektusega kokkuseatud, üksikasjaliku sõnajuhatajaga varustatud juhiks igauhele, kes huvi tunneb meie ajalise vanavara vastu ega põlga selle nimestiku kui ka mõistestiku tundmaõppi-miseks väikest lugemisvaeva. Möödapääsematu on temaga tutvumine „mitte ainult neile, kes praktilist muuseumitööd teevad, vaid ka üliõpi-lastele, kes etnograafiat õpivad, ning kooliõpetajatele, kes kodulugu ja kodumaa ajalugu õpetavad“. Kasulik on see aga igale rahvuskultuuri-liste huvidega kodanikule, kes tahab mõista meie rehevingust minevikku.

Julius Mägiste.

Tallinna Kolledži Eesti keele konspekt. Tallinna Kolledži I ja II kursuste õppekavale vastavalt kokku seadnud: A. Weitmann, Kolledži II kursuse õpilane. Sisuliselt läbi vaadanud ja täiendanud: T. Kuusik, Kolledži I ja II kursuse Eesti keele lektor. Keeleliselt redigeerinud

R. Kress, Lenderi ja Kaarli ühisgümnaasiumi Eesti keele õpetaja. Joh. Katlasepp'a kivitrukikoda, Tallinnas, 1925. a.

Kuna üldised teosed meie kirjandusloost õige haruldased, väärrib erilist tähelepanu just eelnimetatu, kuigi sel on väga suured, eeskätt rohkem tehnilised puudused. Timotheus Kuusik on kaua-aegne Tallinna keskkoolide eesti keele ja kirjandusloo õpetaja, kes on kaasa elanud veel ärkamisaja noorema põlve kirjandusliku „tormi ja languse aja“ ning kes neilt päevilt on tänapäeva kaasa toonud rea kirjanduslikke mälestusi kokkupuutumistest üksikute tolle aja kirjanduslike tegelastega. Sellest ongi tingitud mitmed huvitavad iseloomustused ja märkused läinud aastasaja viimase veerandi kirjanduslikest nähtusist.

Kahjuks on aga selle mimeografeeritud väljaande sisu jaotus ebasünnis, — üksikute piletite järele, mille tõttu kõne üksikust kirjanduslikust või kirjanduslikest nähtusest on mitmesse kohta laiali pilatud, kust seda tuleb lugedes koondada, kui soovid tervikulist muljet. Võib olla, et seesugune jaotus leiab enesele oma jagu põhjendust tegelikust õppetööst ja sobib õppureile, kuid neile, kes raamatut soovivad võtta ülevaatliku tervikuna, on säärane tükkeldatud paigutus enam kui ebamugav.

Kuusiku loengute peaväärtus ei seisa mitte omapärasel üldvalgustuses, milles on väga palju juba Kampmanni „Kirjandusloo peajoontes“ leiduvat, kuid neis omapärastes üksikjoontes, mis esinevad siin ja seal iseloomustustes ja üllatavad isiklikult nähtu värskeusega, vastandina Kampmanni kirjandusloolisele teosele, mille kogu ilme on jäljendav ka seal, kus autor seda ise küll ei tunnusta. Omapärane vaatlemine ja sellest järgnev hinnang — see Kampmanni raamatute peapuudus — ei ole Kuusiku raamatus nii karjuv, vähemalt mitte vanemaid aegu käsitlevas osas. Kahjuks aga langeb omapärasuse-joon iseloomustamisel Kuusiku raamatus seda mööda, mida ligemale me jõuame tänapäeva kirjanikele ja kirjanduslikele nähtusile. Olgugi et Kuusik ei väljenda oma isiklike pooldamisi sel määral, et see segavalt mõjuks, nagu see on esinemas Kampmanni raamatus nii sagedasti. Iseäranis pean kiitvalt nimetama Kuusiku püüdu olla erapooletu nendegi kirjanduslike nähtuste hindamisel, mis ei või kuuluda Kuusiku pooldumiste kilda. Erapooletuna püüab Kuusik pakkuda õige pildi ka nendest, kes on talle oma loominguult vahest täitsa võõrad. Nimetaksin seda joont Kuusiku loengutes rohkem hingeliseks suhtumiseks käsitledavasse autoritesse ja ainetesse, kui on seda leida Kampmanni „Kirjandusloo peajoontes“. Kahjuks ei ole Kuusik oma loengutele juurde lisanud tarvitatud allikate nimekirja. See on ju ka Kampmanni „Kirjandusloo peajoonte“ suurem puudus, et autor mitte alati ei näita allikaid, mida ta tarvitanud, vähemalt mitte kõiki, kuid see vaeleabi peaks kaduma, kuna sel määral, mil langeb raamatu väärtus omapärasuse suunas, muutuks ta aga märksa hinnatavamaks nende mittevähete sejsukohalt, kes soovivad ühte või teise küsimusse süveneda, juhatahes kätte teed, mida tuleb tarvitada. See nõue ei ole üleliigne ka Kuusiku loenguile.

Tänapäeval puudub ikka veel raamat, mis annaks küllalt tasakaalulise ülevaate meie kirjanduse arenemisest ajaloolises raamis, rõhutades seejuures just kunstiliselt väärtuslikumaid nähtusi meie lühikesest kirjandusloost, mis nii kui nii vähe pakub meie õppivale noorsoole üldiselt arendavat ning ilmavaateliselt vaatepiiri laien-

datav. Üldiselt võttes on Kuusiku loengute suund olnudki selle-
sihiline, kuigi veidi tagasihoidlikult arendatud. Kuusik rõhutab meie
kirjandusloost eriti neid momente, mis juba pakuvad märksa roh-
kem üldisele arenemisele, kergemalt üle libisedes vanemate kirjan-
duslikust tööst. Seejuures on Kuusik põiminud oma loenguisse rea
Lääne-Euroopa suuremaid kirjanduslikke sündmusi ja nimesid.
Seesugune kiiduväärt kava tuleks aga teostada märksa laiemal
määral: tuleks käsitleda meie kirjanduslugu üldise kirjandusloo raa-
mis mitte ükski seal, kus on täiesti võimalik seda teha, vaid isegi
seal, kus kõrvujooned küll puuduvad, kuid kus see siiski on vaja-
duslik üldise ülevaate omandamiseks kõigest kirjanduslikest voolu-
dest, tutvustades meid vähemalt nende tippude ja suursündmustega.
Tahaks peatselt näha olgugi üldkokkuvõtet meie kirjandusloost,
mis jätaks tähelepanuta üksikasjad, kuid viiks meid kirjandusloo
võrdlevaile radadele. Säärane käsitlusviis tooks meie kirjandusloo
õpetamise ning sellega tutvunemisse avaramad piirid, kuna ükski
eesti kirjandusloole püsima jäädes ideede ring liiga kitsaks muutub.
Sellest aga tuleb kõige kindlamalt hoiduda! Seda tuleb eemaldada
nii kogu meie vaimlisest elust kui ka koolide õpetusest.

B. Linde.

Rahvaluule korjamine 1925.

Nii sagedasti kui asja ka on seletatud, valitseb ometi veel laialt
arvamine, nagu oleksid meie rahvaluule ained kõik ammu juba kirja
pandud ega tarvitseks sel alal enam käsi liigutada. Seesuguse ekstarva-
mise vastu tuleb ikka uuesti häält tõsta. Kui ka rahvamälestuste
peamotiivid on üles kirjutatud, õotab teisendite leegion ikka veel kirja-
panemist. Mida rohkem aineid koos, seda kasulikum teadusele, seda
enam suureneb esivanemate vaimuvarade salv. Soomes, kus enam kui
sada aastat rahvaluule aineid on korjatud, jätkatakse seda tööd agaralt.
Soome on rahvastele selles suhtes otse eeskujuks saanud.

Veel paarikümne aasta eest pidas eesti noorsugu aasjaks esivanemate
vaimuvara kirja pannes seda unustusehõlmast päästa ja nii muistsele
põlvele aidata mälestussammast püstitada. Seni kogutud mälestused
ongi juba eestlasi tähtsale kohale rahvasteliigis tõstnud. Aga Eesti võib
tähtsamale kohale kerkida, kui veel suuremaid esivanemate vaimuvara
kullasalvi saadakse päevavalgele tuua. Mõnda korda olen kooliõpetaja-
te ja õpilastele, ülepea noortele südame peale pannud rahvaluule
aineid päästa, sest iga aasta viib neid hulga Manalasse, aga ainult kaks
kooli on mullu selles suhtes elumärke annud: Treffneri gümnaasium
Tartus ja Käru kõrgem algkool. Peale nende kahe kooli võin tänuga
nimetada muidki, kõige pealt oma õpilasi ülikoolis, kellest siin agaramaid
nimetan: üliõpilased E. Päss, P. Berg, Salme Lõhmus, Salme Soosaar,
Meeta Laidoner, Heleene Jõgi, Linda Pert, E. Eller, A. Kõrv, O. Liiv,
A. Krüüs; muudest isikutest väljaspool ülikooli T. Wiedemann Tallinnast,
S. Lilhein Kuusalust, J. Sandra Vastseliinast, J. Gutves Rõugest,
S. Grünberg Kursist ja T. Kaljo Jamajast.

Ülepea on 1925. a. jooksul 176 isikut, mõni mitu korda, umbes
3000 lehekülge rahvamälestusi saatnud.

Toogu uus aasta meie noorema põlve ridadesse uut vaimustust
rahvaluule-ainete üleskirjutamiseks ja esivanemate mälestuste varasalvede
suurendamiseks! Kes aitab seda soovi täita?

M. J. Eisen.

Uus teaduslik asutis.

Rahvusvahelise abikeele liikumise tõus meie maal on tekitanud nõudmise keskkoha järele, kus valvatakse keele arenemist ja kust võiksid asjast puudutatud ringkonnad tarbekorral teateid ning asjatundlikku juhatast saada üleilmlise abikeele kohta, eriti just puhtkeelelistes küsimustes. On puudust tunda olnud keskasutisest, mis rakendaks ühisele keeleteaduslikule tööle kõik meie maal keeleteaduse noorima haru — esperantoloogia alal teotsevad jõud.

Nimetatud puuduse kõrvaldamiseks on Eesti Esperanto Liidu poolt 1925. a. kevadel asutatud Eesti Esperanto Instituut, mis Liidu poolt ülal peetakse ja autonoomse teadusliku asutisena oma põhikirja alusel allub Haridusministeeriumile. Instituudi töö sünnib kolmes osakonnas: keelises (juh.: dipl. õp. üleilml. Keelekomitee kand. n. H. Dresen), keeleajaloolises (juh.: hr. J. Törn) ja keelepedaagoogilises (juh.: dipl. õp. H. Sakaria), direktori — eesti vanima esperantlase hr. ins. V. Vaher'i üldjuhatusel. Asutise ainelise aluse eest hoolitseb hoolekogu, kuhu kuuluvad m. s. üks esindaja Haridusministeeriumilt ning kaks — E. E. Liidult.

Instituudi lähemaiks sihtideks oleks: hädatarvilikkude esperanto õpetamise ning õppekavade ja eksamite korralduse valmistamine kontaktis suurimate välismaa instituutidega (Soome ja Saksa riigi omadega j. m.) ja sidemete loomine ka muude keelepedaagoogiliste organisatsioonidega välismaal. Peale selle veel — ülemaalse esperantoarhiivi korraldamine, filoloogilis-keeleteaduselise raamatukogu asutamine j. m. Instituudil (mis oma tegevuse alustas 2. novembril 1925. a.) on juba teoksil eesti-esperanto bibliograafiline ülevaade, mis hakkab ilmuma Instituudi kuukirjas „Informoj de Esperanto-Asocio de Estonio“ (tellimishind 200 mk. aastas, 50 mk. 3 kuu eest).

Kuigi noorel asutisel alguses suurte raskustega tuleb võidelda, loodetakse neist üle saada, arvesse võttes meie publikus kasvavat poolehoidu rahvusvahelisele abikeelele ja mitmelt poolt lubatud toetust sellele tähtsale ettevõttele, mis muide kaasa aitab Eesti tutvustamisele välismaal.

Kõiki, kes Instituuti kas toetajatena või kaastöölisena soovivad avitada, palutakse endid lahkesti üles anda Instituudi sekretäriile, aadr.: Eesti Esperanto Instituut, Tallinna, postkast 6. Instituudi sekretariaat annab ka soovitud seletusi ning võtab vastu annetusi raamatukogule.

Käesoleva teate palume ka teistes lehtedes ja ajakirjades avaldada.

Eesti Esperanto Instituut.

Ölendus.

„Eesti Kirjanduse“ augustikuu numbris ilmus „Ernst Enno“ nimelise artikli jatk. Kirjutaja teadmata oli selle keelt muudetud ja nii sündis keeleline lahkuminek kirjutuse esimese ja teise osa vahel. Korrektuuris oli küll endisese kujusse tagasi parandatud ja Tartu saadetud, aga edasi tagasi saatmise pärast ei jõutud enam toimetuse poolt sattunud äpardust ära hoida. Artikli teise osa keele iseärasuste ja komistuste eest jääb ajakirja toimetaja vastutama. Allakirjutaja seisukoht keele suhtes on teine. Artikli eratrükk ilmub ühesuguses muutmata keeles.

Helsingis, 21. X. 1925.

W. Grünthal-Ridala.

Vastutav toimetaja: J. V. Veski. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus 1926.

E. Sõnastikud.

- Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat.** I köide A-M, II parandatud ja täiendatud trükk. XXIV+560 lhk. Hind 400 m., nahkköites 560 m.
Rud. Wallner: Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik. 48 lhk. H. 35 m.
Matemaatika-sõnastik. Kolmas täiend. ja parand. trükk. 66 lhk. H. 50 m.
Dr. F. J. Wiedemann: Eesti-Saksa sõnaraamat. Kolmas muutmatu trükk. XXVII+XII+1406+CLX lhk. Hind 1350 m., nahkköites 1600 m.
 Müügil viimased eksemplarid.

F. Mitmesugused.

- Koidula ja AlMBERGI kirjavahetus.** Trükki toimetanud Aug. Anni 120 lhk. Hind 125 m., kalingorköites 285 m.
A. Anni: Meie kirjanduskultuurist ja kirjastusoludest. 32 lhk. H. 35 m.
V. Ridala: Ernst Enno. Essee. Autori pildiga. 24 lhk. Hind 40 m.
J. Jõgever: Eesti keele häälikute ajalugu. 224 lhk. Hind 100 m.
A. Jürgenstein: Carl Robert Jakobsoni elu ja töö. 9 illustatsiooniga, 115 lhk. Hind 130 m., kalingorköites 290 m.
Eesti loodus. 8 iseseisvat artiklit. 84 illustatsiooni, 184 lhk. suures kaustas. Hind 300 m. (Pealaos.)
J. Soots: Eesti vabadussõda 1918—1920. 22 kolmevärvilise kaardiga, 40 lhk. suures kaustas. Hind 90 m. (Pealaos.)
Tartumaa, I osa koguteosest „EESTI“. Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus 231 pildi ja 19 kaardiga, XVI+740 lhk. Hind 750 m., nahkköites 1000 m.
Balthasar Russow: Liivimaa kroonika. Tõlkinud K. Leetberg. I anne: 108 lhk., hind 60 m.; II anne: 174 lhk., hind 110 m., mõlemad anded kalingorköites 330 m.
Joh. Aavik: Puudused uuemas eesti luules. 170 lhk. Hind 75 m.
Üleskutse ja juhatus Eesti rahvakeele sõnade korjamiseks. 19 lhk. Hind 15 m.
K. Krohn: Soome-Eesti vanast rahvalaulust. 85 lhk. Hind 60 m.
Palamuse kihelkond. Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. 6 illustatsiooniga. 31 lhk. Hind 25 m.
K. Ramul: Ihu ja hing. Psühholoogilised loengud. 61 lhk. Hind 50 m., iluköites 200 m., kalingorköites 230 m.
A. Saareste: Eesti, eestlased ja eesti keel. 1 kaardiga, XXVII lhk. H. 30 m.
K. E. Sööt: Rahva lauluvara. Kogu üldiselt lauldavaid laule. 192 lhk. Hind 120 m., kalingorköites 170 m.
Rinaldo Rinaldini ehk Rööviliit. Z. Topeliuse järele Maisteri. Noorte seiklused kolmes vaatuses. 36 lhk. Hind 40 m. (Laos.)
Kuukirja „Eesti Kirjanduse“ senistest aastakäikudest on veel tagavaral: XIII (1918/19), XIV (1920), XV (1921), XVI (1922), XVII (1923) ja XVIII (1924) à 360 m. aastakäik, kalingor- või nahkköites 520 m., ning XIX (1925) aastakäik 500 m., nahkköites 660 m. Tellimishind 1926. aastal on 400 m. Üksikud numbrid 1906. aastast peale à 30 m.
Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamatud: I—IV, VI, VII, IX ja X à 50 m.
Eesti Kirjanduse Seltsi väljaannete tutvustaja 1924. a. 68 lhk., piltidega. Hinnata.

Praegu trükis:

- J. W. Goethe: Noore Wertheri kannatused.** „Võrumaa“, II osa koguteosest „Eesti“.
Th. Zielinski: Vana Kreeka kirjandus I. Eesti rahvaviisid.
Eesti entsüklopeedia. Kodumaa õistaimed.
Eesti rahvalaulud. Dr. Hurti ja teiste kogudest. Eesti õigekeelsuse - sõnaraamat II pool.

„Postimees“

ilmub 1926. a. endiselt igapäev, ka pühapäeval.

„Postimees“ on vanem Eesti päevaleht ja algab tänava juba oma 70. aastakäiku. „Postimees“ jääb aga ikka nooreks ja seisab oma sisu värskuse ning väärtuse poolest esimesel kohal Eesti ajakirjanduses.

„Postimees“ kui rahvuslik häälekandja seisab iseseisva Eesti rahvusliku kultuuri ja riikluse aate teenistuses ja võitleb kõigi rahvaliidude õigustatud huvide rahuldamise eest, ilma et tema ennast üksiku kihi huvide teenistusesse annaks.

„Postimehe“ tellimisi võetakse vastu kõigis postiasutustes üle riigi, „Postimehe“ abitalitustes ja teistes vastuvõtmis-kohtades, kus ühtlasi ka kuulutusi vastu võetakse.

„Postimehe“ tellimishind on:

Posti kaudu tellides ehk koju kätte saates: 1 kuu peale 110 mk., 2 k. p. 220 mk., 3 k. p. 300 mk., 6 k. p. 550 mk., 12 k. p. 1100 mk.

Postita: 1 kuu peale 95 mk., 2 k. p. 190 mk., 3 k. p. 250 mk., 6 k. p. 500 mk., 12 k. p. 1000 mk.

Välismaale 250 mk. kuu. — Üksik number 5 marka.

„Postimehe“ nädala-yäljaanne

„Nädala-Postimees“

on ainuke iseseisev kaks korda nädalas (esmaspäeval ja reedel) ilmuv ajaleht, kus terve nädala sündmused käsitletakse asjalikult ning ülevaetlikult. Iga „Nädala-Postimehe“ lugeja võib kindel olla, et nädala kestel midagi ei ole juhtunud, mis lehes märgitud ei oleks.

„Nädala-Postimehe“ tellimishind on:

1 kuu peale 30 mk., 3 k. p. 80 mk., 6 k. p. 160 mk., 12 k. p. 300 mk.

„Postimehe“ ja „Nädala-Postimehe“ hinnalised kaasanded saavad lugejad alandatud hinnaga:

Piltidega ilustatud
kuukiri

„Lasteleht“

Tegev toimetaja
pr. H. Tõnisson.

Tellimishind: 1 kuu peale 10 mk.; 6 k. p. 60 mk.; 12 k. p. 120 mk.

„Postimehest“ lahus tellitult maksab „Lasteleht“ 15 mk. kuus.

Rahvalik arstiteaduslik
kuukiri

„Tervis“

Tegev toimetaja
dr. R. Tamm.

Tellimishind: 1 kuu peale 20 mk.; 3 k. p. 60 mk.; 6 k. p. 120 mk.;
12 kuu peale 240 mk.

„Postimehest“ lahus tellitult maksab „Tervis“ iga kuu 25 mk.

Ilustatud kirjanduse-
ja pilkeajakiri

„Sädemed“

ilmub igal
laupäeval.

Tegevad toimetajad A. Jürgenstein ja G. Naelapea.

Tellimishind: 1 kuu peale 20 mk.; 3 k. p. 60 mk.; 6 k. p. 120 mk.

„Postimehest“ lahus tellitult maksavad „Sädemed“ 35 mk. kuus.

„Postimehe“ ja „Nädala-Postimehe“ lugejad saavad hinnata „Postimehe“ ilustatud seinakalendri.

„Postimehe“ peakontor on Tartus Jaani tän. 11-13. Ärijuhatause telefon nr. 80. Toimetuse telefonid nr. 186, 286 ja 986.

„Postimehe“ Tallinna kontor asub Kuninga tän. nr. 6, II korral. Telefon nr. 16-11.

„Postimehe“ tellimise aadress on: Postimees Tartu.

554
811/891